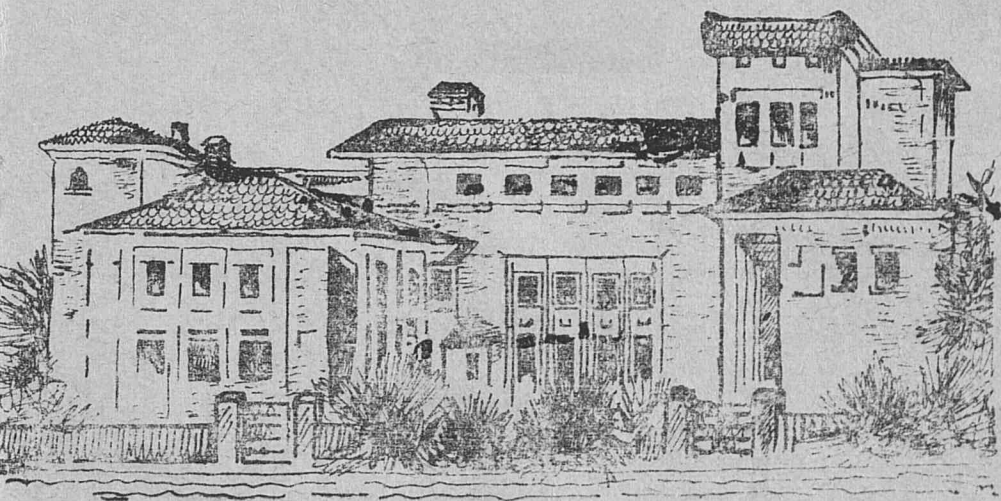

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE "N. IORGA"

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 2, 1991

1 - 2

Ianuarie — Februarie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 12 ori pe an.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă prin întreprinderi și instituții. Prețul unui abonament este de 180 lei.

Cițitorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import, presă P.O. Box 12 201. Telex 10 376 prsfi r — București, Calea Griviței nr. 64—66.

COLECTIVUL DE REDACȚIE

ION APOSTOL — *redactor șef adjunct*
MIHAI OPRIȚESCU
NAGY PIENARU

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Colectivului de redacție al revistei „REVISTA ISTORICĂ”.

Adresa Redacției:
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 — București, tel. 50 72.41
www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOM II, NR. 1 2

Ianuarie – Februarie 1991

S U M A R

50 DE ANI DE LA INTRAREA ÎN ETERNITATE A LUI NICOLAE IORGA

ȘERBAN PAPACOSTEA, Testamentul istoriografic al lui Nicolae Iorga	3
DORINA N. RUSU, „Neamul Românesc” tribună a luptei pentru unitate și independența națională	17
ILIE SCHIPOR, Nicolae Iorga și istoria militară	35
GELCU MAKSUTOVICI, Nicolae Iorga susținător al cauzei albanezilor	47
EUGEN DENIZE, Istoria Spaniei în opera lui Nicolae Iorga	57
IOAN CHIPER, Al III-lea Reich și Nicolae Iorga: proiecte de presuiri și influența a savantului	73

DOCUMENTAR

CONSTANTIN ȘERBAN, Biblioteca savantului Nicolae Iorga (I)	85
--	----

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

A XXIV-a sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1989 (Alexandru Barnea); Gheorghe I. Brătianu: Evocare (Șerban Papacostea); Colocviu de istorie româno-franceză (Dan Berindei)	99
--	----

RECENZII

CORNELIA BODEA și HUGII SETON-WATSON, <i>R. W. Seton Watson românii, 1906–1920</i> , Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, vol. I–II, 1000 p. (Dan Berindei)	109
JOHANNES HAMPEL, ORTFRIED KOTZIAN (Hr. g.), <i>Das Bulow na In titul in Augsburg</i> , Augsburg, 1990, 110 p. (Virgil C'ociltan)	111
GEOFFREY PARKER, <i>La guerre de Trente ans</i> , Aubier, 1987, 470 p. (Andrei C'upan)	112
YVES BENOT, <i>La révolution française et la fin des colonies. Essai</i> , Editions La Découverte, Paris, 1989, 273 p. (Mihai Manea)	114

„Revista istorică”, tom. II, nr. 1 2, p. 1–116, 1991

REVISTA ISTORICĂ

NOUVELLE SERIE

TOME II, N°s 1 2

Janvier Février 1991

S O M M A I R E

50 ANS DEPUIS LA MORT DE NICOLAS IORGA

ȘERBAN PAPACOSTEA, Le testament historiographique de Nicolae Iorga	3
DORINA N. RUSU, „Neamul Românesc” tribune de la lutte pour l'unité et l'indépendance nationales.	17
ILIE SCHIPOR, Nicolas Iorga et l'histoire militaire	35
GELCU MAKUTOVICI, Nicolas Iorga, souteneur de la cause albanaise	47
EUGEN DENIZE, L'histoire de l'Espagne dans l'œuvre de Nicolas Iorga	57
IOAN CHIPER, Le III ^e Reich et Nicolas Iorga : projets d'exercer des pressions sur le savant et de l'influencer	73

DOCUMENTAIRE

CONSTANTIN ȘERBAN, La bibliothèque du savant Nicolas Iorga (I)	85
--	----

LA VIE SCIENTIFIQUE

La XXIV ^e session annuelle de rapports concernant les résultats des recherches archéologiques en 1989 (<i>Al xandru Barnea</i>); Une évocation de Gheorghe I. Brătianu (<i>Șerban Papacostea</i>); Colloque d'histoire roumano-français (<i>Dan Berindei</i>)	99
--	----

COMPTES RENDUS

CORNELIA BODEA et HUGH SETON-WATSON, <i>R. W. Seton-Watson și românii, 1906 1920</i> (R. W. Seton-Watson et les Roumains, 1906 1920), Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, vol. I II, 1000 p. (<i>Dan Berindei</i>)	109
JOHANNES HAMPEL, ORTFRIED KOTZIAN (Hrsg.), <i>Das Bukowina Institut in Augsburg</i> , Augsburg, 1990, 110 p. (<i>Virgil Ciocillan</i>)	111
GEOFFREY PARKER, <i>La guerre de Trent ans</i> , Aubier, 1987, 470 p. (<i>Andr i Căpușan</i>)	112
YVES BENOT, <i>La révolution française et la fin des colonies. Essai</i> , Editions La Découverte, Paris, 1989, 273 p. (<i>Mihai Manea</i>)	114

„Revista istorică”, tom II, nr 1 2, p. 1 116, 1991

50 DE ANI DE LA INTRAREA ÎN ETERNITATE A LUI NICOLAE IORGA

TESTAMENTUL ISTORIOGRAFIC AL LUI NICOLAE IORGA

ȘERBAN PAPACOSTEA

Spațiul imens ocupat de Nicolae Iorga în istoria românească, omni-prezența sa în cele mai variate domenii ale cercetării trecutului nostru, fără deosebire de timp și de cîmp de specializare, masivitatea informației noi pe care a pus-o la temelia edificiului istoriografiei românești, izvor nesecat de reinterpretare a faptelor și de reconstrucții de ansamblu, îi sîlesc permanent pe istoricii români să raporteze rezultatele propriilor lor cercetări—detalii și concepte generale la cele ale ilustrului lor predecesor. Pe un plan mai larg încă, se impune necesitatea de a integra această fenomenală apariție în marile linii de dezvoltare ale spiritualității românești și, încercare temerară între toate, de a o explica. Momentul unei asemenea cutezanțe care presupune numeroase investigații pregătitoare nu a sosit încă. Încercarea de față, larg tributară contribuțiilor unui șir de predecesori, are un obiect mult mai limitat, acela anume de a descifra semnificațiile cele mai actuale ale operei sale de istoric, din care se va inspira neîndoielnic și istoriografia zilelor noastre în efortul ei de a reveni la cursul ei firesc, întrerupt cu aproape jumătate de secol în urmă de ocupația străină și de cămașa de forță pe care a impus-o culturii românești.

Redusă la factorii constitutivi esențiali, opera lui Nicolae Iorga apare ca produs al împletirii dintre efervescența uneia din epocile cele mai fecunde ale istoriei românești, cea a căutării și desăvîrșirii unității, așadar a împlinirii aspirației naționale de întregire și libertate, și o personalitate ieșită din comun, destinată să devină, pe temeiul unei excepționale vocații intelectuale și politice, principalul interpret spiritual al acestui proces decisiv în evoluția poporului român. Fenomenul Nicolae Iorga a fost așadar, în ansamblul desfășurării sale dar cu precădere în cîmpul istoriografiei, rezultatul întîlnirii dintre *un mare proces istoric național* și *o personalitate ieșită din tiparele obișnuite*, care a încarnat pe plan spiritual acest proces.

Care sunt dominantele operei istoriografice a lui Nicolae Iorga și învățămintele actuale care rezultă pentru istoriografia noastră de astăzi din cercetarea ei? A răspunde la această întrebare e de două ori anevoios : în primul rînd pentru că ori cît de vastă această operă nu e decît un crîmpei dintr-o activitate creatoare cu multiple alte manifestări, toate aderente la sensul major, la „misiunea” asumată de istoric, și orice desprindere a părții din tot are caracter artificial și îngreunează înțele-

gerea ansamblului; în al doilea rând, pentru că, chiar astfel delimitată, investigația e descurajată de vastitatea unei activități creatoare în permanentă reînnoire care a refuzat cu îndărătnicie să se lase încadrată într-un sistem și care dimpotrivă și-a rezervat pînă la capăt libertatea de opțiune. Un vulcan în erupție permanentă a căruia lavă incandescentă pare imposibil de cuprins în tipare și explicații convenționale. Și totuși, din aparenta anarhie a operei istoriografice a lui Nicolae Iorga, o cercetare răbdătoare și cuprinzătoare poate desprinde atît marile semnificații ale demersului său istoriografic, cu puternicele sale coerențe de profunzime, cît și îndemnul actual al scrisului său.

La început a fost fapta! „Istorie” înseamnă în primul rând „cercetare”, „istoreuo”, a „cunoaște prin cercetare”. La începutul actului de cunoaștere și înțelegere a trecutului se află efortul de stabilire a faptelor — materia primă cu care operează istoria — prin cercetarea surselor variate care le-au înregistrat și, bineînțeles, prin verificarea acestora. Împins de un formidabil îndemn al cunoașterii trecutului poporului căruia îi aparținea, de nevoia de a reînnoi de la bază această cunoaștere, Nicolae Iorga s-a angajat de la începuturile cercetărilor sale într-o activitate frenetică de extindere a bazei documentare a edificiului istoriei naționale.

Trimis la studii în străinătate după manifestarea strălucită a aptitudinilor sale intelectuale în țară, unde a epuizat în scurt timp sursele de acumulare și formare, tînărul student român destinat unei formații umaniste curînd fixate spre istoria universală își îndreaptă concomitent căutările și spre trecutul național: „Împins de instinctul care leagă pe orice om sănătos de țara și de neamul lui, m-am trezit în Biblioteca Națională cercetînd catalogurile la secțiunea care privește Orientul european, și un fior de bucurie, mai străbătător decît acela care întovărășea și descoperirile cele mai neașteptate și mai frumose în alte domenii, m-a pătruns cînd între „noile achiziții” am găsit scrisori de ale pretenzenților noștri domnești ca enigmaticul Ioan Bogdan pe vremea lui Henric al IV-lea și fiul lui, ba chiar de ale domnilor din secolul al XVII-lea, în legătură cu propaganda catolică pe care ambasadorii regali o făceau la Constantinopol” (*O viață de om așa cum a fost*, I, București, 1934, p. 233). Și bucuria găsirii odată cunoscută nu avea să-l părăsească decît o dată cu suflul interior care îl anima. De la începutul său și pînă la înăbușirea sa brutală prin suprimare fizică, actul creator al istoricului nu a încetat să sporească tezaurul de informație din care se alimentează necontenit reconstituirea și înțelegerea trecutului românesc.

În țară și în străinătate, în răstimpul de jumătate de secol pe care l-a acoperit prodigioasa sa activitate de istoric, Nicolae Iorga nu a încetat să răscolească arhive și biblioteci în căutarea mărturiilor celor mai variate ale istoriei românești. Abia își susținuse examenele la care era îndatorat de condițiile impuse de bursa de studii în străinătate și iată-l din nou angajat în căutarea surselor istoriei naționale: „În loc de un poate meritat concediu de primblare, m-am aruncat cu și mai multă pasiune în căutarea lucrurilor nouă despre acel trecut românesc pe care

din inimă îl dorim tot mai mare, capabil să-și găsească un rol, cunoscut și recunoscut de toți, în vastul cuprins al istoriei universale" (*O viață de om*, I, p. 240).

Aria geografică a investigațiilor sale s-a extins neîncetat. Itinerariile sale și ele neîncetate sînt în mare măsură determinate de această pasionată căutare. Un adevărat pelerinaj perpetuu, pînă la capătul activității sale, avea să-l ducă în străinătate și în țară dintr-o localitate în alta, din centrele cele mai strălucite în cele mai umile, oriunde instinctul său de adulmecător de rasă îi îndruma pașii spre urmele mărețe sau modeste ale faptei străbunilor: „Știam de mult, spune el, că în Innsbruck, capitala Tirolului austriac, a petrecut o dureroasă pribegie Petru Șchiopul cu fiul său Ștefan și că zilele nenorocitului bătrîn s-au isprăvit în aceeași muntoasă provincie a Habsburgilor. Călătoriile mele, care păreau că despica nu atît locurile, cît vremurile înseși, trebuiau să mă ducă neapărat și în locurile acelea..." (*O viață de om*, I, p. 244).

Bucuria permanent reînnoită a descoperirii îi dă puterea să treacă peste greutățile uneori foarte mari ale lucrului: „Astfel, odată, la Sibiu, am aflat că se păstrează la Protopopiat corespondența *Companiei grecești* de comerț; am stat multe zile, aproape nemîncat și cu o luminăică lingă mine, în lungi ceasuri ale nopții, culegînd atîta material grecesc și românesc, de cel mai mare folos pentru reconstituirea unei vieți a neamului în acele pămîti, viață care nu era numai a țăranilor și a preoților, fără îndoială basa, dar pe lingă ei se afla, în condiții relativ bune și o burghezie activă, econoamă și ambițioasă, foarte îndărătnică în hotărîrea de a i se respecta privilegiile și obișnuințele..." (*O viață de om*, I, p. 38-39). Trezită la înțelegerea însemnătății trecutului național, lumea românească din țara liberă ca și cea din Transilvania care își aștepta încă libertatea, răspunde chemării istoricului și îi deschide tezaurile pe care ignoranța și nepăsarea le ținuse pînă atunci închise. Conacele și casele boierești îl primesc ospitalier și desfac lăzile cu pergamente și hirtii vechi al căror conținut și folos istoric stăpînii lor nu îl puteau măcar bănuî. Dintr-o casă pustie a Brîncovenilor din Oltenia „în pod, Doamne, dintr-un strat gros de praf, îngrămădit de vreo cincizeci de ani" apar „colțuri de hirtie care se cereau dezgropate" (*O viață de om așa cum a fost*, II, București, 1934, p. 41). Lada conținea arhiva mănăstirii Hurezului și din filele ei desprăfuite a apărut o întreagă lume trezită la o nouă viață de patima răscolitoare de trecut a istoricului: „Și aici o viață, o întrecută viață, în care-și aveau, încă de pe la 1700, rostul lor voievozii cîtori, boierii ajutători, egumenii, protopopii și preoții. Era o impresionantă exhumare" (*ibidem*). Rînd pe rînd sînt cercetate de istoric și trecute din lăzile care le adăposteau în circuitul istoriografiei arhivele familiilor Cantacuzino, Callimachi, Știrbei, Carp și ale atîtor altele. Călătoriile și căutările de arhivă al căror imbold profund era „sufletul bucuros de zilnica descoperire" (*O viață de om*, I, p. 246) ritmează biografia și opera primei jumătăți a fabuloasei sale cariere. La Paris, Berlin și Dresda, la Innsbruck și Viena, la Veneția, Padova, Bologna, Florența și Roma, la Königsberg și Lemberg, la Haga și Stockholm, ca și în neconținutele sale peregrinări din țară, istoricul smulge din cărți și hrisoave, din inscripții și pagini de cronică, din registre de venituri și cheltuieli, din

relatări de călătorie și texte bisericești, pas cu pas, din uitarea timpului, noi fapte ale trecutului românesc. Rezultatele acestui efort care el singur, fără celelalte activități creatoare, ar covârși orice traiectorie intelectuală obișnuită, sînt imense. Ele sînt cuprinse, ca temelii sigure pentru orice efort de reconstituire și nouă înțelegere a trecutului nostru, fie în colecții masive — șapte volume din seria de documente externe *Hurmuzaki*, seriile de *Acte și Fragmente* (trei volume), *Studii și Documente* (douăzeci și cinci de volume) —, fie în volume cu tematică restrînsă — *Documentele românești din arhivele Bistriței, Socotelile Brașovului și scrisori românești către sfat în secolul al XVIII-lea, Socotelile Sibiului, Documente privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu, la domnia și sfîrșitul lui, Documente privitoare la familia Cantacuzino, Documente privitoare la familia Callimachi*, pentru a nu cita, la voia întîmplării, decît cîteva din cele mai notorii — fie, în sfîrșit, grupate în număr mai restrîns, tematic sau regional, sau chiar documente răzlețe în revistele editate de el însuși sau la care a colaborat (*Revista istorică, Revue historique du Sud-est européen, Buletinul Comisiei istorice a României, Memoriile secțiunii istorice a Academiei Române*). Arîr tematică a izvoarelor se confundă cu toată viața istorică românească în toate manifestările ei. Compasul larg deschis al curiozității sale istorice a cuprins în edițiile sale de izvoare toate aspectele sesizabile ale trecutului național, pe toată întinderea teritoriului românesc: comerț și meșteșuguri, viață culturală și creație artistică, forme de organizare socială, militară și politică, instituții, structuri și evenimente, de răsunset general sau de însemnătate locală, tot ceea ce a ilustrat fapta predecesorilor, a intrat în reflectorul curiozității sale umane, istoriografice, și și-a găsit locul în permanent reinnoita sa activitate de editor de izvoare. Dela marile colecții încheiate în anii primelor sale contacte cu arhivele și bibliotecile din străinătate și pînă la ultimele note de lectură în care desprindea și comunica din cărți vechi, neobservate încă de cercetătorii români, fapte de istorie românească, Nicolae Iorga a fertilizat ogorul istoriografiei române cu o masă imensă de date istorice din cele mai deosebite și îndepărtate domenii ale societății românești, „fără margine de timp și spațiu”. A cîntări în cifre aportul său documentar ar fi un efort zadarnic; e suficient să constatăm, pentru a aprecia însemnătatea lui, că fără acest aport înțelegerea cît de cît științifică a istoriei românești ar părea astăzi o imposibilitate absolută.

Cercetarea și reinnoirea continuă a izvoarelor istoriei românești nu a fost însă decît prima treaptă a edificiului înălțat de Nicolae Iorga istoriei naționale. Faptele brute desprinse de istoric din cele mai variate categorii de izvoare trebuiau însă și verificate cu mijloacele critice istorice și integrate în contextele și ansamblurile cărora le aparțineau firesc. Cu aceeași voință neclintită, cu același entuziasm, îndrumat de același imperativ al reinnoirii cunoașterii istoriei românești, Nicolae Iorga a asumat și funcția de analist, biograf și monografist al celor mai variate aspecte, momente și personalități ale trecutului românesc.

Contactul permanent cu faptul istoric în toată varietatea sa prin mijlocirea surselor care ni l-au transmis, receptivitatea sa față de manifestările vieții omenеști dintre care niciuna nu i-a fost străină, a dat

operei istorice a lui Nicolae Iorga, în general, dar în deosebi în domeniul său de predilecție — *istoria românilor* — o extraordinară cuprindere tematică. Înlătuind impetuos barierele concepțiilor tradiționale și lărgind neconținut înțelegerea însăși a faptului istoric pe măsura ce investigațiile sale documentare îi revelau noi aspecte ale trecutului, lasate în umbră pînă atunci de concepții istorice limitate, tradiționale, Nicolae Iorga a întregit pas cu pas cu noi domenii viziunea asupra istoriei, fără a le lăsa însă necercetate nici pe cele abordate cu predilecție de istoriografia de tip tradițional. „Dacă cunoștințele mele sunt modeste afirma el în spirit de căutată umilință — în schimb curiozitatea mea e infinită” (*La Roumanie inconnue*, „Revue historique du Sud-est européen”, XIII, 1936, nr. 10—12, p. 360). Și într-adevăr cumpul său vizual istoriografic care și-a lărgit permanent orizontul în căutarea absolutului a izvorit din această „infinită curiozitate”, produs al legăturii sale nemălcuite cu urmele vieții istorice păstrate de filele cronicilor, ale hrisoavelor și zapiselor, ale inscripțiilor bisericești, ale foilor de zestire sau testamentelor, ale registrelor de socoteli boieresti și mănăstirești, ale scrierilor literare, ale picturilor murale, ale monetelor, ale portului boieresc și țărănesc și ale atitor altor categorii de izvoare. Și, treptat, din investigația sa fără repaos, trecînd prin imensitatea pregătitoare a unor contribuții de detaliu, s-au născut lucrările de ansamblu consacrate diverselor domenii speciale ale trecutului. Simpla înșirare a acestor monografii de domeniu sau sinteze parțiale, care nu poate fi întreprinsă în acest cadru, ne revelă lărgimea sau, mai exact, continua lărgire a orizontului cercetării și a înțelesului istoriei la Nicolae Iorga. Societatea românească cu clasele, articulațiile și temeiurile ei economice au ocupat un loc însemnat în efortul de pătrundere a trecutului: *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor* (1908), *Développement de la question rurale en Roumanie. Une contribution* (1917), *Rostul boierimii noastre, Istoria comerțului românesc* (1915), *Negoful și meșteșugurile în trecutul românesc* (1906), *Bani și măsuri, Istoria industriei la români* (1927), *Drumurile de comerț creatoare ale statelor românești* (1928), la care se adaugă numeroase studii cu privire la orașul românesc în evul mediu și în epoca modernă; studii ca *Femeile în viața neamului nostru, Chipuri, datine, fapte mărturii* (1909), *Viața femeilor în trecutul românesc* (1910), introduc un domeniu nou în atenția istoriografiei române; cîteva din naționalitățile alogene cele mai însemnate i-au reținut în chip deosebit atenția: *Armenii și românii: o paralelă istorică* (1913), *Ce sînt și ce vor sașii din Ardeal* (1918), *Istoria evreilor în țerile noastre* (1913); vastul domeniu al culturii, al vieții spirituale românești, a fost în adîncime pătruns de investigațiile istoricului, care a înscris la acest capitol unele din cele mai de seamă cercetări de ansamblu: *Istoria literaturii române din secolul al XVIII-lea (1688—1821)* (1901), *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688* (1904), *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte. În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului* (1907—1909), *Istoria literaturii românești contemporane*, 1934; *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, 1908—1909; *Viața monastică la români. Elemente fundamentale și influențe* (1931); *Istoria învățămîntului românesc*, (1928); *Istoria presei românești dela primele încercări pînă la 1916* (1922); *Istoria artei*

românești vechi (1922), în colaborare cu Gh. Balș; *Artele minore în România* (1934—1936); *Vechea artă religioasă la români*. I. Icoana românească, II. Argintăria românească, III. Miniaturile românești, IV. Sculpturile în lemn, V. Țesăturile (1934); *Arta populară în România. Caracterul, raporturile și originea sa* (1923); *Balada populară românească. Originea și ciclurile ei* (1910); *Portul popular românesc* (1912); *Cărțile populare în sudestul Europei și mai ales la Români* (1928); statul și instituțiile sale au alcătuit obiect de constantă observație din partea istoricului, care le-a consacrat un șir de lucrări pătrunzătoare: *Dezvoltarea statului român* (1916), *Sensul tradițional al monarhiei* (1934); *Scurtă privire a obiceiului neamului românesc* (1939); *Originile și originalitatea dreptului popular românesc* (1935); *Istoricul constituției românești* (1922); *Istoria armatei românești* (1910, 1919); politica externă a țărilor românești, apoi a României nu putea nici ea să scape din obiectivul cercetării sale: *Originea și sensul direcțiilor politice în trecutul țărilor noastre* (1916); *Locul românilor în istoria universală* (1935—1936); *Politica externă a regelui Carol I* (1916). Numeroase monografii domnești — Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Constantin Brâncovianu, Barbu Știrbei — i-au îngăduit să opereze secțiuni longitudinale în trecutul românesc; monografiile unora dintre provinciile istorice românești l-au introdus în specificul local al acestui trecut, permanent cercetat în raport cu ansamblul istoriei românești — *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria* (1915); *Istoria Românilor din Bucovina după anexiunea de către Austria (1775—1914)* (1917); legătura dintre istorie și geografie în istoria românească a constituit și ea obiect de observație constantă din partea celui care, după propria-i mărturisire, a descoperit „vale de vale, povirniș de povirniș, tot cuprinsul țării mele” (*O viață de om*, II, p. 51). Geografia țării, fără de cunoașterea căreia considera că însăși înțelegerea trecutului e imposibilă, devine parte integrantă a activității sale: *Carpații în luptele dintre români și unguri* (1915); *Chestiunea Dunării, Istorie a Europei răsăritene în legătură cu această chestie*, (1913), *Poporul românesc și Marea* (1938) și atâtea alte lucrări și comunicări în care spațiul și timpul se întâlnesc în gândirea și scrisul istoricului pentru a lămurii epizade și sensuri ale istoriei naționale.

A descompune fenomenul istoric, adică viața societății însăși, în elementele sale componente, pentru a-i putea pătiunde mai bine resoriturile, e o necesitate a cercetării; a reconstitui unitatea sa fundamentală e un imperativ al cunoașterii. Nimeni nu a înțeles mai bine decât Nicolae Iorga acest imperativ — nevoia de a înțelege trecutul românesc în ansamblul său, în legătura indisolubilă a manifestărilor sale, peste separațiile teritoriale impuse de vicisitudinile istoriei și peste despărțiturile convenționale operate de istorici; și nimeni nu era mai pregătit decât el pentru a întreprinde această încercare.

Trei sinteze semnalează popasurile istoricului din neîncetata cursă a documentării și analizei, trei sinteze care au dat curs eforturilor sale de a cuprinde într-o tratare de ansamblu istoria românească: *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen*, I—II, Gotha, 1905; *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, Paris, 1920; *Istoria Românilor*, I—X, București, 1936—1939 (sau în versiunea franceză *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, București, 1937—1945).

Întocmite în etape diferite ale investigației sale și deosebite ca dimensiuni, cele trei sinteze — ca și altele câteva întocmite ocazional dar inspirându-se din ele — sînt călăuzite de o concepție comună: aceea a caracterului organic, unitar, al evoluției istorice a românilor.

Ideea dominantă a viziunii de ansamblu la Nicolae Iorga a fost aceea a strînsei ccrelații a tuturor fenomenelor istorice, a legăturii dintre realitățile sociale, economice, politice, militare, culturale, religioase, dintre eveniment și instituție, dintre fapt local și evoluție generală, dintre gînd și acțiune și aceasta într-o dublă dimensiune: cea a contemporaneității și cea a succesiunii. Spre această viziune l-a împins inexorabil imensa sa capacitate de asimilare a faptelor istorice din toate locurile și timpurile și impulsul unui temperament a cărui rațiune însăși de a fi a fost cunoașterea nelimitată a omului ca ființă istorică. Ideea însăși a deprins-o în contact cu gîndirea istorică germană care elaborase în a doua jumătate a secolului XIX conceptul de unitate organică a popoarelor: „Viața poporului este o unitate și o integralitate”, citează istoricul român una din sursele de formație ale gîndirii sale. „Statul, religia, literatura, arta, moravurile și obiceiurile unui popor formează un tot organic, stau în strînsă legătură și influențare reciprocă; în fiecare trăiește și se oglindește spiritul particular al unui popor. Toate sunt deopotrivă necesare pentru a cuncea te acest spirit” (*Generalități cu privire la studiile istorice*”, ed. III-a. București, 1944, p. 291). Și, odată pătrunsă în cugetarea sa istorică, ideea l-a dominat pînă la capăt și a cunoscut o amploare extraordinară în interpretarea istoriei românești ca dealtminteri și în cea a istoriei universale. Despărțiturile între compartimentele în care separă în chip obișnuit istoricii fețele multiple ale realității istorice tind să se destrame sub impactul aspirației de integralitate care l-a animat pe istoric. Iată-l, după ani de cercetări de detaliu, de masivă îmbogățire a tezaurului de informație documentară, ajuns în pragul întocmirii primei sinteze de istorie românească destinată unei lectii de istorii naționale a cărei inițiativa aparținea istoricului german Karl Lamprecht față de care s-a declarat întotdeauna profund îndatorat; „Încă de la redactarea primei istorii a Românilor în colecția Heeren și Uckert, condusă atunci de neuitatul pentru mine Lamprecht... am re-pins, cu tinerească hotărîre, vechiul sistem de a împărți viața popului nostru după domniile libere, cu ceilalți Români în margine și n-am voit să pun deoparte o istorie politică pe ani, cu descrieri de bătălii, iar de alta „instituțiile”, ca și cum ele înseși n-ar fi efluxul aceleiași stări de spirit care dă și evenimentele, ci am cutezat să trec peste planul însuși al lucrării, dînd, nu fără un scop politic, cu generoasa îngăduire a marelui revoluționar în domeniul istoriei, *Istoria poporului românesc în cadrul formațiunilor lui de State*. Capitoale sintetice strîng înpreună toate manifestațiunile de vitalitate” (*Generalități*, p. 344—345). Voievozii și oștenii de rînd, boierii și lucrătorii ogoarelor, înălții ier arhi epi ier nați nale și umilii preoți de țară, misionarii franciscani și ereticii lusiți, marii negustori și zarafii, cărturarîii de frunte și modești epi ti de texte, autohtonii și alogenii, toate categoriile sociale, profe iunile, opțiunile spirituale, realitățile economice ale trecutului nostru, readusi din lumea umbrelor în mare măsură de energia sa răscolitoare de izvoare, se legă-

se-c în cadrul geografic românesc în încercările sale succesive de a cuprinde în ansamblul său istoria poporului român. Poporul român, ca și celelalte popoare de altminteri, este, în viziunea autorului, un tot organic, iar un tot organic nu poate fi înțeles decît în unitatea sa, în integralitatea sa: „Nu prin elemente risipite, ca în versul poetului latin, se mai înfățișează astăzi trecutul, care nu e decît altă viață, ci prin concepția unitară a istoriei, prin încercarea de a trezi în suflete viziunea întreagă a lucrurilor care s-au petrecut cîndva” (*Generalități*, p. 111).

De la o sinteză la alta, neîndoielnic, informația istoricului s-a îmbogățit masiv, punctele de vedere s-au nuanțat și s-au lărgit cînd nus-au reînnoit cu desăvîrșire, iar arhitectura a devenit mai complexă. Și totuși, peste aceste modificări însemnate viziunea de ansamblu în care se încadrează faptele de tot felul și procesele istorice prezintă un caz de remarcabilă continuitate, izvorită din concepția sa istorică generală. Această concepție istoricul însuși a prezentat-o în repetate rînduri în expunerile sale de caracter teoretic sau în numeroasele sale referiri la istoria românească risipite în cele mai variate scrieri și în înseși sintezele sale.

La baza proceselor istorice, considera Nicolae Iorga, se află *ideea*, anume ideea încarnată de un popor, spiritul acestuia, care modelează personalitatea sa morală. Și cum în istoria românilor, pe cea mai lungă întindere a ei, poporul se confundă cu țărănimea, ideea sau caracteristica sa fundamentală se află în structura sufletească și mentală a țărânimii: „... din massa țărănească a locuitorilor satelor care suie în trecut pînă la misterele preistoriei s-a alcătuit unul din tipurile țărănești cele mai puternice din lume. Din inițiativa lor, din energia și inteligența lor, provin trei sferturi din îndelungata dezvoltare românească, străbătînd continue, imense dificultăți” (*Conferenze italiane sulla nazione romana*, Milano, 1927, p. 47). Unitatea de simțire și gîndire a poporului, remarcabilă în istoria românească, a fost și principalul factor al unității istoriei românești, în timp și spațiu, peste limitele teritoriale și dincolo de dominațiile străine. De la substratul arhaic traco-dac pînă la realitățile contemporane, principalul factor al continuității românești a fost această lume rurală și civilizația pe care a produs-o. „Chezași ai păstrării seculare a vechii ordine de lucruri, țaranii din acest sud-est continuă, în formă latină, cea mai depărtată viață rurală tracă” (*Istoria Românilor*, II, *Oamenii pămîntului*, București, 1936, p. 26). După ce „sigilul Romei” s-a imprimat pe acest substrat geto-dac dînd naștere romanității orientale și după refragarea imperiului din spațiul nord-dunărean sub presiunea avalanșei popoarelor venite din Răsărit, împinse de convulsii ale stepei eurasiatice, civilizația urbană adusă de Roma s-a destrămat lăsînd să reapară la suprafața istoriei realitățile ancestrale: „era deci o întoarcere la satul de unde se plecase... În luptă cu mîndra civilizație romană, sprijinită pe atîta putere militară de o așa măiastră complicație, satul tracic biruise de la un capăt la altul...” (*Istoria Românilor*, II, p. 77—78).

Această realitate țărănească fundamentală a secretat forme de organizare social-politică, tipare juridice și manifestări literar-artistice proprii, care au asigurat și exprimat continuitatea și unitatea istoriei și civilizației românești pînă în pragul epocii moderne și, în parte, și după aceasta. Și tocmai această constatare i-a permis și i-a impus istoricului să urmărească

unitar istoria românilor în lenta ei tranziție de la *romaniile populare* organisme politice în care au viețuit românii în ceea ce istoricul numește „marea tăcere a evului mediu românesc” (*Afirmarea vitalității românești. Conferințe la cursurile de vară din Vălenii-de-Munte, Vălenii-de-Munte, 1940, p. 9*)—, la forme de organizare politică superioare.

În tot acest îndelungat interval a existat o unitate arhaică a istoriei românești intrupată de aceste forme politice elementare: „în timpurile cele mai vechi, românii nu făceau nici o deosebire în ceea ce privește ținuturile pe care le locuiau, pentru dinșii tot pământul locuit de români se chema Țara Românească. Țara Românească era și Muntenia și Moldova și Ardealul și toate părțile care se întindeau pînă la Tisa chiar, toate locurile unde se găseau români. N-aveau cîte un nume deosebit pentru deosebitele ținuturi pe care le locuiau și toate se pierdeau pentru dinșii în acest cuvînt mare, covîrșitor și foarte frumos de: Țară Românească” (*Ceva despre Ardealul românesc, București, Năsăud, 1907, p. 1*). Din această formă de organizare arhaică, „Țara Românească”, termen care exprimă fundamental „tot pământul locuit etnograficește de român” (*Români și slavi. Români și unguri. Două conferințe ale Institutului pentru studiul Europei sudorientale, București, 1912, p. 9—10*), s-au constituit statele medievale, „două domnii și alături o stăpînire străină”, adică Țara Românească, Moldova și Transilvania (*Istoria Românilor, II, p. 295*), etapă a restaurării unității în vremurile noi în cuprinsul unei singure *Români* care a fost *România*. În toată această îndelungată devenire a destinului colectiv al românilor, istoricul a căutat permanent să descopere unitatea formelor de viață, întrepătrunderea lor, peste distincțiile cu care operează obișnuit istoricii. Economie, organizare socială și politică, tipare juridice și manifestări artistice se întîlnesc și se întrepătrund în viziunea istoricului ca și în însăși devenirea istorică. Societatea românească ca organism unitar în care structura și evenimentul se împletesc continuu și se intercondiționează, aceasta a fost una din fețele viziunii ciganice a lui Nicolae Iorga asupra istoriei românești astfel cum se reflectă în sintezele sale.

Dar poporul român nu a fost o entitate istorică izolată; dimpotrivă, mai mult decît în cazul altor popoare, dată fiind condiția sa geografică, istoria sa s-a aflat în strînsă legătură cu istoria altor popoare cu care a venit în contact, care i-au influențat existența și asupra cărora la rîndul său și-a exercitat propria sa influență. Solidaritatea faptelor istorice în cadrul poporului se întregește cu cea a istoriei universale pe largi arii de interdependență. Istoria românilor e așadar de neînțeles în afara cadrului larg al istoriei universale: „Istoria națională nu se poate așeza decît pe harta mai largă a istoriei universale, și sunt fenomene de istorie care se văd în mic în istoria națională, dar care, pentru a fi înțelese în această formă mai mică, trebuie să le vadă cineva în proporții cu mult mai mari, pe care civilizațiile naționale și Statele naționale nu le pot avea în aceeași măsură” (*Generalități, p. 275*). Istoria popoarelor mari sau chiar și a celor mici dar situate în zone mai adăpostite de marile curențe ale istoriei universale poate eventual fi studiată și înțeleasă izolat, „dar pentru a studia istoria românilor trebuie să cunoști mai întîiu nu numai istoria tuturor vecinilor lor, ci și istoria întregii jumătăți orientale a Europei,

și cum asupra acestei Europe orientale s-au exercitat la diferite epoci toate curentele de civilizație ale Occidentului, cum Orientul acesta a trăit de la un anumit moment cu tradiții, cu idei noi, care începînd de la anumite date i-au venit din Occident, ești dator să studiezi în același timp o largă parte, o întreagă latură a istoriei Occidentului. Așa că pentru a da o bună relatare a istoriei acestei națiuni care cuprinde, cred, ceva mai mult de treisprezece milioane de oameni, trebuie să cunoști în același timp istoria multor națiuni și a multor teritorii” (*Generalități*, p. 154). Minat de același spirit al cunoașterii integrale, Nicolae Iorga nu putea lăsa neexplorat și nelămurit acest aspect constitutiv al trecutului românesc, fără de cunoașterea căruia înțelegerea lui însăși este imposibilă. Și, după nenumărate cercetări speciale consacrate celor mai variate manifestări ale legăturii dintre spațiul și lumea românească și diverșii factori de istorie universală cu care au venit în contact — rezultate integrate progresiv în sintezele sale —, Nicolae Iorga a consacrat o cercetare de ansamblu acestei dimensiuni a istoriei românești, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, I—III, București, 1935—1936. Poate nicăieri istoricul nu și-a explicat mai clar și mai sintetic viziunea cu privire la legătura dintre istoria națională și istoria universală decît în scurta prefață la această lucrare: „printre națiunile care nu s-au integrat încă în viața generală a omenirii — scria el — adică în adevărata istorie universală, trebuie să socotim grupul de patrusprezece milioane de Latini din Răsărit care poartă încă numele de Români și nu, ca Grecii bizantini și cei moderni, din pricina supunerii lor permanente față de Imperiu, ci ca descendenți ai Romanilor autonome ale evului-mediu, care s-au constituit de la sine cînd a dispărut ordinea imperială. A fixa rolul lor, a distinge acțiunea lor în mișcarea de caracter organic și nu accidental și fortuit a societăților omenesti, este, cred, o contribuție utilă la acea istorie universală care, neîndoielnic, trebuie concepută altfel decît în funcție de sertărașe geografice sau naționale pline de fapte de valoare mai degrabă individuală și adesea anecdotică. Nu e vorba de a rescrie istoria românilor înșiși, ci de a-i plasa mai limpede în viața generală a lumii și mai ales de a indica momentul și felul în care influența lor s-a exercitat asupra ansamblului” (*La place des Roumains*, I, p. 3). Și rezultatele acestui nou mare efort al istoricului s-au integrat în a treia și ultima sa mare sinteză de istorie românească.

Rînd pe rînd, factorii de istorie generală care au influențat trecutul românesc au intrat în cîmpul investigației pentru a-și ocupa apoi locul cuvenit în expunerea istoricului, adică locul care le-a revenit în însăși desfășurarea istoriei. Migratorii, popoarele barbare, năvălitorii, trimiși „unul după altul de nesfîrșita stepă răsăriteană”, ungurii care au constituit un stat durabil în cîmpia panonică numai pentru că din grupare de triburi au acceptat să devină o forță politică integrată în comunitatea de civilizație a creștinismului apusean, ceilalți migratori turanici, mongolii, Bizanțul cu influențele sale politice și iradierile sale culturale și spirituale, statele sudslave, turcii otomani continuatori ai Imperiului Bizantin — „Bizanțul de după Bizanț” —, curentele spirituale și culturale venite din Europa centrală și apuseană — Husitism, Renaștere și Reformă —, statele Europei centrale și răsăritene cu expansionismele lor — Polonia,

Imperiul habsburgic —, Occidentul luminilor și al Revoluției cu puter-nicile sale reverberații în părțile răsăritene și sudestice ale continentului, iată numai cițiva din multitudinea de factori de seamă ai istoriei univer-sale a căror intervenție în trecutul românesc a fost o parte esențială a acestuia; factori scrutați cu grijă de istoric și integrați de el în sinte-zele sale de istorie națională.

Dar, în viziunea lui Nicolae Iorga, faptele istorice sînt solidele nu numai în simultaneitatea dar și în devenirea lor. Fără a fi utilizat termenii înșiși cu care a operat structuralismul zilelor noastre — sincronie și diacronie —, istoricul a elaborat conceptele care exprimă indoita inter-dependență a fenomenelor istorice, în actualitate și în desfășurarea tim-pului: „Istoria e un curs” scria el în 1929. „Un val trece, și ce atinge el interesează. Cînd un afluent apare, îl urmărim pentru a înțelege, pînă la izvor. Dar pe urmă ne lăsăm iarăși duși de mersul apei. Cine caută date, capitoare de cultură, săltare și săltărașe, nu înțelege nimic... În istorie, lucrurile toate apar organic. Nu e o potrivire întîmplătoare sau voită de lucruri disperate, care se pot combina oricum și repeta oricînd. Ci din adîncimi seculare, de la distanțe enorme, pe căi ghicite sau ignorate pentru totdeauna s-au strîns de la sine elemente care s-au unit în chip necesar pentru a crea o nouă formă a vieții care e atunci și acolo și care, întocmai așa, nu va mai fi niciodată și nicăieri... Astfel istoria dă și o lecție de *integralitate*” (*Generalități*, p. 160—162).

Înțeleasă astfel, istoria — cea a românilor ca și cea a omîenirii — apare, în întreaga ei desfășurare, ca un tot. De unde „zadărnicia împăr-țirilor obișnuite” atît în domeniul istoriei naționale cît și în cel al istoriei universale (*Generalități*, p. 169—172). Titlurile înseși ale fiecărui din cele zece volume ale ultimei sale sinteze de istorie românească și, în inter-iorul fiecărui volum, titlurile părților și chiar ale capitolelor, exprimă desprinderea istoricului din segmentările cu care opera tradițional istoriografia: antichitate, ev mediu, epocă modernă și contemporană. Core-punzător viziunii sale despre „integralitatea” istoriei, titlurile sale se stră-duiesc să surprindă fazele devenirii poporului român în toate manifes-tările sale fundamentale și în toate implicațiile ei în istoria universală.

„A fi voit lucruri mărețe e deajuns” spuneau romanii. E evident că între vastitatea concepției istorice, a sarcinei istoriografice pe care și-a impus-o, și înfăptuirea ei în scrierile sale, îndeosebi în cele de sin-teză, distanța e mare. Complexitatea extremă a faptului istoric care pare să covîrșească limitele capacității intelectului uman, chiar ale unuia cu înzestrare excepțională ca cel al lui Nicolae Iorga, explică marea discre-panță între intenție sau program și realizare. Și totuși, în efortul omului de a se cunoaște pe sine însuși într-una din dimensiunile esențiale ale des-tinului său, cea istorică, demersul sugerat de Nicolae Iorga e un prilej de permanentă și obligatorie reflexie. Produs al unui intelect agitat de o sete nelimitată de cunoaștere și al unui temperament dominator, viziunea lui Nicolae Iorga a devenit inevitabil aceea a „istoriei totale” (Gh. I. Bră-tianu, *Nicolae Iorga. Trei cuvîntări*, București, 1943, p. 53).

O viziune totală asupra istoriei așa cum a conceput-o Nicolae Iorga nu putea să nu pătrundă în sfera raportului dintre gîndire istorică și acți-une, dintre „cugetare și faptă”. Înțelegerea acestei corelații deosebit de

însemnate în viața istoricului, „așa cum a fost”, presupune o investigație specială prealabilă care nu a fost încă întreprinsă; dar chiar și o privire rapidă asupra scrierilor sale istorice și asupra evenimentelor de însemnătate națională și universală din vremurile sale dezvăluie izbitor puternica împletire între istorie ca fapt curent și opera istoriografică a lui Nicolae Iorga. Tot mai mult, pe măsura trecerii timpului, a experienței acumulate și a „desfacerii” unor noi orizonturi, ideea funcției actuale a istoriografiei s-a înrădăcinat în convingerile sale și s-a manifestat tot mai răspicat în scrisul său. Și aceasta într-un dublu sens: al răspunsului istoricului la problemele actuale, prin dezvăluirea dimensiunii istorice a realităților în curs de desfășurare, și al interpretării în spirit *actual* a faptelor trecutului de către istoric. Proba de foc a primului război mondial — prilej de reflecție istorică reînnoită chiar și pentru istoricul obișnuit să contempleze altele alte conflagrații din trecutul omenirii — a radicalizat viziunea sa actualistă: „Să scriem și să predăm *ceia ce trebuie*, lucrurile de care societatea are nevoie și în sensul pe care societatea îl pretinde ca să ne audă și să ne asculte — scria el în 1920. Să intrăm în lupta care se poate lipsi de noi, poate, dar departe de care noi înșine nu însemnăm nimic. Pulsul preocupărilor noastre să bată în ritmul, fie și înfrigorat, al timpului. Orice subiect am trata, îndată ce trecem de domeniul pe care să-l știm mărgenit și să-l concepem modest, al constatărilor noi, cu care se îmbogățește istoria, să-l interpretăm în sensul vremii noastre, să-i stoarcem *ceia ce această vreme dorește pentru folosul ei*” (*Generalități*, p. 142). Această opțiune, conștient sau involuntar implicată în opera tuturor marilor istorici și care foarte probabil s-a aflat la înseși originile actului de naștere a istoriei, a devenit efort deliberat și imperativ de conștiință la Nicolae Iorga, un fel de supunere a istoricului față de ceea ce tot el numea „porunca hotăritoare a vremilor”, căreia nici o știință nu i se poate sustrage, iar „studiile istorice tot așa de puțin ca altele și poate mai puțin decât altele” (*Generalități*, p. 139). Nu o profanare a științei ci o împlinire a funcției sale esențiale vedea Nicolae Iorga în orientarea actuală, în sensul cel mai larg al cuvântului, a istoriografiei.

Istoria, din cunoașterea căreia istoricul a făcut sensul suprem al existenței sale, rațiunea sa de a fi, i-a reclamat în cele din urmă sacrificiul suprem. Grăbite să-și îplinească menirea, evenimentele care au dominat scena în cele două decenii de răgaz dintre războaiele mondiale au îndreptat omenirea spre formele de integrare care aveau să facă din viziunea istoricului asupra istoriei totale o realitate absolută. Evoluția omenirii spre această nouă fază a devenirii ei a trecut însă prin epoca hidoasă a totalitarismelor, adică a regimurilor bazate pe dominația nelimitată asupra propriilor societăți, reduse la rolul de instrumente oarbe ale unor imperialisme ale căror aspirații s-au confundat cu limitele înseși ale lumii. Contemplind evenimentele zilelor sale pe care le urmărea cu curiozitatea istoricului și cu îngrijorarea omului și patriotului, intuind proporțiile catastrofei care se apropia, așa cum avea să-și presimtă propriul sfârșit, istoricul, ajuns în amurgul vieții, „spre înseninare”, și-a impus ca îndatorire să se mai măsoare odată cu istoria, cu întreaga istorie a omenirii, sau, în cuvintele lui, cu „tragedia acestui neam omenesc” (*Generalități*, p. 344) pe care încerca să o înțeleagă, firește în unitatea ei.

Concepută într-o vreme cînd „omenirea e cuprinsă în strașnice dureri”, despre care intuia corect că „sînt dureri de naștere” (*Generalități*, p. 347), lucrarea, care trebuia să încununeze cursa istoricului pînă la limitele posibile ale cunoașterii istoriei, nu avea să depășească stadiul căutărilor pregătitoare. Istoria totală a cărei cunoaștere și înțelegere fusese imboldul înscris în destinul său interior l-a răpus la sfîrșitul toamnei anului 1940 cînd totalitarismul în expansiune a cuprins și țara noastră. Atunci s-a încheiat ciclul existenței sale fizice, nu însă și menirea superioară pe care a intrupat-o această existență. Ce rămîne, așadar, ca semnificație permanentă din opera sa pentru istoricii români? Ce îndemn cuprind această operă dincolo de masa covîrșitoare a contribuțiilor ei?

Căutarea fără oprire a mărturiilor trecutului românesc, continua lărgire a orizontului cercetării prin integrarea aspectelor noi dezvaluite cunoașterii noastre de progresele generale ale științei și gîndirii, viziunea integratoare a faptelor de tot felul din viața societății românești, permanenta corelare a datelor de istorie națională cu cadrul de istorie generală de care sînt inseparabile și fără de care sînt de neînțeles, înțelegerea trecutului în raport cu actualitatea, acestea sînt principalele înțelesuri și îndemnuri care se desprind din cercetarea operei lui Nicolae Iorga ca istoric al românilor. Împlinirea acestor imperative ale intelectului sînt și astăzi, la jumătate de secol de la dispariția marelui istoric, cînd istoriografia română începe să-și regăsească drumul firesc, cel mai sigur îndrumar și cel mai edificator îndemn. Urmărirea îndrumarului și a îndemnului va fi și modalitatea cea mai sigură de a omagia memoria lui Nicolae Iorga.

A cînta memoria unui ilustru predecesor înseamnă în primul rînd a-i continua opera. Dar a continua nu înseamnă a imita. Continuarea autentică e pătrunderea esenței suflului creator care s-a incorporat într-o mare creație și prelungirea lui, nu repetarea mecanică a manifestărilor sale. Căutarea pasionată, fără limită, a tuturor formelor de viață istorică, neîntrerupta descoperire și redescoperire a faptului istoric în toate dimensiunile sale a fost impulsul prim și finalitatea ultimă a operei istoriografice a lui Nicolae Iorga și, în același timp, „modelul” adăvărat care se oferă istoricilor romîni. Cine ar putea surprinde mai exact acest dat fundamental, acest impuls originar al creației sale, decît el însuși în autocaracterizarea indirectă pe care și-a făcut-o cînd a încercat să surprindă esențialul personalității unui mare predecesor al său în cercetarea trecutului românesc, principele Dimitrie Cantemir? : „Un suflet omenesc e tînăr, atunci cînd lumea, cu frunusețile și cu tainele ei, cînd oamenii care-l încunjură, orice sentimente ar avea față de dînsul, cînd el însuși, cu tot ce cuprinde și cu tot ce ascunde, îi sînt un obiect de neconținută curiozitate, de neasîmpărată dorință de a ști” (*Despre Dimitrie Cantemir cu prîlcul aducerii în țară a rămășițelor lui*, Vălenii-de-Munte, 1935). Acesta a fost Nicolae Iorga și acesta este „misterul” operei lui.

„Nu toți morții sînt morți” exclama istoricul cînd contempla în 1920 „soarta rămășițelor” uneia din principalele personalități în care s-a intrupat istoria națională (*Soarta rămășițelor lui Mihai Viteazul*, București, 1920, p. 14—15). Și într-adevăr cît timp va fi o istorie și o istoriografie românească ele își vor căuta drumul pe căile deschise de pașii săi de gigant.

LE TESTAMENT HISTORIOGRAPHIQUE DE NICOLAE IORGA

Résumé

La place éminente occupée par Nicolae Iorga dans la science historique roumaine, son omniprésence dans tous les domaines de la recherche du passé historique roumain, sans distinction de temps ou de domaines, la masse impressionnante d'informations documentaires nouvelles sur laquelle il a étayé la reconstitution de l'histoire roumaine ne cesse d'imposer aux historiens roumains de rapporter sans cesse leurs propres recherches à celles de leur illustre prédécesseur.

Cet essai, qui continue les efforts de toute une file de précurseurs, se propose de décoder les significations les plus actuelles de l'œuvre historique de Nicolae Iorga qui peut encore servir de source d'inspiration aux historiens qui s'efforcent de faire sortir la science historique roumaine de l'impasse dans laquelle elle a été jetée par un demi-siècle de régime totalitaire.

L'œuvre historique de Nicolae Iorga a été le résultat de la rencontre de l'une des époques les plus fécondes de l'histoire roumaine — celle de la réalisation de l'unité politique du peuple roumain — et d'une personnalité exceptionnelle, destinée à devenir le principal interprète spirituel de ce processus décisif dans l'évolution de la société roumaine.

La présente étude discute les trois grands aspects de l'activité du grand historien dans le domaine de l'histoire roumaine : la découverte et la publication des sources, les synthèses partielles et les synthèses générales qui embrassent l'histoire roumaine.

Quelques idées-force ont dominé la pensée historique de Nicolae Iorga : le caractère *organique* des processus historiques, avec, pour conséquence, la nécessité d'intégrer dans une vision d'ensemble tous les aspects de la vie sociale ; le rôle décisif du *peuple*, c'est à dire des entités ethniques et de leurs mentalités spécifiques ; l'intégration de l'histoire nationale dans l'ensemble de l'histoire universelle ; l'*actualité* du passé et son intégration dans les préoccupations actuelles des sociétés.

„NEAMUL ROMÂNESC” — TRIBUNĂ A LUPTEI PENTRU UNITATE ȘI INDEPENDENȚĂ NAȚIONALĂ

DORINA N. RUSU

28 noiembrie 1940. În această dimineață mohorâtă și rece din toamna unui an atât de tragic pentru istoria României — 1940 —, în apropierea pădurii Strejnic de lângă Ploiești a fost găsit trupul neînsuflețit al unui „necunoscut în etate de 68—70 de ani, cu barbă”, după cum se consemnează în raportul unui jandarm.

„Necunoscutul în etate de 68—70 de ani, cu barbă” nu era altul decât marele savant Nicolae Iorga, ce fusese ucis mișelește în cursul nopții de 27 spre 28 noiembrie 1940 de o „echipă a morții” aparținând grupării legionare ce înfricoșase o întreagă țară — „Garda de fier”. Cele șase gloanțe care au pornit cu ură din pistoalele ucigașilor au cumpat astfel cu brutalitate viața unui mare om, care-și făcuse din slujirea — pe cele mai diferite căi și prin mijloace diverse — a neamului său idealul suprem al întregii lui existențe.

Glasul său vibrant, inconfundabil nu mai avea să fie auzit în amfiteatrele marilor universități din țară ca și din întreaga lume ori în sălile ctitoriei sale — Universitatea populară de la Vălenii de Munte —, la întrunirile culturale, științifice, politice ori la radio, unde adresa tuturor câte un „sfat pe întunec”. Mîna cu care a scris zeci de mii de pagini, în cele mai variate domenii — de la istorie la dramaturgie — avea să înghețe pentru totdeauna sub fiorul rece al morții, lăsînd astfel rafturile bibliotecilor sărăcite de atîtea și atîtea alte lucrări care ar mai fi putut să fie zămislite de mintea sa atotcuprinzătoare. Peste întreaga țară avea să se întindă zăbranicul negru al doliului. Vestea încetării atât de brutale din viață a marelui savant și profesor a zguduit întreaga suflare românească, răspîndindu-se cu o mare repeziciune și dincolo de hotarele țării. Peste 40 de universități, dintre care multe îi acordaseră titlul suprem de *Doctor honoris causa* și-l primiseră ca pe un oaspete de onoare și un mare specialist, au arborat drapelul negru. Dar oricîte gesturi de pioasă recunoștință i-au fost aduse, oricîte cuvîntări au fost rostite, oricîte articole s-au scris atunci ori în perioada următoare toate s-au dovedit a fi prea puține față de cît ar fi meritat marele savant Nicolae Iorga. Era doar un modest omagiu adus unuia dintre muncii și martirii neamului românesc. „Fapta lui Nicolae Iorga e atât de mare — avea să afirme unul dintre colaboratorii săi apropiați, istoricul N. Bănescu — încît el va rămînea viu în cugetul celor ce vor veni după noi; din pragul eterni-

tății, pururi va răsări chipul transfigurat de lumina idealului, porunci-toarea pildă că, mai presus de noi și de toate, stă ființa nemuritoare a patriei și a neamului”¹.

Pe măsură ce anii au trecut de la tragicul său sfârșit, studiile despre viața savantului, dar mai cu seamă exegezele asupra operei uriașe lăsată nouă moștenire s-au înmulțit, imaginea noastră despre Nicolae Iorga fiind tot mai greu de conturat. Personalitatea sa ne copleșește; creația lui devine aproape de necuprins, dată fiind multitudinea de domenii abordate, bogăția informațională, vastitatea, relevanța și actualitatea concluziilor. Cu o generozitate căreia toate generațiile ce s-au succedat ori se vor succeda nu-i vor putea mulțumi îndeajuns, istoricul, profesorul, publicistul, literatul, oratorul, omul politic Nicolae Iorga ne-a lăsat o moștenire unică: o viață pusă în mod exemplar în slujba servirii neamului din care se trăgea, o operă, pe cât de vastă pe atât de însemnată sub raport științific, dar mai presus de orice o inimă uriașă, care a îmbărbătat în momentele de restriște și s-a bucurat în clipele fericite ale nației românești. Aceasta răzbate și din pagirile ziarului „Neamul românesc”, pe care Nicolae Iorga l-a inițiat și condus timp de 35 de ani — adevărată tribună a luptei pentru unitate, independență și integritate teritorială.

Începută încă din 1902 cu colaborări la ziarul conservator „Epoca”, urmată apoi la „Sămănătorul”, activitatea publicistică a lui Nicolae Iorga a culminat cu cea desfășurată la „Neamul românesc”, publicație menită, după însăși mărturisirea întemeietorului ei, „să trezească iubirea pentru strivita temelie a neamului” și „să cheme pe toți la datoria națională”².

Apărut între mai 1906 și noiembrie 1940, ziarul „Neamul românesc” a primit mai multe subtitluri — „Foaia naționaliștilor democrați” (1 ianuarie — 30 aprilie 1910, 13 ianuarie 1912 — 5 iulie 1913), „Foaia Partidului Naționalist-Democrat” (3 mai 1910 — 23 decembrie 1911, 20 august 1913 — 14 august 1914), „Foaia conștiinței naționale luptătoare” (23 august — 22 septembrie 1916), „Organ al Uniunii Democrației Naționale” și „Foaia Partidului Naționalist Democrat” (din 6 decembrie 1918) —, redacția avînd sediul cînd la București și Vălenii de Munte (24 aprilie 1908 — 29 decembrie 1913), cînd numai la București (10 mai 1906 — 24 aprilie 1908, 13 ianuarie 1914 — 19 septembrie 1916, 11 decembrie 1918 — noiembrie 1940), cînd la Iași (29 noiembrie 1916 — 10 decembrie 1918), ziarul apărînd la început de trei ori pe săptămîină, apoi săptămînal, pentru ca din 23 septembrie 1916 să devină, cu puține excepții, cotidian. Posibilitățile financiare existente într-o perioadă sau alta au determinat nu numai periodicitatea apariției, ci și formatul ziarului, care a cunoscut diferite fluctuații: de la 40 × 29 cm în primii ani, la 58 × 41 cm în anii ce au urmat. La 11 octombrie 1940 a apărut ultimul număr de-sine-stătător al ziarului „Neamul românesc”, pînă la 17 noiembrie același an numele lui figurînd pe frontispiciul revistei „Cuget clar”, publicație „de direcție literară, artistică și culturală”.

¹ N. Bănescu, *N. Iorga. Elogiu academic*, în „Revista istorică”, vol. XXVII, 1941, nr. 1, 12, p. 3.

² N. Iorga, *Către ceilalți*, în „Neamul românesc” (în continuare este citat prin sigla NR), an I, nr. 1, 10 mai 1906, p. 2.

În cei 35 de ani de apariție, ziarul „Neamul românesc” a înregistrat, asemeni unui seismograf deosebit de sensibil, toate evenimentele care se derulau la noi sau în alte părți, și-a îmbărbătat cititorii în clipele de grea cumpănă, a tras la timp și cu fermitate semnalul de alarmă atunci când norii negri ai primejdiei se adunau deasupra țării, a încălzit inimile reînviind faptele strămoșilor, oferind tuturor o mare pagină de istorie și de patriotism, a povățuit tineretul și a mustrat pe maturi, dînd o adevărată lecție de viață. Astfel, „săptămînă de săptămînă, an de an, zi de zi foaia celui mai înălțător idealism cultural-politic de la care s-a putut adăpa ca de la un izvor neprihănit și inviorător generația celor mai frumoase și mărețe zile ale nației române, „Neamul românesc” a strecurat în sufletul nostru și a statornicit în mintea noastră sentimente și idei cu care singure am făcut opera mare a unirii și vom izbui s-o desăvirșim”³. Această succintă caracterizare apărută chiar în paginile ziarului este în măsură să contureze cu exactitate caracterul cotidianului și, mai cu seamă, rolul pe care l-a avut în peisajul publicistic românesc. Fără a greși sau a exagera cu nimic, putem afirma că aceasta s-a datorat muncii fără odihnă, erudiției unice, dar mai cu seamă dragostei față de semeni de care a dat dovadă Nicolae Iorga.

Din fiecare articol, din fiecare pagină, din fiecare număr răzbate personalitatea uriașă a directorului, care a știut să imprime ziarului său o conduită aparte, aducînd astfel un suflu nou în viața gazetărească a țării. Într-o vreme în care diferite ziare aveau o existență efemeră, „Neamul românesc” a strălucit fără întrerupere 35 de ani pe firmamentul publicisticii românești, steaua sa apunînd odată cu cel care i-a dat viață și i-a întreținut mereu vie flacăra: Nicolae Iorga. „N-am omis niciodată să recunoaștem că d. Iorga este un mare și strălucit ziarist și că ziarul d-sale, cu tot formatul mic și tirajul nu prea considerabil, este unul din cele mai importante organe de publicitate închinat luminării publicului în atîtea domenii culturale” se putea citi în mesajul pe care „Adevărul” l-a trimis „Neamului românesc” cu prilejul scurgerii a 30 de ani de la apariția ziarului condus de N. Iorga⁴. La rîndul lui, cotidianul „Viitorul” nota cu același prilej: „În gazetărie, domnul Iorga a strălucit prin arta sa specială de a concentra un moment social, o problemă politică, o chestiune de cultură [...]. Esența acestei gazete stă în personalitatea conducătorului”⁵.

De altfel, cea mai mare parte a contribuției publicistice a lui Nicolae Iorga a apărut în ziarul „Neamul românesc”, căruia îi va adăuga și două suplimente cu destinație specială: „Neamul românesc literar” (1908—1912) și „Neamul românesc pentru popor” (1910—1916, 1920—1940). Vocația sa de gazetar răzbate din felul cum și-a conceput publicația, din modul cum a reușit să depășească greutățile de tot felul legate de finanțarea ziarului, de cenzura care devenise într-o anumită perioadă deosebit de vehementă, de conștiințele specifice refugiului în anii primului război mondial ori apariției mișcării extremiste legionare din preajma celei de-a doua

³ Idem, *Șasesprezece ani de activitate*, în NR, an XVII, nr. 1, 1 ianuarie 1922, p. 1.

⁴ *Aniversarea „Neamului românesc”*, în NR, an XXX, nr. 4, 5 ianuarie 1935, p. 1.

⁵ *Ibidem*, în NR, an XXX, nr. 5, 6 ianuarie 1935, p. 1.

conflagrații, de fluctuația colaboratorilor, de schimbarea deasă a sediilor. Tuturor acestora, Nicolae Iorga a reușit să le țină piept, suplinind deseori singur lipsa personalului — de la redactori la corectori — hotărît fiind de a menține în viață un ziar ce se adresa întregului „neam românesc”, menit, după propria-i mărturisire, „destăinuirii tuturor nedreptăților, pedepsirii tuturor păcatelor, proclamării tuturor lipsurilor și sîrguinței cinstite, găsirii unei îndreptări care să ni asigure o viață vrednică”⁶. „Neamul românesc” este, așadar, nu un ziar obișnuit în care sînt înserate laconic știri și fapte cotidiene, ci un adevărat model de a face gazetărie în sensul cel mai înalt al cuvîntului.

Sub raportul conținutului, ziarul s-a ridicat, după cum era și firesc dacă avem în vedere ponderea covîrșitoare a articolelor semnate de Nicolae Iorga, colaborările unor mari personalități ale vieții științifice și culturale românești (A. D. Xenopol, Ion Agârbiceanu, Cezar Petrescu, Victor Ion Popa, Constantin Rădulescu-Motru ș.a.) la cele mai înalte cote. Articolele, cronicile, tabletele apărute în paginile publicației se caracterizează printr-o analiză pertinentă a evenimentelor ce se derulau la un moment dat, printr-un accentuat obiectivism, printr-un stil accesibil, ceea ce explică marea răspîndire a ziarului în cele mai diferite medii sociale și în toate colțurile țării.

Urmărind să depășească statutul de simplu cotidian, „Neamul românesc” a publicat în paginile sale și unele conferințe de larg interes rostite de Nicolae Iorga cu diferite ocazii : dezveliri de monumente, înaugurarea cursurilor unor instituții de învățămînt, comemorarea unor momente de seamă din trecutul nostru național, aniversarea unor personalități de vază ale istoriei și culturii românești, ori diverse conferințe ținute de marele savant la Radio București, reunite ulterior într-un volum desine-stătător sugestiv intitulat *Sfaturi pe întunec*. În felul acesta, „Neamul românesc” s-a transformat, dintr-un ziar obișnuit într-o adevărată cronică, în care consemnările lapidare se împleteau armonios cu evocările istorice, rămînînd astfel fidel intențiilor anunțate încă în primul său număr : „Am ajuns la vîrsta cînd trebuie să plecăm în toate de la cunoștința de noi înșine, de la cea mai deplină și serioasă cunoștință a tuturor puterilor și slăbiciunilor noastre. A venit vremea să lucrăm numai cu puterile noastre, oriunde le avem : a venit vremea să ținim numai către scopurile noastre bine cercetate și alese și pe deplin luminate [...] Voim să trăim din lucrul nostru pentru a întemeia bine căminul nostru cel mic, vatra noastră cea îngustă [...] Noi trebuie să ne întrebăm, să ne sfătuim, să ne înțelegem, clipă de clipă, pentru a ni afla rostul cel adevărat și a nu ne îndepărta de la dînsul. De aceea iese această tipăritură, menită tuturoara, tuturor celor buni și de ispravă, și chiar celor ce șovăiesc încă, și chiar celor cari sînt în stare a se întoarce. Ea vine fiindcă trebuie să vină. Vom vedea dacă mulți cugetă tot astfel. Dacă nu — vom cădea, dar nu ne vom socoti învinși. La cel dintîi prilej ne vom ridica din nou și vom încerca astfel pînă la sfîrșitul zilelor noastre — fie și între hohotele de rîs și loviturile de pietre ale celor ce nu înțeleg că am venit pentru

⁶ N. Iorga, *Către celitori*, în NR, an I, nr. 1, 10 mai 1906, p. 2.

binele lor — ceia ce știm că este de datoria noastră”⁷. Această profesiune de credință a călăuzit an de an, număr de număr ziarul „Neamul românesc” și pe directorul său.

Istoric și dascăl deopotrivă, dar mai presus de toate un mare român și patriot, Nicolae Iorga a urmărit să transmită cititorilor ziarului său — de la cei aflați în pragul adolescenței pînă la cei peste care anii au nins florile albe ale grijilor și necazurilor — cele mai înălțătoare simțăminte de dragoste pentru trecutul de jertfe și biruințe al poporului român, mîndria de a aparține unei nații viteze și demne, credința într-o lume mai dreaptă și mai bună, făuită prin lupta și munca tuturor fiilor acestui pămînt, dorința de a trăi demni, uniți și în bună înțelegere cu toate semințiile. În acest caz, formația de istoric a lui Nicolae Iorga ni se dezvăluie în întregimea ei. Fără ostentație, el reinvie în pagina de ziar evenimente de mult apuse, personalități trecute de decenii sau secole în lumea umbrelor, lăsîndu-și cititorii să tragă singuri concluziile și învățămintele marii lecții oferite de istorie. „Oamenii cari sînt la un moment dat națiunea au un îndreptar, unul totdeauna sigur, tradiția. E drumul care s-a dovedit sigur, care, trăit în mijlocul primejdiilor prin adîncul pădurilor, prin asprimea stîncilor, pe priporul prapastiilor s-a adîncit zi de zi prin tot ce a trecut de-a lungul lui”, avea să noteze Nicolae Iorga în articolul atît de sugestiv intitulat *Glorioasa noastră sarcină istorică*⁸. Pentru marele istoric, faptele strămoșilor sînt un permanent izvor de învățăminte pentru generațiile prezente și viitoare.

O idee asemănătoare răzbate și dintr-un alt articol apărut în clipele de grea cumpănă prin care trecea întreaga țară în toamna anului 1916 — *Părinții noștri răbdătorii*... Pornind de la ideea potrivit căreia „hotărîrea, bărbăția, neînduplecarea strămoșilor sînt sprijinul cel mai mare în clipa cînd puterile sufletești ale unui singur om sînt prea slabe ca să sprijine povara pe care vremile au lăsat-o pe umerii lui”⁹, Nicolae Iorga își îndeamnă contemporanii să se strîngă „laolaltă în fața vijeliei, chiar dacă trăsnetul ar crăpa în două copacii supt care ne adăpostim. Să ne strîngem și să ținem piept!”¹⁰.

Cetînd istoria românilor pentru sine și pentru noi, Nicolae Iorga ține să precizeze într-un articol din vara anului de tragică amintire 1940 zguduitorul lecție a istoriei cînd, în vremuri de răstăriște neamul nostru românesc, „părăsit la răscrucea furtunilor care bat aici din veac în veac și vor bate totdeauna în aceste locuri de ispititor belșug și de trecere a oștilor” a rămas neclintit, „cu sabia în mînă de strajă la toate zările, iar cînd s-a frînt o clipă, ca să ne lege din nou, tainic, oțelul, am întins brutalității arma subțire a inteligenței noastre. Și iată, sîntem tot acasă”¹¹. Îndemnul din finalul articolului — „treceți la învățătura strămoșilor!” — era menit a sensibiliza toate conștiințele curate ale țării, a deștepta în fiecare și în toți deopotrivă mîndria de a fi români, urmași ai unor

⁷ *Ibidem*.

⁸ NR, an XIII, nr. 15, 16 ianuarie 1918, p. 1.

⁹ NR, an XI, nr. 79, 12 octombrie 1916, p. 1.

¹⁰ *Ibidem*, p. 2.

¹¹ NR, an XXXV, nr. 136, 23 iunie 1940, p. 1.

ilustri înaintași, care au pus mai presus de orice dragostea pentru glia străbună, pentru limba și tradițiile moștenite din vechime pe care aveau datoria de a le transmite neîntinate generațiilor ce vor veni.

Sub pana de gazetă a lui Nicolae Iorga reînvie eroi-martiri ai neamului românesc, precum țărani răsculați la 1784 sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan, „care au cutezat să se ridice împotriva domnilor străini și să ceară, în numele dreptății și al muncii, țara lor pentru dinșii”¹², și „craiul munților”, cel care „a fost numai de la început până la sfârșit un mare nebun, generos al disperării neamului său”¹³, ori unele evenimente de seamă din trecutul de lupte și jertfe al poporului român: mărețea adunare de pe Cimpia Libertății din Blaj din 3/15 mai 1848 când, în fața celor 40 000 de oameni veniți din toate colțurile pământului românesc, Simion Bărnuțiu „li [...] vorbea de dreptul lor de a fi priviți pe moșia lor ca un neam politic, ca o națiune constituțională deopotrivă cu ceilalți locuitori ai țării”¹⁴, sau războiul de independență din 1877—1878, purtat „pentru o cauză dreaptă, de libertate, de religie”, când soldații mergeau „la moarte ca la horă, cu încordarea tuturor puterilor fizice, dar cu frumoasă voioșie în suflet”¹⁵, „cu ochii la vulturii țării, ostași tineri își ofereau bucuroși viața, servindu-și patria și aprobând cauza pentru care mureau”¹⁶.

De altfel, simbolul țării — steagul — revine în mai multe din articolele semnate de Nicolae Iorga, istoricul văzînd în el „forma materială care flutură în aerul liber și îndeamnă la luptă a tuturor avînturilor pentru neatinare”¹⁷, singurul care „face din români o unitate morală nedespărțită [...], mîndria independenței și libertății noastre; el singur dă tuturor celor umbriți de dînsul același avînt și același foc războinic. În lipsa lui — se poate citi în articolul intitulat *Ce ne leagă*, apărut în august 1914 — e numai o conpătimire care nu-și poate afla sancțiune, o duioșie care ne înarmează brațul, o indignare care iese asupra dușmanului lor fără a-l stinge și lovește numai fața de stîncă a soartei. Astfel, el, steagul ajunge nu numai un simbol pentru viitor, ci și o strigătoare, o dureroasă nevoie pentru prezent”¹⁸.

În coloanele „Neamului românesc” Nicolae Iorga a reînviat imaginea unor personalități marcante ale vieții culturale românești: Mihail Kogălniceanu și Mihai Eminescu.

Avînd un adevărat cult pentru istoricul, publicistul și omul politic, ce s-a identificat cu mărețul eveniment al Unirii Principatelor și cu unele dintre reformele înfăptuite în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, ca și cu actul de la 9 mai 1877, Nicolae Iorga preamărește, în *Cuvîntare la inaugurarea statuii lui Mihail Kogălniceanu*, personalitatea ilustrului bărbat de stat și om de cultură, în a cărui „minte mare s-a ivit întîi, luminoasă, ideea necesității de viață a unei mari unități culturale a nea-

¹² *Solia lui Horea*, în NR, an XXX, nr. 53, 8 martie 1935, p. 1.

¹³ *Avram Iancu. O comemorare și o învățătură*, în NR, an XIX, nr. 195, 30 august 1924, p. 1.

¹⁴ *Trei mai 1848*, în NR, an XII, nr. 119, 4 mai 1917, p. 1.

¹⁵ *Amintirea unui război de viteji*, în NR, an XXXII, nr. 82, 13 aprilie 1937, p. 1.

¹⁶ *Steagurile de la Plewna*, în NR, an X, nr. 50, 13 decembrie 1915, p. 1.

¹⁷ *Au steagul lor*, în NR, an IX, nr. 34, 31 august 1914, p. 2.

¹⁸ NR, an IX, nr. 33, 24 august 1914, p. 2.

mului întreg peste toate hotarele de stat și a unei desăvârșite unități legale, sociale și morale peste hotarele de clasă și de prejudecăți a tuturor românilor din această țară”¹⁹.

La rindul său, Luceafărul poeziei românești, Mihai Eminescu, și-a găsit în Nicolae Iorga un portretizator pe măsură. Pentru marele istoric, poetul nostru național era *O sinteză a sufletului românesc*²⁰ „o adevărată garanție pentru viitorul nostru și prin aceasta pentru în uși viitorul acestei țări”²¹.

La loc de cinste în paginile ziarului „Neamul românesc” s-a aflat ideea unității naționale. Însăși denumirea publicației sale, apărută în anii în care o parte din teritoriile românești se aflau încă sub stăpîni străine, este semnificativă în acest sens. Nicolae Iorga se adresa întregului neam românesc, ca odinioară cronicarii „a toata seminția românească”, ziarul său circulînd, pînă în 1918, chiar și dincolo de granițele artificiale ce-i despărțea pe frați de frați.

După cum era și firesc, figura istorică cea mai des evocată în paginile ziarului „Neamul românesc” a fost cea a lui Mihai Viteazul, simbolul unității românești, cel care „a făcut ca neamul nostru să trăiască o clipă de supremă fericire”. „L-am admirat și iubit totdeauna, întrucît o așa de multă admirație poate lăsa loc și pentru iubirea pe care, desigur, i-o datorîm”, avea să afirme Nicolae Iorga în articolul *Ziua lui Mihai*²². Referindu-se la marele ctitor al unității românești, Nicolae Iorga afirma în *Discursul rostit la m-re Dealului în numele Academiei Române și a Ligei culturale cu prilejul aducerii capului lui Mihai Viteazul*: „A fost Alexandru Machedon al mării legende eroice pe care, în vremuri de proasă practică, de intrigă diplomatică, a știut-o da neamului nostru. Instinctiv, el aducea cu sine soarta neamului nostru. Veacuri de durere ale acestuia îl chemau, speranța care mijea în inimi dădeau aripi calului său de război. Peste tot ce-i impunea realitatea lucrurilor: îndatoririle luate de ei înșiși, piedicile puse de rivali, impunerea venită de la stăpîni, el reprezenta această voință națională în plină desfășurare victorioasă. Viața cea nouă începea să crească și mai dîrză pe pămîntul supus aceleiași puteri cînd moartea lui a zăbovit trei veacuri izbîndirea”²³. Vorbind cu prilejul *Pomenirii lui Mihai Vodă Viteazul pe cîmpia de la Șelimbăr*, Nicolae Iorga avea să sublinieze însemnătatea acestei înclăștări militare din toamna anului 1599, care avea să preceadă intrarea sa triumfală în cetatea Albei Iulii: „Bătălia de la Șelimber n-a fost numai o încercare de oști, ci jertfa supremă și întreagă pe care Mihai o aducea în vederea scopului înalt urmărit de dînsul”²⁴, exemplul lui Mihai Viteazul fiind urmat apoi, în 1916, cînd România s-a alăturat puterilor Antantei în scopul reîntregirii naționale.

¹⁹ NR, an VI, nr. 111–112, 4 octombrie 1911, p. 1 761.

²⁰ NR, an XXIX, nr. 181, 24 august 1934, p. 1.

²¹ NR, an XXIV, nr. 130, 18 iunie 1929, p. 1.

²² NR, an XI, nr. 107, 9 noiembrie 1916, p. 1.

²³ NR, an XV, nr. 187, 28 august 1920, p. 1.

²⁴ NR, an XXXII, nr. 244, 10 noiembrie 1937, p. 1.

La rîndul lui, cel dintîi domnitor al Principatelor Unite Române a fost comemorat în paginile „Neamului românesc” cu prilejul *Centenarului nașterii lui Cuza Vodă*. Pentru Nicolae Iorga, Alexandru Ioan I „a intrupat lupta de veacuri a săracului țăran român, veșnic obijduit și jignit peste marginile suferinței românești, contra acelor exploatare de toate neamurile [...] Erou și mucenic al aceleiași cauze — avea să noteze în finalul evocării sale marele istoric —, de aceea a rămas pentru poporul nostru nu idolul de o clipă, ci neuitatul părinte și binefăcător”²⁵.

Ziua Unirii Principatelor nu putea trece fără a fi marcată așa cum se cuvine de ziarul „Neamul românesc” și de directorul lui. Pînă la înfăptuirea unității politice depline în 1918, ziua de 24 ianuarie 1859 era privită drept o adevărată lecție pentru urmași, cărora le revenea misiunea istorică de a desăvîrși moștenirea lăsată de înaintași. „De unde sînt astăzi, ei ni pot da învățături de acelea cari pe pămînt se cîștigă mai greu decît în lumea lor de iertare și înfrățire. Cea mai scumpă însă va fi aceea că numai prin ruperea zăgăzurilor prin care poftelile unuia se apără de ale celuilalt sau ale unei cete de ale cetelor celorlalte ne putem apropia de a doua Unire, spre care trebuie să tindem dacă mai este inimă în noi”, avea să scrie *În ziua Unirii*²⁶ în 1909 Nicolae Iorga. Peste patru ani marele istoric afirma în articolul *1859 și 1913*: „Noi eram pătruși de dreptul nostru și, precum n-am fi fost în stare să încălcăm pentru nimic în lume dreptul altuia, tot așa nu puteam crede că dreptul nostru va putea fi biruit. Si atunci am făcut Unirea, noi, de capul nostru, pe răspunderea noastră și cu primejdia noastră”. Și, pentru că întotdeauna faptele trecutului erau privite ca pilde vii pentru prezent, el continua: „Vremi mari ne prind în virtejul lor. Poate noi sîntem generația care va hotări viitorul acestui neam — noi sau copiii noștri, pe care noi îi putem forma. Să luăm aminte deci la aceste învățături. Prin reforme hotărîte să restabilim solidaritatea națională și să ne pătrundem de gîndul că numai atunci ea va fi deplină și noi vom fi, ca înaintașii noștri, români și creștini”²⁷. În 1934 ziua Unirii avea însă o semnificație aparte. Procesul desăvîririi unității românești, început în 1859, se încheiase. „Dar această unire s-a înfăptuit spontan și firesc, mai întîi prin întovășirea definitivă a celor două principate, Muntenia și Moldova, a căror interese, obiceiuri și amănunte de viață o cereau mai mult decît s-a înfățișat vreodată la vreun popor. Nicăiri nu a apărut mai naturală unirea aceluiași popor ca această a romanilor din diferitele provincii de pe aceleași plaiuri. Toți voievozii mari ai principatelor românești au năzuit neconținut către această unire, care s-a înfăptuit mai întîi supt Mihai Viteazul, apoi a devenit permanentă prin Alexandru Cuza și generală supt Ferdinand I”²⁸. Ea trebuia însă consolidată, mai ales în condițiile în care politica revizionistă se extindea îngrijorător în Europa. Semnalul de alarmă tras de Nicolae Iorga este deosebit de puternic. „Acțiunea de consolidare sufletească trebuie purtată mai cu îndirjire astăzi, prin grelele vremuri prin care trecem, pentru a realiza ziua și mai strălucitoare a unirii sufletești a României Mari de mine, care trebuie să vie cum a

²⁵ NR, an XV, nr. 67, 3 aprilie 1920, p. 1.

²⁶ NR, an IV, nr. 8-9, 24 ianuarie 1909, p. 114.

²⁷ NR, an VIII, nr. 12-13-14, 13 februarie 1913, p. 179-180.

²⁸ *Ziua Unirii*, în NR, an XXIX, nr. 17, 24 ianuarie 1934, p. 1.

venit și aceasta, în ciuda tuturor împotririlor și zbuciumărilor. Acestea trebuie să treacă — ca și atâtea altele din trecut — oțelind și mai puternic sufletul bogat al nației nepieritoare”²⁹.

Lupta pentru desăvîrșirea unității naționale statale a românilor a intrat, în anii 1916—1918, într-o fază decisivă. Ideea purtării unui război în vederea înfăptuirii unității depline a românilor este susținută de Nicolae Iorga într-un articol din 1913 — *Pentru viitorul război al neamului* — unde, după ce se analizează câteva războaie de apărare purtate de voievozii români de-a lungul evului mediu, marele istoric avea să afirme: „Va trebui să ne pregătim pentru războaiele ofensive, fără șovăire și fără zăbavă, menite să îndeplinească idealul chemării noastre. Cine ar putea tăgădui adevărul elementar că, odată ce sînt nații, ele au și dreptul de a căuta să se adune supt același steag. Se poate discuta numai în ce privește timpul și modul cum această necesitate a lucrurilor trebuie să intre în drepturile ei [...] Pentru ca această dorință să nu rămîie însă numai pe hîrtie, trebuie cea mai deplină pregătire materială și morală, trebuie închiderea noastră harnică între marginile acestui vis — și numai ale lui [...] Și atunci, la ceasul cel mare — care nu poate să nu vie și pentru noi — un întreg popor se va ridica și-și va face datoria fără strigăte și glasuri mari, ca lucrul cel mai firesc de pe lume”³⁰.

Izbucnirea, în vara anului 1914, a celei dintii conflagrații mondiale nu putea fi trecută în tăcere de ziarul „Neamul românesc”. Cu clarviziunea-i caracteristică, Nicolae Iorga atrăgea atenția asupra caracterului distrugător pe care războiul de-abia început îl va avea asupra statelor lumii. În atari condiții, el recomanda: „Ca un popor de omenie, cu liniște, arma la picior”, sperînd că „ceasul nostru va veni, dar numai atunci cînd asupra ambițiilor zdrobite ideea senină va veni să cumpănească dreptățile naționale care, azi, nu se văd deasupra măcelului”³¹.

În noaptea de 14 spre 15 august 1916 România avea să declare război Austro-Ungariei, alăturîndu-se astfel țărilor Antantei pentru eliberarea teritoriilor românești ce se mai găseau sub stăpînirea dublei monarhii și unirea lor cu patria-mamă. *Ceasul* „pe care-l așteptam de peste două veacuri, pentru care am trăit întreaga noastră viață națională; pentru care am muncit și am scris, am luptat și am gîndit” sosise. „A sosit ceasul în care cerem și noi lumii ceea ce alte neamuri, mai fericite, au de atîta vreme, unele fără să fi vărsat o picătură de sînge pentru aceasta: dreptul de a trăi pentru noi, dreptul de a nu da nimănui, ca robi, rodul ostenețelor noastre”³².

În anii primului război mondial, ziarul „Neamul românesc” s-a impus ca una dintre cele mai de seamă gazete, Nicolae Iorga propunîndu-și să facă din ea un ziar care „să vorbească în adevăr sufletelor și de cele bune și de cele rele, infiltrînd, forțînd credința în victoria neapărată, oricît de tîrziu, cu oricît de multe jertfe”³³. Prin articolele publicate

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ NR, an. VIII, nr. 12—13—14, 13 februarie 1913, p. 202.

³¹ *Războiul general și România*, in NR, an IX, nr. 29, 27 iulie 1914, p. 1.

³² NR, an. XI, nr. 34, 21 august 1916, p. 1.

³³ N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 213.

în paginile sale; prin atitudinea adoptată față de evenimentele ce se desfășurau, ziarul „Neamul românesc” a devenit între 1916—1918 „organul de căpetenie al rezistenței românești”²⁴. Pretutindeni era așteptat ca un adevărat balsam al sufletului. Tirajele s-au dovedit a fi insuficiente. După cum își amintea Nicolae Iorga, în timpul războiului ziarul său era așteptat „cu nerăbdare și repede epuizat”²⁵. Din cele mai diferite colțuri ale țării primea scrisori de mulțumire și apreciere, „Neamul românesc” fiind considerat drept „singura foaie ce apare astăzi în numele conștiinței naționale luptătoare, singura gazetă de îmbăbătare și sănătoasă îndrumare a sufletelor noastre pe front sau în lațul țării”²⁶. După cum nota însuși N. Iorga, ziarul, pe ale cărui foi „au curs lacrimi și sînge [... războiul în tranșee și dădea soldaților mîngiere și îndemn”²⁷.

În paginile lui erau comentate cele mai de seamă evenimente politico-militare, cum au fost, de pildă trecerea armatei române prin trecătorile Carpaților în Transilvania, cînd „n-a fost suflet românesc care să nu se simtă mai puternic și mai mîndru la această veste. Și nu ne-am bucurat ca de-o cucerire dincolo de tradiția noastră, de amintirile noastre, de dreptul nostru firesc și absolut”²⁸, ori intrarea trupelor române în Brașov și Sibiu, unde „filii celui dintîi ticnicilor înfățișează tot ce are sufletul acestor rînduri de oameni ce au înaintat cu tăcută evlavie către acest ideal”²⁹.

Încă din primele luni ale intrării României în război, ziarul „Neamul românesc” publică articole lămuritoare asupra adevăratului caracter al participării țării la conflagrația mondială, evidențiind astfel idealul național care trebuia să însuflețească pe români în aceste momente de grea și eroică încleștare: „N-am pornit la război de sila nimănui și nici din lăcomie pentru ce nu ni se cuvenea [...]. Noi n-am cerut nimic decît libertatea populației românești celei mai autentice, mai sănătoase și mai doritoare de a forma același corp politic cu noi”, avea să afirme Nicolae Iorga în articolul *Ce a fost pînă acum România?*³⁰, idee reluată și în cele intitulate *În ce stă speranța*⁴¹ și *Pentru a ni iubi țara...*⁴², apărute în octombrie 1916, *Onoarea*, din noiembrie același an, unde putem citi și astăzi, după mai bine de 70 de ani, cu aceeași emoție: „Luptăm înainte cît se poate, unde se poate; luptăm pentru dreptul nostru, pentru viitorul nostru, pentru frații noștri, pentru copiii și urmașii noștri. Dar înainte de toate, pentru onoarea noastră”⁴³.

Cu o adîncă înțelegere a evenimentelor, Nicolae Iorga avea să sublinieze, încă în decembrie 1916, că „unul d'n marile daruri sufletești a'e acestui război crîncen va fi reîntregirea istorică a popoarelor”, prin această

²⁴ Idem, *O viață de om așa cum a fost*, II, București, 1934, p. 264.

²⁵ *Ibidem*, p. 263.

²⁶ NR, an XIX, nr. 46, 29 februarie 1924, p. 1.

²⁷ NR, an XXI, nr. 100, 5 noiembrie 1926, p. 1.

²⁸ *Carpații români*, în NR, an XI, nr. 35, 23 august 1916, p. 2.

²⁹ *Ce sînt pentru noi Brașovul și ținutul Sibiului*, în NR, an XI, nr. 35, 23 august 1916, p. 1.

⁴⁰ NR, an XI, nr. 95, 28 octombrie 1916, p. 1—2.

⁴¹ NR, an XI, nr. 81, 14 octombrie 1916, p. 1—2.

⁴² *Ibidem*, p. 2.

⁴³ NR, an XI, nr. 11, 2 noiembrie 1916, p. 1.

înțelegind „acea întoarcere la împărțășirea cu trecutul, aceea tovărășie neconținută, văzută de aproape, cu strămoșii, prin care sînt chemate — și răspund la apel — nu numai toate puterile de astăzi ale fiecărui neam, dar și tot ceea ce până în fundul veacurilor poate fi un mijloc de îmbărbătare și îndemn”⁴⁴. Cu ocazia împlinirii *Unui an de război*, Nicolae Iorga ținea din nou să precizeze: „România a declarat război Austro-Ungariei pentru cîștigarea pămînturilor locuite de neamul românesc, pe care vremurile trecute le-au supus prin silă sau prin înșelăciune vechii Ungarii și Austriei mai nouă”⁴⁵. Justețea cauzei pentru care lupta România au făcut-o să suporte mai ușor vicisitudinile. „Aceste lucruri toate: înfrîngerea, dezastrul, bolile, foametea, trădarea de multe feluri, toate erau înscrise în cartea judecăților ce nu se pot schimba [...]. La capătul anului de cumplită încercare să nu ne uităm în jos, la cîmpurile pline de oasele celor ce ni-au fost dragi. Sus să ne uităm — îndemna marele savant — la acel potir care zilnic se umple de sînge mai mult și de mai multe lacrimi. Nimic nu vom avea decît prin cea ce am putut să punem într-insul, dar din cea ce se află și se va afla în cuprinsul lui, nimic nu va fi pierdut pentru viitorul acestui neam”⁴⁶.

Toate sacrificiile făcute de poporul român în anii celei dintîi conflagrații mondiale erau îndreptate spre un unic și suprem scop: desăvîrșirea unității naționale, deziderat pentru împlinirea căruia au luptat și s-au jertfit generații întregi: „Idea națională românească numără șase sute de ani împliniți de la începutul ei, de la cea dintîi faptă politică pe care a realizat-o”⁴⁷.

Pentru înfăptuirea sublimului ideal național nici un efort, nici o jertfă nu era prea mică. Stă mărturie întreaga noastră istorie de peste două mii de ani.

Ziarul „Neamul românesc” a încercat, prin mijloacele specifice gazetăriei, să țină mereu trează conștiința națională, adresîndu-se românilor de pretutindeni. Astfel, informîndu-și cititorii despre menirea „Ligii culturale” în procesul făuririi statului național unitar, Nicolae Iorga ținea să precizeze că „numai prin cultură, printr-o cultură proprie, cu o notă națională și valoare morală, cu îndreptare practică și o răspîndire largă se poate asigura viața neamului nostru”, căci „nu se poate face naționalism mai autentic și mai corespunzător scopurilor sale firești decît lucrînd la alcătuirea acestei opere mărețe, care e cultura națională”⁴⁸.

La rîndul ei, sosirea în Moldova a unui grup de romîni bucovineni, ce se aflau încă sub stăpînire străină, a fost salutată de ziarul „Neamul românesc” cu deosebită căldură, fiind considerată de bun augur pentru contactele ce trebuiau să aibă loc între frați, pînă la reunirea lor între hotarele firești ale statului român. „Venirea voastră să fie într-un ceas

⁴⁴ *Reînregirea istorică*, în NR, an XI, nr. 144, 22 decembrie 1916, p. 1.

⁴⁵ NR, an XII, nr. 222, 15 august 1917, p. 1.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ *Ideia Daciei românești*, în NR, an XIII, nr. 329, 28 noiembrie 1918, p. 1.

⁴⁸ *Liga culturală se pune în serviciul culturii românești*, în NR, an II, nr. 54, 8 noiembrie 1907, p. 849.

bun! se arăta în *Salut moldovenilor din Bucovina*, care se încheia cu o chemare pornită din inimă: Trebuie să vină des cine vrea să rămână odata împreună”⁴⁹.

Sosirea la Iași în vara anului 1917 a voluntarilor ardeleni și bucovineni pentru a se înrola în unitățile armatei române îi prilejuiește lui Nicolae Iorga scrierea unor articole cu o mare încărcătură emoțională: „O mai frumoasă priveliște militară nici nu se poate închipui [...] Însemnătatea unei rase a ieșit limpede, impunătoare în ochii tuturor [...] Cînd va fi să se rezolve chestia Ardealului, evenimentul petrecut la Iași la 21 iulie 1917 va trage în cumpănă mai greu decît tot ce vom fi scris pentru vădirea dreptului românesc pe acele plaiuri”, avea să scrie marele istoric în articolul simplu, dar sugestiv intitulat *Ardelenii*⁵⁰.

Ziarul lui Nicolae Iorga nu putea să nu acorde un spațiu amplu Marii Uniri din 1918. Încă din vara anului 1917, sub titlul *Cîștigul cel mare*, se putea citi: „Nu poate fi nimic mai scump pentru un neam de-ît realizarea unității lui naționale”⁵¹, ținînd apoi să precizeze: „Purtăm un război pentru unitatea națională. Credem că acesta cel dintîi va fi și cel din urmă. Să audă Dumnezeu pe cine dorește așa și mai ales să răsplătească pe cei ce au jertfit pentru acest scop”⁵². În 1918 românii au reușit să se vadă uniți laolaltă între hotarele firești ale statului național. În 1918 „n-am unit numai un pămînt, fie și cea mai dreaptă a noastră moșie, ci un suflet vine spre noi. Un suflet de durere și de credință. Un mare suflet curat. Un suflet în care ne răstîngem ca arhangheli ai dezbiririi, ca luminate fețe ale culturii românești”. Iar fapta unirii din 1918 „e nezguduită pentru că toți au voit-o și, mai ales, acei cari, din neam în neam, au muncit și au suferit pentru că erau români și pentru a răninea români”⁵³. În *Aniversarca Unirii ardeleni* din 1922, marele istoric și patriot Nicolae Iorga avea să pună cîteva întrebări-cheie, cărora tot el le dădea răspunsuri scurte, dar încărcate de un subliniu adevăr: „Cine a făcut Unirea? Unitatea poporului român. Cine a plătit-o? Martiriul de 800 de ani al părții din acest neam, care încăpuse în stăpînire străină. Cine a presădat la acest act? Singurul partid care presăda nația românească din Ardeal și, prin acest partid, nația însăși”⁵⁴. Nicolae Iorga ținea să precizeze că actul de la 1-iulie Decembrie 1918 „n-a fost un act politic ieșit dintr-o chibzuire rece, cum nici războiul nostru, al celor de aici, n-a fost rezultatul unui calcul îngust. A vorbit atunci voia elementară a veacurilor de avînt zdrobit și de speranțe împiedicate”, ținînd să sublinieze că „omagiul recunoștinței noastre” trebuie „să se îndrepte azi către poporul acesta întreg, de oriunde și din toate vremile, martiri și erou”⁵⁵.

În noile condiții, după marele istoric, în România trebuia să se întroneze o deplină *Democrație*, care înseamnă „stăpînirea poporului”⁵⁶

⁴⁹ NR, an III, nr. 45-47, 13 aprilie 1908, p. 695.

⁵⁰ NR, an XII, nr. 201, 25 iulie 1917, p. 1.

⁵¹ NR, an XII, nr. 236, 29 august 1917, p. 1.

⁵² *În zile cînd una sîntem...*, în NR, an XII, nr. 255, 17 septembrie 1917, p. 1.

⁵³ *Ideea Daciei românești*, în NR, an XIII, nr. 329, 28 noiembrie 1918, p. 1.

⁵⁴ NR, an XVII, nr. 275, 5 decembrie 1922, p. 1.

⁵⁵ NR, an XXIII, nr. 268, 2 decembrie 1928, p. 1.

⁵⁶ NR, an XVII, nr. 292, 26 decembrie 1922, p. 1.

sau, cu alte cuvinte, „instalarea la conducere a poporului; a poporului de muncă și de sacrificiu [...] potrivirea întregii vieți politice, sociale și intelectuale după notele fundamentale din sufletul acestui popor”⁵⁷, respectându-se *Demnitatea națională* adică „să nu lași vreodată a întrevedea să subordonezi interesele adevărate ale țării și viitorului unui partid sau ambiției tale personale, să nu faci din diplomatie sprijinul de căpetenie al revendicărilor tale, să înțelegi și să respecti demnitatea națională a altora, fie ei mici, fie ei mari”⁵⁸.

O atenție aparte a fost acordată în paginile ziarului „Neamul românesc” probl melor păcii și războiului, mai ales într-o perioadă în care escaladarea inarmărilor și revizuirea tratatelor erau ridicate la nivel de politică de stat în multe țări europene, punind în pericol pacea, și așa destul de fragilă, instaurată după primul război mondial.

Încă din 1934 „Neamul românesc” atrăgea un serios semnal de alarmă pericolului reprezentat de politica revanșardă promovată de unele state: „Acuma nimeni nu se mai sfiește să vorbească de război, de războiul care, pe o chestie sau alta, poate să izbucnească”, motivul pentru declanșarea lui existând în „holărîrea învinșilor, a tuturor învinșilor de a trece peste tratatele care li s-au impus și care li se pare un nesuferit friu pentru vitalitatea cari li s-a sporit”⁵⁹. *Jocul cu amenințările de război* este considerat „cel mai miserabil joc de diplomatie și presă, de discursuri electorale și de proclamații”⁶⁰. După Nicolae Iorga, „Cine predică războiul ca o dovadă de vitalitate face un mare păcat, înveninind sufletele cu o doctrină pe atît de răufăcătoare pe cît de falsă. Dar numai popoarele pe pragul pieirii, cele nevrednice de a trăi își rețuiesc așa de mult plăcerea și huzurul încît să fie gata a ceda totul, stăpînire și demnitate, numai ca să nu se supuiе riscului unei înfrîngerі a armelor dușmane”⁶¹.

Izbucnirea celui de-al doilea război mondial a fost, după Nicolae Iorga, consecința directă a politicii de militarizare excesivă promovată de unele state europene: „E vorba de drept și de nedrept, de uman și de neuman, e vorba de state la a căror întemeiere s-a cheltuit atîta muncă și s-a risipit atîta generoasă jertfă”⁶².

În împrejurările tulburi și incerte din anii imediat premergători izbucnirii celui de-al doilea conflict mondial, România a fost în permanență țintă a atacurilor venite din exterior, ceea ce-i punea însăși existența ca stat independent și unitar în primejdie. Nu întîmplător prin intermediul ziarului pe care-l conducea, Nicolae Iorga se adresa în 1937 tineretului, îndemnîndu-l la „iubirea de nație și servirea ei devotată și cu orice preț”⁶³, iar în 1939, sub titlul *Națiuni și vitalități naționale* scria: „Credem cu toată puterea în dreptul național. Sprijiniți întîi pe instinctul și apoi pe conștiința din ce în ce mai deplină și mai luminoasă a ei,

⁵⁷ „Democrație” și democrație, în NR, an XXXII, nr. 257, 25 noiembrie 1937, p. 1.

⁵⁸ NR, an XIV, nr. 264, 26 noiembrie 1919, p. 1.

⁵⁹ *Spre război*, în NR, an XXIX, nr. 57, 14 martie 1934, p. 1.

⁶⁰ NR, an XXXI, nr. 87, 22 aprilie 1936, p. 1.

⁶¹ *Frică de război?*, în NR, an XXXIV, nr. 81, 15 aprilie 1939, p. 1.

⁶² *Dar asta nu e joc!*, în NR, an XXXV, nr. 90, 19 aprilie 1940, p. 1.

⁶³ *Sfaturi către tineret*, în NR, an XXXII, nr. 34, 14 februarie 1937, p. 1.

am trecut de-a lungul veacurilor înfruntînd cele mai mari primejdii și dăinuînd cu îndărătnicie supt cele mai cumplite tiranii [...]. Vitalitatea națională e ceva care, putînd susține ofensive, e destul de tare ca să asigure biruința defensivei. Ea e compusă din mulți oameni, cît mai mulți, dar dintr-o conștiință cari să-i însușească, dintr-o muncă prin care să se întreție și dintr-o dispoziție de jertfă absolută. Cine nu are aceste însușiri morale — conchide Nicolae Iorga — se exclude din societatea națională și, în același timp, statul trebuie să-l lovească, iar națiunea însăși să-l excludă din toate legăturile ei”⁶⁴.

Rămas fidel credinței sale în puterea poporului român de a rezista în fața tuturor vicisitudinilor istoriei — „Am crescut și am trăit două mii de ani în marginea pustiului și a sălbăticiunii. Peste noi s-a aruncat cine a vrut. Am văzut trecînd toate neamurile care erau, cu lăcomia și cruzimea lor, în starea celor mai de jos animale. Am trăit” — Nicolae Iorga considera, în articolul sugestiv intitulat *Nu vrem compătimire* : „A fost nu o minune a soartei, ci o minune a noastră. Azi avem aceeași liniște, de toate răbdătoare, ca și în tot acest lung șir de veacuri ale muceniei. Sintem siguri de dreptul nostru, ne pregătim pînă la ultima limită a sacrificiilor, ne oferim fără trufie primejdiei, oricare ar fi. Și știm un lucru : supt acest stat e nația. Și națiile — orice s-ar întîmpla — revin la ceea ce trebuie să fie”⁶⁵.

Strigătul lansat la 7 august 1940 de ziarul „Neamul românesc” *Spre pacea comună...*⁶⁶ era parcă prevestitor pentru România, care avea de apărut integritatea sa teritorială și independența țării. Atunci cînd „se văd hotare ata ate, distruse, spîrcuite, înghițite, cînd regimul « protecțiilor » și « corupțiilor » a reapărut în legăturile dintre state”, noi „avem de apărut hotarele noastre cum sînt, cum cer realitățile, dar și necesitățile naționale, devenite astăzi un principiu, pe care nu noi l-am proclamat și avem de păstrat independența noastră absolută contra oricăror ntrusiuni și contra oricărui sfat”⁶⁷.

În pofida tuturor eforturilor politice și diplomatice depuse, la 30 august 1940 prin odiosul Dictat de la Viena partea de nord-vest a Transilvaniei a fost ruptă din trupul țării și anexată Ungariei horthyste. Un asemenea eveniment nu putea să nu fie comentat în ample articole și în ziarul „Neamul românesc”.

Înmuiindu-și pana în durere și lacrimi, Nicolae Iorga seria cu tristețe : „Știu că împotriva nației se pot lua și se iau măsurile cele mai nerădătoare, de care a ajuns lumea să nu se mai indigneze, nici chiar să se mire. Cu sau fără voia lui, un grup național poate fi ridicat din așezarea unde e înrădăcinat de secole și din gospodăria care reprezintă agonisita a zeci de generații, pentru a fi aruncat în altă climă și în alte condiții, care-l pot duce chiar la peire [...] Atunci cînd n-a mai rămas nici o ultimă oază de independență de unde să vie speranțele pe care, în această zi de încercare, le întindem fraților înstrănați o clipă, cari

⁶⁴ NR, an XXXIV, nr. 93, 29 aprilie 1939, p. 1.

⁶⁵ NR, an XXXV, nr. 25, 1 februarie 1940, p. 1.

⁶⁶ NR, an XXXV, nr. 172, 7 august 1940, p. 1.

⁶⁷ Pentru hotarele și independența noastră, în NR, an XXXIV, nr. 61, 18 martie 1939, p. 1.

nu trebuie să creadă că, atit cît sîntem vii în hotarele ce ni-au rămas, putem uita nu numai de dinșii, dar și de datoria pe care o avem față de cei ce nu mai sînt acum a lîngă noi”⁶⁸. Încercător în puterea de viață a poporului român, care a stat neclintit în furtunile veacurilor, Nicolae Iorga își exprimă speranța că „așa cum am biruit adesea”, dovadă stînd „un pămînt și un steag pe care ai noștri au fost vrednici să le apere”⁶⁹, și în acele momente tragice din existența statului român, „vitează și des-teaptă cum e nația românească se va înfășura din nou în tricolorul tuturor speranțelor”⁷⁰ și va trece la acțiune pentru a întregi moștenirea lăsată de înaintași.

Încercător în înțelepciunea popcrului român, în puterea lui de a înfrunta cu demnitate toate vicisitudinile, Nicolae Iorga, „paznic de morminte, dar și vestitor de vremuri nouă”, după cum se autonumea într-un articol apărut în „Neamul românesc” cu puțin timp înainte de tragicul său sfîrșit⁷¹, era convins că poporul român „nu se poate umili pentru totdeauna și nu se poate nimici de nimeni nici de-a lungul sute-lor de ani”. Națiunea „întinde statul în ceasurile bune, ea, în ceasurile rele, îl resoarbe, îl ascunde în misterul ei sacru, pînă la o altă răsărire, în afară, ca arborele care-și închide vлага în toamnă pentru o nouă pri-măvară”⁷².

Pentru Nicolae Iorga însă primăvara nu mai avea să sosească. *Drumeț în calea lupilor*⁷³, înfruntînd cu curaj primejdiile, a căzut sub loviturile ucigașe ale celor pe care-i condamnase în atitea rînduri la radio, în conferințe și lecții, dar mai cu seamă în articole incendiare apă-ru-te, în marea lor majoritate, în paginile „Neamului românesc”.

Odată cu el dispărea nu numai un specialist de marcă și un analist de geniu, ci și un mare patriot, una din marile conștiințe ale umanității, ale libertății și buneii înțelegeri între oameni și națiuni. „Soarta stator-nicește fiecăruia rosturi deosebite. În marea luptă a generației întregirii, unora le-a dat să călăuzească oștile cu spada lor biruitoare, altora să îndrumeze cu chibzuință și neînfricăta hotărîre legăturile din afara țării, spre recunoașterea întreagă a drepturilor lui. Lui Nicolae Iorga — afirma unul dintre foștii lui discipoli — i-a hărăzit să fie prorocul dreptății noastre: în viață să-i mărturisească temeiul prin graiul și scrisul său, iar în ceasul morții prin mucenicia sa”⁷⁴.

Acum la scurgerea unei jumătăți de veac de la brutala dispariție dintre noi a marelui savant și patriot Nicolae Iorga se cuvine să-i aducem întregul nostru prinos de recunoștință. Aplecîndu-ne cu venerație asupra

⁶⁸ *Noi hotare...*, în „Cuget clar și Neamul românesc”, an V, nr. 18, 10 noiembrie 1940, p. 286—287.

⁶⁹ *Măcar să nu uităm!*, în NR, an XXXV, nr. 198, 7 septembrie 1940, p. 1.

⁷⁰ *O explicație*, în NR, an XXXV, nr. 1943, septembrie 1940, p. 1.

⁷¹ *Noi hotare...*, în „Cuget clar și Neamul românesc”, an V, nr. 18, 10 noiembrie 1940, p. 288.

⁷² *Înapoi la națiune!*, în NR, an XXXV, nr. 108, 17 mai 1940, p. 1.

⁷³ NR, an XXXV, nr. 195, 4 septembrie 1940, p. 1.

⁷⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Nicolae Iorga, apărător al drepturilor românești*, București, 1943, p. 22.

tomurilor negrite cu scrisul său mărunț și ordonat, citindu-i și recitindu-i cărțile, studiile și articolele pentru a ne umple mintea și sufletul cu faptele bunilor și străbunilor noștri reînviată sub până sa, dar mai cu seamă urmînd exemplul vieții sale închinată numai propășirii neamului românesc — iată cel mai bun omagiu ce am putea aduce inegalabilului Român, care a fost Nicolae Iorga. Și astăzi „cei morți învie bucuroși și se bucură de bucuria noastră cînd li se strigă cu glasuri recunoscătoare, din drumul spre biruința voită de dinșii : Mărire ție !”⁷⁵.

„NEAMUL ROMÂNESC” — TRIBUNE DE LA LUTTE POUR L’UNITÉ ET L’INDÉPENDANCE NATIONALES

Résumé

Le grand savant Nicolas Iorga — dont la mort violente eut lieu il y a 50 ans — eut une fructueuse activité journalistique, représentée notamment par l’édition du journal „Neamul românesc” et le soutien qu’il lui accorda.

Publié de 1906 à 1940, le journal „Neamul românesc” a été, de long de ses 35 ans de parution, une véritable tribune de la lutte pour l’unité nationale, l’indépendance et l’intégrité territoriale. Par la manière dont les événements étaient présentés et commentés, dont ils étaient rapportés à notre passé national, Nicolas Iorga a su imprimer à son quotidien une conduite à part, en renouvelant la vie journalistique du pays. Sa vocation de journaliste résulte de la manière dont il en a conçu la publication, de la manière dont il est parvenu à surmonter les difficultés de toutes sortes concernant les aspects financiers, la censure qui dans une certaine période était devenue extrêmement véhémente, les conditions spécifiques aux années de la première guerre mondiale quand on s’était réfugié en Moldavie, ou l’apparition du mouvement d’extrême droite autour de la seconde conflagration, la fluctuation des collaborateurs, le changement fréquent des sièges. Par conséquent, „Neamul românesc” n’est pas un journal quelconque, où l’on insère d’une manière laconique des informations concernant les événements quotidiens, mais un véritable modèle de journalisme, dans le sens le plus haut du terme.

Dans les pages de „Neamul românesc”, une place d’honneur revint à l’idée de l’unité nationale. Dans les articles où on resuscite la figure légendaire du premier unificateur des terres roumaines — Michel le Brave — ou celle du premier prince régnant des Principautés Unies — Alexandre Ioan Couza —, ou dans celle où on glorifie l’union de tous les Roumains

⁷⁵ NR, an VI, nr. 119, 21 octobre 1911, p. 1 891.

du 1er Décembre 1918, Nicolas Iorga essaya, par les moyens spécifiques au journalisme, de maintenir en éveil la conscience nationale, le désir des Roumains de défendre l'œuvre réalisée par les prédécesseurs, notamment dans les conditions où on attentait d'une manière toujours plus flagrante à l'intégrité territoriale du pays, où on visait à son démembrement. Le journal dirigé par Nicolas Iorga fut aux premiers rangs de la lutte menée par les intellectuels roumains aux 3e — 4e décennies de notre siècle contre la guerre, la violence, les crimes, la violation des territoires nationaux. Vis-à-vis des événements qui se déroulaient, le journal „Neamul românesc” s'engagea avec une force exemplaire, en essayant de déchiffrer leurs significations, de les comparer avec l'expérience historique et d'en extraire des enseignements pour l'avenir.

NICOLAE IORGA ȘI ISTORIA MILITARĂ

ILIE SCHIPOR

Ar putea părea ciudată integrarea lui Nicolae Iorga istoriografiei militare românești. Și aceasta numai și pentru faptul că în prefața lucrării sale de sinteză *Istoria armatei românești*¹, care singură îndreptățește calificarea lui ca istoric militar (evident în sensul preocupărilor), Iorga scria: „Aceasta nu e o istorie a oștirii românești care să poată înlocui cercetările specialiștilor militari. Nici nu rîvnește la aceasta”. Misiunea asumată de marele istoric român era de a pune la îndemîna militarilor preocupați de trecutul armatei izvoarele filtrate critic, care să le permită reconsiderarea exactă a instituțiilor ostășești și efortului militar românesc. În același timp — și asupra acestui aspect vom mai reveni —, Iorga considera războiul un fenomen social — deci cu multiple conexiuni în viața comunităților umane —, astfel că istoricul militar trebuia să beneficieze de contribuțiile cercetărilor privind aspectele economice, sociale, politice, culturale, mentale pentru a integra corect fenomenul militar în ansamblul evoluției societății².

Din această largă viziune — care coincide pînă la un punct celei a fondatorului istoriografiei militare românești, Nicolae Bălcescu — Iorga a dat lucrări — studii, articole, lucrări de sinteză — care îl așează, prin forța lor înnoitoare și valoarea lor științifică, alături de Nicolae Bălcescu și generalul Radu Rosetti în trinitatea patronilor de marcă ai istoriografiei militare românești.

Încercările de prezentare și evaluare a contribuțiilor lui Nicolae Iorga în domeniul istoriei armatei au fost sporadice și firave. De amintit — mai mult prin intenție decît prin finalizare — scrierea locotenent-colonelului Sever Al. Slătinescu, *N. Iorga. Scriitor militar*, din care a apărut doar primul volum³.

Amploarea investigației implicată de o astfel de temă a descurajat desigur pe cercetători și nici rîndurile de mai jos nu au pretenția de a epuiza un subiect pe cît de vast, pe atît de complex și variat. Anticipînd asupra concluziei ce se desprinde din lectura operei de istorie militară a lui Nicolae Iorga putem spune că și în acest domeniu se verifică afirmația lui George Călinescu despre prodigiousul istoric: „El

¹ 2 volume, ed. I-a, București, 1910—1919, ed. a II-a, București, 1929—1930.

² N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. I-a, vol. 1, p. III.

³ București, 1942, Micul volum (31 p.) are drept subtitlu *Prolegomene la studiul: „Contribuția profesorului Nicolae Iorga la desăvîrșirea artei noastre militare și propășirea armatei românești”*.

este un specialist total, un istoric care a sorbit apa tuturor. Nu este cu putință să-ți alegi un domeniu, oricât de îngust și umbrit din istoria română fără să constăți că N. Iorga a trecut pe acolo și a tratat tema în fundamentul ei”⁴.

Orice încercare de analiză a operei de istorie militară a lui Nicolae Iorga trebuie să înceapă cu inventarierea temelor și lucrărilor marelui istoric în acest domeniu.

Deși operația a fost făcută în cadrul bibliografiilor (Barbu Theodorescu se cuvine amintit în primul rând⁵), ea nu poate lipsi din orice investigație a acestei secțiuni din marea operă lăsată de Nicolae Iorga.

Pe primul loc se cuvine, desigur, amintită sinteza citată mai sus *Istoria armatei românești*, prima privire de ansamblu asupra evoluției structurilor și evenimentelor militare din trecutul românesc realizată de un istoric român pe temeiul valorificării unei informații de mare bogăție. Ceea ce se cuvine relevat în această sinteză este — în primul rând — planul ei. N. Iorga începe printr-o amplă introducere de geografie militară, care analizează condiții naturale ale teatrului de operații românesc. Între elementele cu rol decisiv în desfășurarea acțiunilor militare sînt enumerate căile de acces către spațiul românesc precum și cele din interiorul limitelor lui: „orice război în aceste părți dunărene e hotărît de asemenea vaduri cu care vin apoi în legătură unele mari drumuri de apă, mărginite de văi, pe care se pot strecura bine oștile înăuntru, și aceste drumuri duc, prin izvoarele râurilor, la pasurile, la trecătorile de munte, pe unde se pot străbate Carpații”⁶. În acest cadru, sînt prezentate vadurile dunărene (ale Isacei, Silistrei, Giurgiului, Nicopolei, Vidinului și cele bănațene), apoi pasurile Carpaților (Poarta de Fier, Turnu Roșu, Bran, Buzău, cele din Secuime, Tulgheș, Oituz, Bicaz, granița Pocuției), vadurile Nistrului (Hotin, Soroca, Tighina). Se descrie astfel un spațiu geomilitar de aproape 300 000 km², ale cărui căi de acces și comunicație configurau principalele direcții de agresiune străină și, respectiv, de efort românesc pentru apărare.

După această introducere geografică — considerată strict necesară în orice abordare a evoluției fenomenului militar — N. Iorga analizează componentele fundamentale ale structurilor militare românești sintetizate în relația dintre două ipostaze: „aceea a străvechii datini de apărare națională și aceea a împrumuturilor de la străini”⁷.

Trăsătura caracteristică a bazei autohtone — ceea ce Iorga denumește „datina ostășească a românilor” — este participarea tuturor la efortul de apărare a vetrei strămoșești: „Cea mai veche alcătuire obștească a românilor se razimă pe datoria de a lupta a *tuturora* — fie că e vorba de apărarea țării, fie că se gătește o năvală prădalnică dintre

⁴ George Călinescu, *Istoria literaturii române*, ed. a II-a, București, 1982, p. 612.

⁵ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga, Bibliografie*, vol. I, București, 1976, p. 355–358.

⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 4.

⁷ *Ibidem*, p. 41.

acelea pe care le fac totdeauna neamurile de țărani săraci în dauna țărilor cu orașe bogate — și, apoi, pe conducerea acestor cete, în care se văd mai ales luptători pedestri, de către *voievozi*”⁸.

Din sinteza factorului autohton cu receptarea modelelor străine — bizantine (preluate direct sau indirect), ungare și polone — s-a născut organizarea militară a românilor în evul mediu. Evoluția oștirii române este divizată de Iorga în două mari perioade, delimitate sub aspecte temporal de sfârșitul secolului al XVI-lea. Periodizarea este determinată de condițiile purtării războiului de către domnii români. În avans de viziunea astăzi atât de larg acceptată a lui Fernand Braudel privind secolul al XVI-lea în istoria Europei⁹, Iorga a înțeles însemnătatea marilor mutații produse și în societatea românească în acest interval de timp, care s-au repercutat și în domeniul organizării ostășești și, implicit, în purtarea războaielor. Istoricul român stăruie asupra faptului că din 1599 — deci de la campania lui Mihai Viteazul în Transilvania — forțele militare românești s-au confruntat și cu oști care luptau după modelul apusean¹⁰. Așa cum arăta el însuși mai departe, nu era vorba numai de o schimbare în felul de luptă al adversarului, ci de o modificare a înseși componentei armatei lui Mihai, schimbare care avea să dăinuie și după moartea domnului unificator.

La cumpăna secolelor XVI—XVII (moment considerat de unii istorici români drept începutul epocii moderne¹¹), organizarea militară românească a cunoscut o profundă prefacere: trecerea de la oastea cea mare la armata de mercenari.

Schimbarea a survenit ca urmare a masivei depozedări de pământ a țăranimii libere, cu care se confunda practic oastea cea mare, în urma extinderii marelui domeniu boieresc și mănăstiresc. Dintre istoricii români, Iorga a sesizat cel mai profund modificarea de esență intervenită în structurile agrare ale societății românești. Pentru țăranimea liberă, procesul de aservire — trecerea de la statutul de libertate la cel de șerb —, a avut consecințele „unei mari revoluții, fără decrete și fără proclamații, care avu loc spre sfârșitul secolului al XVI-lea (și care) schimbă complet situația unei mari părți a țăranimii și pregăti aceeași soartă celorlalți rămași încă stăpîni pe pământurile și persoana lor”¹².

Creșterea marelui domeniu laic și ecleziastic în spațiul românesc a coincis pe plan european cu o ruptură în structurile militare ale Europei centrale și occidentale. Larga răspîndire a armelor de foc a pus în fața statelor problema unei reînnoiri substanțiale a mijloacelor de luptă. În funcție de veniturile bănești ale acestor state, ele au putut face față sau nu unei atari necesități. A rezultat o nouă ierarhie de putere¹³ a statelor

⁸ *Ibidem*, p. 49.

⁹ Fernand Braudel, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea* (trad. rom.), 6 volume, București, 1985—1986.

¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 422.

¹¹ Răzvan Theodorescu, *Împotriva unor concepții anacronice în periodizarea istoriei țărilor române: Argumentul modernității în „Contemporanul”*, 1981, nr. 41 (9 oct.), p. 4 (idei similare se întâlnesc la Gh. Brătianu și Victor Papacostea).

¹² N. Iorga, *Developpement de la question rurale en Roumanie. Une contribution*, Iași, 1917, p. 18.

¹³ Fernand Braudel, *op. cit.*, vol. IV, p. 227 și urm.

europene. În același timp, noua tehnică de luptă a solicitat profesioniști specializați în minuirea armelor de foc, ceea ce a făcut din mercenariat forța principală a noilor armate. Țările române, intrate de la mijlocul secolului XVI sub suzeranitatea Porții otomane și supuse unor obligații pecuniare și în natură ce-au cunoscut (mai ales cele dintii) o primă culme la sfârșitul aceluiași veac, nu mai dispuneau de resursele necesare întreținerii unei forțe militare adecvate noilor exigențe.

Lipsa mijloacelor pecuniare — chiar în condițiile unei atenuări a exploatarei otomane în sec. XVII — a privatărilor române de posibilitatea de a întreprinde campanii pentru ieșirea de sub dominația Porții. Singura încercare de emancipare pe calea armelor în acest secol a fost răscoala din 1657—1662, după care urmează ceea ce Iorga numește „desfacerea oștilor românești” (1655—1691), căreia îi succede o îndelungată fază de declin, militar (1692—1821). Iorga a tratat succint „renașterea militară” manifestată în acțiunea lui Tudor Vladimirescu (1821), și prin armata regulamentară.

Istoria armatei românești se oprește așadar la mijlocul secolului al XIX-lea întrucât autorul ei nu și-a propus să ofere o privire sintetică asupra întregii evoluții a organizării noastre militare, ci în primul rând — așa cum s-a văzut — să dea militarului acea bază de informație temeinică, creată prin cunoașterea erudită și analiza critică a izvoarelor.

Contactul cu sursele a fost pentru Iorga unul din principiile călăuzitoare ale întregii sale activități, și el i-a îndemnat pe militari să facă lecturi intense în această categorie a literaturii istorice. „Pentru lectura d-voastră — spunea el, în prima prelegere — din ciclul anului 1937, la Școala Superioară de Război — nu vă pot recomanda îndeajuns citirea izvoarelor. Pentru a cunoaște o epocă este bine să aveți contact cu omul din vremea aceea sau cu omul cel mai apropiat de acea epocă, omul care are mai mult sau mai puțin ideile și sentimentele de atunci, care a cunoscut cari erau popoarele, cu aplecările lor și oamenii cari au jucat un rol însemnat”¹⁴. Alături de aspectul erudit, formativ al sintezei, s-a aflat un altul — nu mai puțin important — în intențiile lui N. Iorga: cel educativ, patriotic. Subliniind că în activitatea oricărei armate există trei izvoare de viață — cultul tradițiilor, democrația militară și educația sufletului¹⁵ — marele istoric își integra propria-i lucrare în evocarea tradițiilor militare și îndrumarea spirituală a ostașului. În ultimă instanță, obiectul cărții era de a da o înaltă pregătire morală soldatului și — prin aceasta — de a contribui la întărirea armatei, făuritoare și scut al statului național unitar român: „Cu cel dintii soldat din lume vom putea să avem astfel — cum *acest soldat o merită* — și cea dintii armată din lume, cea mai puternică garanție de existență pentru România stabilită, prin sublimul sacrificiu al celor mici, în marginile înseși ale hotarelor naționale”¹⁶.

Contribuțiile de istorie militară ale lui Nicolae Iorga privind campanii, războaie, comandanți de oști etc. sînt prea numeroase pentru a fi enumerate toate aici. Ceea ce trebuie amintit însă sînt scrierile sale

¹⁴ N. Iorga, *Oameni reprezentativi în purtarea războaielor*, București, 1943, p. 9.

¹⁵ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, vol. 2, p. 221.

¹⁶ *Ibidem*.

privind cele trei războaie din epoca modernă a istoriei românești : războiul de independență (1877—1878), al doilea război balcanic (1913), participarea României la prima conflagrație mondială.

Lucrarea de sinteză, apărută la semicentenarul evenimentelor din 1877—1878, *Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit*¹⁷ se înscrie statorniciei preocupări de a da cititorului „adevărul așa cum reiese din izvoare fără altă preocupare”. Autorul și-a îndreptat atenția cu precădere asupra contextului politico-diplomatic în care s-a desfășurat acțiunea României precum și a climatului spiritual caracteristic societății românești la acea dată. Abundența informațiilor și rigoarea analizei fac din această carte una din lucrările majore ale istoriografiei războiului din 1877—1878.

Participarea României la al doilea război balcanic a prilejuit întocmirea lucrării *Acțiunea militară a României. În Bulgaria cu ostașii noștri*¹⁸. Deși nu a fost de acord cu intrarea României în război, intrucit precogniza solidaritatea popoarelor din Europa de sud-est în fața acțiunilor de expansiune și subminare întreprinse de marile puteri, în primul rând Austro-Ungaria, Iorga a participat ca voluntar la campanie : „Profesor la Școala de Război, am cerut favoarea de a întovărăși, ca voluntar, armatele noastre despre care știam că nu urmăresc altceva decât împiedicarea unei hegemonii intolerabile din partea bulgarilor agresivi, cari visau de Țarigrad și de o adevărată împărăție”¹⁹. Cartea e mai puțin o lucrare de istorie militară, cât mai ales o asociere între considerentele de ordin istoric — din prima parte a volumului — și impresiile personale, rezultate din contactul nemijlocit cu realitatea frontului — în cea de-a doua parte a volumului. Iorga a realizat astfel un experiment interesant care precede cu câteva decenii sistemul adoptat de istoriografia militară din S.U.A. în timpul războiului din Vietnam : însoțirea de către istoricii profesioniști a marilor unități, ceea ce permitea culegerea materialului faptic și redactarea promptă a studiilor consacrate operațiilor desfășurate. Așa cum se știe, în cursul campaniei armatei române din 1913 în Bulgaria, nu au avut loc ciocniri militare, astfel că N. Iorga nu a avut posibilitatea să ofere un exemplu de reconstituire imediată a unei confruntări de pe teatrul de acțiuni militare balcanice.

Participarea României la primul război mondial a reprezentat, am putea spune, o componentă existențială pentru Nicolae Iorga. Cu câțiva ani înainte de declanșarea celei dintii conflagrații planetare, el s-a angajat într-o activitate energetică și tumultoasă pentru sprijinirea românilor transilvăneni — supuși unei brutale politici de deznaționalizare de către guvernul de la Budapesta — și, într-o etapă următoare, pentru făurirea statului unitar român. Cei peste patru ani de război (1914—1918) l-au marcat profund pe Nicolae Iorga : evenimente și concluzii desprinse în timpul războiului și-au pus sigiliul în egală măsură pe atitudinea sa

¹⁷ București, 1927, 243 p.

¹⁸ Văleni de Munte, 1913, 254 p ; ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1914, 293 p.

¹⁹ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, București, 1934, vol. II, p. 189.

politică și pe relațiile sale personale. Era firesc, așadar, ca în bibliografia lui Nicolae Iorga, scrierile despre primul război mondial să ocupe o pondere importantă.

Dorința sa era de a realiza sinteza meritată de acest eveniment de covârșitoare importanță pentru istoria noastră națională: „Intenția mea e, după ce am reunit în cartea *Războiul în note zilnice* (3 vol., Craiova, „Ramuri”) articolele mele, să string într-un volum ce e mai caracteristic în cor spondența mea. Pe urmă, pe baza acestor trei lucrări aș încerca și eu sinteza pe care alții au avut curajul de a o realiza cu așa de puține mijloace și fără nici o participare personală la evenimente”²⁰. Acest proiect nu s-a realizat. El și-a găsit însă împliniri parțiale în amplul studiu consacrat desprinderii României de Tripla Alianță²¹ și în alte câteva articole²² precum și în paginile din volumul al X-lea al celei din urmă sinteze de istorie națională²³.

Ca și în cazul participării României la cel de-al doilea război balcanic, Iorga a scris „în direct” istoria războiului de întregire a neamului²⁴.

Relevante pentru viziunea sa ca istoric al primului război mondial sînt articolele sale publicate în „Neamul românesc”, în perioada 27 iulie 1914 — 31 martie 1917, reunite apoi în trei volume sub titlul „*Războiul nostru în note zilnice*”²⁵.

Lucrarea, ce conține constatări și impresii de ordin personal publicate în primele 32 de luni ale mării conflagrații mondiale, demonstrează convingător că Nicolae Iorga s-a dovedit a fi, din chiar zilele declanșării ostilităților, un observator competent și un analist convingător — prin argumentația folosită — al acțiunilor politice și desfășurărilor militare din vastul spațiu de derulare a războiului ce a devenit în scurt timp planetar și total.

El nu descrie acțiunile militare propriu-zise, dar le sesizează esența, specificitatea. Nu accentuează doar pe anume aspecte ale conflictului deoarece îl analizează ca pe un întreg, cu toate interconexiunile lui. Iorga nu este așadar numai istoric, ci și analist militar.

²⁰ Idem, *Memorii*, vol. 1, București, p. 8.

²¹ Idem, *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice*, în „Revue historique du sud-est européen”, IX (1932), nr. 7—9, p. 223—307.

²² Dintre acestea cităm: *Intrarea României în război*, București, în „*Revista Fundațiilor Regale*”, nr. 8 1936, p. 243 —, *Revelații și iluzii asupra dedesubturilor vieții politice și neutralității în și după Marele Război*, „*Revista istorică*” XXIII (1937) nr. 10—12, p. 325—332. În perioada noiembrie 1939 — martie 1940, N. Iorga ține ciclul de conferințe *Marele război în lumina unui sfert de veac* (la Liga culturală”) iar la Institutul de Istorie Universală, în paralel cu acestea, în perioada octombrie 1939 — mai 1940, prelegerile: *Originea statelor mici* (tr i conferințe), *Problema sileziană*, *Vechiul oraș al Danzigului*, *Probleme baltice*, *Problema strimtorilor*, *Vederi istorice și geografice despre țările nordice* (vezi Andrei Pippidi *Ultimele scrisori ale lui N. Iorga* în „*Revista de istorie și teorie literară*”, anul XXXVII, nr. 1—2, ianuarie-iunie 1989, p. 277).

²³ *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, cartea a doua.

²⁴ Un interes deosebit prezintă conferința sa *Războiul actual și urmările lui pentru viața morală a omenirii*, Vălenii de Munte, 1915, 40 p., ale cărei idei principale sînt de urmărit în paralel cu cele exprimate, în același timp, de un alt istoric și gînditor de marcă, Guglielmo Ferrero, autorul volumului *La guerre européenne*, Paris, 1916.

²⁵ 3 volume, Craiova, f.a.

Marele merit al acestor articole constă și în faptul că atît opiniei publice cît și specialiștilor militari le-au fost oferite adevărate studii de profil. Marele Cartier General român a ar fi putut folosi de nenumărate ori concluziile pe care marele nostru istoric le desprindea operativ și oportun din evoluțiile politico-militare ale momentului.

Caracterul inedit și complex al celei dintîi conflagrații mondiale, „chipul nou al războiului” își au la Iorga explicațiile în faptul că : „Europa întreagă e un arsenal”, „Anglia — o imensă fabrică de arme”, ostilitățile sînt asigurate logistic de „ingineri mecanici și de matematici”, pentru obținerea victoriei beligeranții aruncînd în luptă mari cantități de arme și mijloace noi : piese de artilerie de mare calibru, gaze toxice, avioane, nave de suprafață și submarine, baloane captive etc.²⁶.

Cauzele războiului au fost semnalate corect încă în ziua de 27 iulie 1914, dată la care Nicolae Iorga recomanda pentru România neutralitatea, urmînd ca trecerea la realizarea dezideratului unității naționale să se realizeze atunci cînd condițiile deveneau favorabile împlinirii unei astfel de cerințe obiective și legitime :

„Ci pretutindeni lăcomia capitalurilor în căutare de debușuri, nevrosa unei burghezii stricate, delirul unei prese destrăbălate și fără vre-o răspundere, turbarea băloasă a demagogilor care umbla după reputație cu prețul nenorocirii sutelor de mii de văduve și orfani, crima rece, calculată, a unor diplomați și ofițeri alergînd după cariere strălucite peste rîuri de sînge și de lacrimi și, ca singur element superior, un imperialism tot așa de brutal ca și călcîiul unui biruitor beat care strivește, cu țeasta unui rănît, o lume întreagă de cugetări și simțire.

Acest război ignobil, acest danț canibalic se învîrte și în jurul nostru, ademenitor de o parte, de altă parte terorizator”²⁷. Corelația dintre scopul propus, forțele și mijloacele angajate — cerința modernă și actuală a planificării și ducerii acțiunilor militare —, relația biunivocă dintre om și tehnică într-o confruntare armată de amploarea și complexitatea primului război mondial, rolul decisiv al factorului psihologic sînt tratate în numeroase studii ce alcătuiesc lucrarea, aserțiunile sale menținîndu-și deplina actualitate și în prezent, la peste 70 de ani de la încheierea celei dintîi conflagrații planetare. Din primele zile ale declanșării ostilităților, Nicolae Iorga prevedea profetic desfășurări și urmări de natură militară, economică, demografică ce aveau să se confirme în timp, atunci cînd — de regulă — se face bilanțul întregului război :

„Deci războiul a început a fi unul din cele mai mari ale istoriei omenirii prin mărimea oștilor — 20 de milioane omeștești pornite pe măcel și dare de foc —, prin perfecția mijloacelor de distrugere, prin învățarea tacticienilor și strategilor, prin imensele pagube pe care le aduce culturii umane”²⁸.

Între elementele de putere armată, Iorga includea noțiuni ce nu erau evidențiate în mod curent de către istoricii militari : atașamentul, devotamentul și coeziunea luptătorilor, natura raporturilor interumane

²⁶ N. Iorga, *Războiul nostru în notițe zilnice*, Craiova, f. a., vol. II, p. 177, p. 182, 268, 275.

²⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 7—8.

²⁸ *Ibidem*, p. 7.

din interiorul structurilor militare, motivația combatanților. În timpul refacerii și reorganizării armatei române (prima jumătate a anului 1917), Iorga adresa îndemnul tuturor ostașilor : „Aceste puteri sufletești toate să le întrebuințați total fără a lăsa ceva să se piardă, dacă voiți să căpătați biruința care vi se cere și pe care sint sigur că ardeți de dorință de a o da”, iar celor responsabili de destinele oștirii el le cerea : „Firește că aceia cari sint conducători ai armatei nu se pot gindi decît la același soldat, în tot ce ei au dreptul a cere societății civile. Dar această societate, în drumul ei de azi, nu poate avea decît un strigăt, un mare strigăt entuziast, în care să i se cuprindă sufletul întreg, ce se oferă bucuros : Totul pentru armată”²⁹.

„Moștenirea sufletească” pe care a primit-o spre veșnică păstrare poporul nostru își găsește în ultimă instanță, în campanie, materializarea în contribuția întregii națiuni la efortul apărării integrității, neatîrnării și unității. Iorga consideră această „moștenire” ca un element fundamental al puterii militare la români : „Aceste stări de spirit le putem găsi în masele cele mari, adînci și curate — cînd nu le tulbură, cum zicea odată, într-o convorbire particulară, însuși regele acestei țări —, care *păstrează tradiția*, deci suma tuturor acestor stări de spirit moștenite.”

„Se va găsi astfel la milioanele de țărani care alcătuiesc și astăzi partea cea mai mare și mai bună a ostașilor noștri întîiu o *puternică și indisolubilă legătură cu pămîntul pe care s-au născut și-au muncit*. Apărarea lui îndelungată, adăugirea lui neconținută cu trupurile mucenicilor din atîtea lupte, au stabilit această mare și sfîntă legătură (...)”.

„Un al doilea element al tăriei noastre sufletești în puternicele clase fundamentale *este conștiința legii și iubirea de dînsa* (...)”³⁰.

Simpla enumerare a altor teme și teze abordate cu competență în articolele ce alcătuiesc „Războiul nostru...” ar necesita un studiu de sine stătător. Amintind doar alte cîteva dintre acestea—rolul mobilizării tuturor resurselor umane și materiale, scopurile războiului și cele ale unor campanii și bătălii, propaganda în război, contracararea mijloacelor de informare ale inamicului, rolul femeii în război, regulile de purtare a războiului, tratamentul prizonierilor, corelația dintre spațiu, forțele angajate și ritmul de ofensivă, pierderile în rîndul populației civile etc. — semnalăm în fapt complexitatea și profunzimea cu care marele nostru istoric a prezentat — ca un specialist implicat în evenimente — întîiul război mondial.

În raport cu istoriografia militară a timpului, studiile lui Iorga au un profund caracter de pionierat, care vestește orientările constatate în această ramură a științei istorice în perioada postbelică. Pînă la cel de-al doilea război mondial, istoriografia militară s-a aflat sub semnul pozitivismului. Obiectivul principal era reconstituirea cît mai riguroasă a faptelor pe baza datelor furnizate de izvoarele trecute prin grila critică a istoricului. Poate că în nici un alt domeniu al cercetării istorice, pozitivismul — mai ales limitele lui — nu au fost atît de vizibile ca în istoriografia militară.

²⁹ *Ibidem*, vol. III, p. 23.

³⁰ *Ibidem*, vol. III, p. 17, 19, 20.

Dacă în sfera politicului și diplomaticului, excesul evenimential nu era atât de supărător, în istoriografia militară el a ajuns într-un adevărat impas, din momentul în care a făcut din reconstituirea bătăliei țelul său final. Regresul cercetării istorice la simpla narație — cu precădere de caracter militar — a făcut pe criticii pozitivismului istoriografic să ironizeze acest tip de scriere a istoriei cu eticheta de „istorie-bătălie”³¹.

Așa cum s-a văzut în prefața *Istoriei armatei românești*, Iorga nu și-a propus niciodată să se substituie militarului în investigarea instituțiilor și, mai ales, a conflictelor armate. Istoric total, în înțelesul de a nu fi lăsat în afara orizontului său de interes nici una din sferele vieții umane, Iorga s-a ocupat atât de instituțiile militare cât și de războaie. A făcut-o însă într-un cadru larg, de istorie economică, socială, politică, culturală, relevând de fiecare dată conexiunile care uneau realitatea cîmpului de luptă cu ansamblul determinărilor obiective și fenomenelor sociale.

Ciclul său de lecții ținute la Școala Superioară de Război în 1937, *Oameni reprezentativi în purtarea războaielor*³² este ilustrativ pentru noutatea vederilor de istorie militară ale lui Nicolae Iorga. Încă din 1910, în prefața la *Istoria armatei românești*, el subliniase că: „Un război ca orice fac oamenii, e un fenomen social, și el trebuie pus în legătură cu atâtea lucruri pe care specialistul în știința războiului n-are de unde le ști. Totuși, fără ele nu se poate da alta decît ceva care ar corespunde criticii unor teme strategice ori tactice”³³.

În acest scurt citat sînt prinse — ca într-un germen — concepții și orientări actuale în cercetarea războiului. Studiind războiul ca fenomen social, Iorga apare ca un înainte-mergător al polemologiei — știință creată de sociologul francez Gaston Bouthoul în 1946³⁴.

În compendiuul său de polemologie, acesta își începe exunerea cu următoarea propoziție: „Războiul este incontestabil cel mai spectaculos dintre fenomenele sociale”³⁵.

Fără a urmări factorul demografic în geneza structurilor beligene — în perioada interbelică demografia istorică nu se afirmase încă — Iorga a relevat un șir de factori pe care polemologia contemporană i-a evidențiat ca avînd o însemnătate deosebită în cercetarea războiului ca fenomen social: economici, etnologici, psihologici etc.

Ideea însăși de alegere a unor personalități — precum Alexandru Macedon, Hanibal, Marius, Agricola, Carol cel Mare, Ludovic cel Sfînt, Bertrand du Guesclin, Gheorghe Basta și Gustav Adolf, ca fiind reprezentative pentru purtarea războiului în anumite societăți — este pe cît de înnoitoare pe atât de fecundă.

³¹ O bună prezentare a contextului istoriografic francez și a criticii pozitivismului istoriografic la Jean Glénisson, *L'Historiographie française contemporaine; tendances et réalisations*, în vol. *Vingt-cinq ans de recherche historique en France (1940—1945)*, Paris, 1965, p. IX și urm.

³² București, 1943, 141 p.

³³ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. I, vol. 1, p. III.

³⁴ Anul primei utilizări a acestui termen creat de sociologul francez. Vezi Gaston Bouthoul *La guerre*, Paris, 1963, p. 5.

³⁵ *Ibidem*.

În aceste prelegeri nu se întâlnește nici o reconstituire de bătălie, dar auditorului militar i se oferă acea rețea de relații economice, sociale, politice și mentale — o adevărată plasă — în care este prins războiul. În acest chip, Iorga a anticipat actualele direcții de investigație din istoriografia militară, care pot fi reduse la două mari teme: a) raportul dintre politic și strategic; b) raportul dintre armată și societate.

În cazul primului binom, istoricul este solicitat să deslușească modul în care obiectivele politice ale angajării militare determină magnitudinea și mobilitatea de desfășurare a conflictului militar. În cercetarea factorilor declanșatori ai războiului, Iorga a acordat o atenție deosebită mentalului afectiv, stărilor de spirit, modelelor de mari comandanți care simulează emulația (Alexandru Macedon ca model pentru doi conducători militari atît de depărtați în timp ca Hanibal și Mihai Viteazul)³⁶.

Astăzi, în studiul relațiilor internaționale, o atenție deosebită este acordată psihologiilor colective — ceea ce Iorga numea „stările de spirit” — pentru a explica antagonismele naționale. O întreagă literatură urmărește formarea clișeeilor de tipul „inamic ereditar” și curente de opinie publică așezate între ceea ce Pierre Renouvin și J. B. Duroselle au numit „forțele profunde” ale relațiilor internaționale³⁷.

În ceea ce privește al doilea binom, este suficient să amintim cercetările care s-au întreprins pentru a urmări componența socială a armatelor și mai ales a corpului ofițeresc, mobilurile îmbrățișării carierei militare, percepția armatei ca instituție în diverse clase și categorii sociale etc. În S.U.A., un vast program de cercetare *Război și societate în Europa central-răsăriteana (1740–1920)* a pus în centrul său „analiza comparativă a comportării și organizării în aceste diverse națiuni și grupuri etnice pentru a vedea ce le este specific, ce a fost determinat din punct de vedere social și cultural, și ce a fost generat de circumstanțe în modul lor de conducere a războiului. Pe lângă analiza istorică, noi încercăm să definim — spun autorii programului — diversele tipuri de conduită militară, în lusciv procesele de adoptare a deciziilor, atitudinile și acțiunile diverselor clase sociale, reticențele și absențele lor în război”³⁸.

Un astfel de program semnat de Iorga și-ar fi găsit oricînd ilustrarea în opera sa.

Oameni reprezentativi în purtarea războaielor este de amintit din acest punct de vedere în primul rînd cu adaosul că acest ciclu de conferințe este concludent și pentru marea sa concepție de prezentare a istoriei universale — istoriologia. Relevîndu-i specificitatea, Iorga scria „Deosebirea fundamentală e între istoria care spune tot ce se știe, pentru a-l spune, și istoriologia care nu se oprește decît la faptul caracteristic, expresiv, pentru a-l comenta”³⁹. În *Oameni reprezentativi...*, Iorga a

³⁶ N. Iorga, *Oameni reprezentativi în purtarea războaielor*, p. 48, 116.

³⁷ Pe larg în Pierre Renouvin și J. B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964.

³⁸ *War and Society in East Central Europe*, vol. I, ed. Béla Király și Gunther E. Rothenberg, New York, 1979, p. XI.

³⁹ N. Iorga, *Materiale pentru o istoriologie umană*, București, 1968, p. 16.

oferit un model de cercetare a istoriei militare prin selecția figurilor unor comandanți de oști, a căror activitate este dătătoare de seamă pentru fenomenul război în dubla sa ipostază: social și militar.

Ajunși în acest punct al demersului nostru, credem că nu supraevaluăm însemnătatea moștenirii istorice a lui Nicolae Iorga atunci cînd susținem că ea poate constitui o bază solidă pentru dezvoltarea istoriografiei militare românești într-un mod specific.

În concepția istorică a lui Nicolae Iorga „permanențele istoriei” ocupă un loc esențial: pămîntul, rasa (care nu are nimic de-a face cu rasișmul) și ideea constituie o trinitate pe care istoriologia își propunea să o urmărească ca factor de unitate a procesului istoric⁴⁰. Adaptată la cercetările de istorie militară, această concepție deschide trei direcții de cercetare.

Cea dintîi este investigația geo-strategică, astfel cum ea a fost concretizată în ciclul de lecții ținute în anii 1912—1919 la Școala Superioară de Război: *Chestia Rinului*, *Chestiunea Dunării*, *Chestiunea Mării Mediterane*, *Chestiunea Oceanelor*, *Hotare și spații naționale*⁴¹.

Cea de-a doua vizează specificul național al războiului determinat de psihologia națională. Astfel, în istoria militară a poporului român, un fapt caracteristic este neangajarea în războaie de agresiune. Pentru a ne mărgini la un singur exemplu, amintim constatarea lui Iorga: „pentru blîndețea sufletească a poporului nostru (estecaracteristic — n.n.) că din *contra* latin, pe care noi nu l-am pierdut, s-a făcut acel *către*, care înseamnă nu pornire inimică asupra cuiva, ci îndreptare prietenească spre dînsul”⁴².

În sfîrșit cea de-a treia are a urmări ideile forță ale politicii externe românești care au călăuzit, de-a lungul timpului, efortul militar al poporului român. De la cruciada bizantină și războiul țarilor române împotriva Porții otomane⁴³ la lupta pentru independență și unitate națională în sec. XIX și XX, istoria poporului român nu-și poate afla sensul său adevărat fără cercetarea ideilor călăuzitoare ale corelației dintre politica externă și efortul militar⁴⁴.

Concepția istoriologică a lui N. Iorga și — în primul rînd — teoria permanențelor istoriei (pămînt-rasă-idee) dau istoriografiei militare românești un excelent punct de pornire, a cărui valoare excepțională va fi pusă în lumină de viitoarele cercetări.

⁴⁰ N. Iorga, *Permanențele istoriei*, în *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, București, 1944, p. 40.

⁴¹ Toate aceste cicluri de lecții au fost tipărite sub titlurile indicate mai sus.

⁴² N. Iorga, *Sfaturi pe întuneric, Conferințe la radio*, 1936—1938, vol. II, București, 1940, p. 149.

⁴³ Vezi pe larg Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI—XVII*, București, 1983, p. 65 și urmât.

⁴⁴ Vor trebui de asemeni cercetate ideile „descălețul”-ului originii romane a poporului român și statutului de autonomie a țărilor romane care au constituit componentele de bază ale ideologiei politice românești în evul mediu și la începutul epocii moderne. Vezi pe larg Șerban Papacostea, *Geneza Statului în evul mediu românesc*, Cluj Napoca, 1988, p. 8 și urmât.

NICOLAS IORGA ET L'HISTOIRE MILITAIRE

Résumé

L'étude se propose de mettre en évidence les contributions d'exception et, sous beaucoup d'aspects, véritablement fondatrices de Nicolas Iorga dans les domaines de la pensée, de l'art et de l'historiographie militaires. En analysant son oeuvre et en essayant de relever ses préoccupations concernant ces sphères de la connaissance et de la pratique humaine, on constate combien Georges Calinesco avait raison lorsqu'il remarquait à propos du grand historien roumain : „Il est un spécialiste total, un historien qui s'est abreuvé à toutes les sources”. Ses écrits concernant le phénomène militaire roumain et universal abordent de vastes thèmes et domaines sur l'axe du devenir humain, depuis les époques les plus anciennes jusqu'au début de la seconde conflagration mondiale.

Il ne se résume pas à la simple description d'événements à caractère militaire, mais les analyse tant en eux-mêmes, qu'en relation avec d'autres sphères de la vie sociale, économique et politique, avec les milieux géographique et culturel mêmes, où les groupes humains se manifestent. Le plus souvent, Iorga ne présente pas les actions militaires proprement-dites par leur simple déroulement ; d'abord il en saisit l'essence, la spécificité. Il ne met pas l'accent seulement sur certains aspects du conflit militaire, mais l'analyse comme un tout, avec toutes ses connexions. Par conséquent Iorga n'est pas seulement un historien, mais aussi un analyste militaire.

Son oeuvre militaire a un véritable caractère scientifique ; en même temps, elle relève d'une attitude humaniste et patriotique. La conception historique de Nicolas Iorga et-en premier lieu — la théorie des permanences de l'histoire (terre — race — idée) offre à l'historiographie militaire roumaine un excellent point de départ dont la valeur exceptionnelle sera mise en évidence correctement par les recherches futures.

NICOLAE IORGA — SUSTINĂTOR AL CAUZEI ALBANEZILOR

GELCU MAKSUTOVICI

Tradiționalele legături de prietenie dintre popoarele român și albanez au stat la baza interesului manifestat întotdeauna, de ambele părți, în cunoașterea reciprocă, cu atât mai mult cu cât între ele n-au existat conflicte de nici un fel, ci din contră afinități de ordin istoric care datează încă din vremea antichității. Nu e locul aici să vorbim de numeroasele atestări documentare din timpurile iliro-tracilor și daco-romanilor, continuuate apoi pe tot parcursul evului mediu și cu deosebire în istoria modernă și contemporană a acestor popoare. De asemenea nu ne vom opri asupra lucrărilor care, în parte sau în totalitate, s-au ocupat de problema relațiilor dintre popoarele noastre. Istoriografia românească ne oferă destule exemple concludente, începînd cu referirile strălucitului savant și domnitor moldovean Dimitrie Cantemir și continuuate cu valoroasele scrieri ale secolului al XIX-lea, unde întîlnim o preocupare din ce în ce mai insistentă, pentru cunoașterea limbii și istoriei poporului albanez. Cu scrierile lui Bogdan P. Hașdeu, V. A. Urechia, A. D. Xenopol și Nicolae Iorga se deschide o nouă etapă în cunoașterea popoarelor balcanice și în mod implicit se dau date tot mai multe și mai consistente și despre poporul albanez. Dar nici un istoric român pînă la Nicolae Iorga n-a scris pagini atât de vibrante despre istoria sbuciumată a acestui popor. Cunoscut ca prieten devotat al tuturor popoarelor mici, umanist prin excelență, marele savant și istoric român de renume mondial Nicolae Iorga a acordat în scrierile sale o însemnătate și înțelegere deosebită față de istoria poporului albanez pe parcursul întregii sale vieți. În anul 1913, împreună cu arheologul Vasile Pîrvan și geograful Gh. Murgoci va înființa „Institutul pentru studiul Europei sud-estice” la București, cu scopul de a adînci cercetările asupra acestei zone. În februarie 1914, cu ocazia deschiderii cursului de istoria Albaniei la institutul nou creat, Nicolae Iorga avea să spună; „Un șir de lecții privitoare la istoria Albaniei nu e ceva deosebit aici la București. Lăsînd la o parte legăturile de sînge dintre ei și noi, ei coborîtori ai vechiului element iliric, noi ai elementului tracic, chiar dacă n-ar fi aceste înrudiri de sînge, sunt multe legături însemnate între ei și noi”, subliniind în continuare, după ce enumeră cîteva date istorice mai semnificative, că acest curs chiar dacă va avea unele lipsuri va avea totuși meritul că este cel dintîi curs ținut privitor la istoria Albaniei¹. După cum tot el, în broșura *Albania și*

¹ Arhiva istorică centrală, fond Direcțiunea Poliției și Siguranței generale, dosar 174, 1913, f.296 (din ziarul „Universul”, nr. 35, din 6 februarie 1914, articolul „Istoria Albaniei. Cursul D-lui N. Iorga de la Institutul de studii sud-est europene”).

România, avea să scrie: „Prin urmare legăturile noastre cu Albanezii nu sînt nici noi, nici puține, nici uniforme, ci foarte vechi, începînd chiar înainte de precisarea naționalității unora și altora, continue, variate și de o apreciabilă importanță pentru un popor ca și pentru altul”². Aceste strînse legături, ce aveau să fie reliefate și de Th. Capidan și alți cercetători români, se bazau atît pe fundalul unei origini apropiate și a unor afinități de limbă evidente, cit și pe cele din domeniul istoriei ca de exemplu lupta comună de emancipare națională de sub stăpînirea Imperiului Otoman sau marea mișcare de renaștere națională a poporului albanez, cunoscută sub numele de „Rilindia Kombetare”, desfășurată în parte și pe teritoriul României și cu ajutor românesc. De altfel istoricul român avea motive temeinice să se considere unul dintre primii oameni de știință străini care adusesese contribuții importante la tezaurul culturii naționale albaneze, prin descoperirea într-un tratat italian, a formulei albaneze a botezului, socotită la acea dată a fi prima scriere în limba albaneză³. Simpatia sa pentru poporul albanez fusese evidențiată și în *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, (lecții ținute la Universitatea din București), Vălenii-de-Munte, 1913, unde referindu-se la faptul că mulți balcanici dintre popoarele creștine ajunseseră în conducerea Imperiului Otoman, cita pe „...Albanesi, foarte viteji și foarte stăruitori, ce urmează în cele d'întăiu ranguri ale lumii politice și militare osmane”⁴. În ce privește lupta pentru independență a albanezilor și cucerirea ei în noiembrie 1912, N. Iorga motiva acțiunile albanezilor și prin aceea că: „Nesocotitele măsuri ale Junilor Turci contra vechilor privilegii fiscale și militare ale Albanezilor, ba chiar contra alfabetului latin pe care aceștia-l introduseseră de mult și căruia ceilalți voiau să-i substituie acum alfabetul arab, irită întîiu pe Ghegii din Nord și pe Malisorii catolici, vecinii lor”⁵. După relatarea unui publicist albanez care reda de fapt conținutul unei conferințe a lui N. Iorga despre *Cercetări istorice în Albania*, ținută la sala Dalles din București, în ziua de 7 decembrie 1934, reiese că în anul 1913 N. Iorga publicase un articol despre Chestiunea statului albanez într-o revistă din Suedia „Albanska Sari”, unde susține drepturile poporului albanez⁶.

Dar lucrarea de cea mai mare însemnătate pentru albanezi avea să fie scrisă și publicată de N. Iorga sub titlul, *Breve histoire de l'Albanie et du peuple albanais*, Bucarest, 1919 într-un moment de mare tensiune diplomatică, cînd la Conferința păcii de la Paris, erau luate în discuție drepturile acestui popor. Încă din prefață, autorul mărturisește deschis scopul cărții sale, „Sper că prin concluziile sale această broșură va servi cauzei dreptății naționale și acelei care este așa de strîns legată ca fiecare națiune să-și aibe locul său în viața materială și spirituală a umanității întregi, a civilizației însăși”⁷. Scrisă în limba franceză, această excep-

² Nicolae Iorga, *Albania și România*, Vălenii de Munte, 1915, p. 9.

³ *Ibidem*, p. 10; vezi și N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades*, V.p.195

⁴ Nicolae Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, Vălenii de Munte, 1913, p. 36—37.

⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 362.

⁶ Ziarul „Shqipëriëre” (Albina Nouă), Constanța, nr. 573, 20 decembrie 1934, p. 4.

⁷ N. Iorga, *Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais*, Bucarest, Imprimerie „Cultura Neamului Românesc”, 1919, prefață, p.1.

țională sinteză a istoriei poporului albanez era menită să dezvăluie opiniei publice mondiale sbuciumata istorie a acestui mic și viteaz popor de la malul Adriaticei care-și revendica dreptul legitim la existență de sine stătătoare, la independență și suveranitate, în granițele sale naturale și firești. Nicolae Iorga și-a pus tot talentul și prestigiul său în susținerea acestei nobile cauze. El avea să explice în mod clar și convingător drepturile albanezilor asupra patriei lor, prin mărturiile de necontestat ale istoriei. Referindu-se la unele documente publicate cu diferite prilejuri, N. Iorga arăta: „Din punct de vedere al editorilor acestor documente vechi, referitoare la Albania din evul mediu, limitele teritoriale sunt mai mult sau mai puțin indiferente. E vorba de un popor care, fiind strâns legat de pământul său, pe care îl apăra cu îndârjire în contra orărilor străin, depășea adeseori hotarele, fără să caute o nouă așezare și fără să dorească să dea o mai largă bază teritorială existenței lui. Ceea ce interesează deci, nu e acest teritoriu înșasi, mai larg sau mai strîmt, nici orașele, aparținînd în majoritatea cazurilor străinilor, nici satele pitite în mijlocul stîncilor, sau pierdute în căldările munților, ci vitalitatea unei admirabile energii conservatoare și a unei forțe de rezistență uluitoare, care formează partea interesantă a istoriei albanezilor și explică existența lor actuală”⁸. Considerăm necesar să dăm o scurtă explicație asupra apariției acestei însemnate lucrări a istoricului român într-un moment, așa cum am mai arătat, de importanță vitală pentru destinele și existența statului albanez. În primăvara anului 1919, colonia albaneză din România cunoscînd preocupările și simpatia savantului român pentru problemele sud-estului european, pentru susținerea drepturilor popoarelor mici, și mai ales căldura cu care marele istoric s-a apropiat de istoria poporului albanez, delegea pe doi membri marcanți ai săi, pe secr tarul coloniei Dimitrie Berati, viitor ministru de externe al Albaniei și pe ziaristul Nic Perna, ulterior multă vreme diplomat albanez la București, să meargă la marele istoric N. Iorga, la locuința sa din strada Bonaparte, cu rugămintea de a elabora o lucrare în folosul cauzei albaneze, necesară lămuririi opiniei publice și mai ales celor de la Conferința de pace de la Paris pentru a se edifica asupra drepturilor istorice ale poporului albanez, care, bun înțeles, să poarte girul savantului român cunoscut pretutindeni în lumea timpului pentru competența, autoritatea și obiectivitatea sa în tratarea istoriei. Deși nu promite nimic acestor delegați, peste două săptămîni, cînd ei revin să reînnoiască rugămintea, îl găsesc pe N. Iorga dictînd conținutul lucrării *Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais*, care avea să fie publicată imediat bucurîndu-se de mare atenție, aducînd servicii reale cauzei poporului albanez.

După cîte cunoaștem pînă acum, se pare că în legătură cu problema pe care o discutăm, cele mai multe informații ne sînt furnizate de ziarul „Shqipëri'e ré”, (Albania Nouă), săptămînal albanez ce a apărut în România, la Constanța, între anii 1919—1935, ziar de largă circulație, cu autoritate atît în rîndul albanezilor din România și a celor din patria lor de baștină cît și a albanezilor din străinătate, unde găsim numeroase

⁸ *Ibidem*, p. 2.

date asupra prețurii acordate personalității lui Iorga și colaborării sale în coloanele acestui ziar, mai puțin cunoscute în istoriografia noastră actuală.

Încă de la primele numere, 5 din 10 octombrie 1919 și nr. 17 din 10 februarie 1920, găsim informații despre N. Iorga, în articolele *Z. N. Iorga për Shqipëtarët* și *Z. Nikoll Iorga për mbi fatin e Stambollit*, dar informația cea mai prețioasă o vom primi din nr. 38, din 7 iulie 1921, unde, pe pagina 1, este inserată adresa Societății Culturale „Bashkimi” (Unirea), a Coloniei Albaneze din Constanța, prin care i se aducea la cunoștință genialului savant că a fost ales Membru de onoare al acestei societăți. Era un modest omagiu de recunoștință adus la cea de a 50-a aniversare a nașterii lui N. Iorga. Vom cita din conținutul acestei adrese, în care se scria: „Domnule Profesor, Adunarea Generală a Societății Culturale „Bashkimi”, a Coloniei Albaneze din Constanța, convocată în ședință extraordinară în ziua de Duminică 3 Iulie 1921, între alte chestiuni de ordin cultural la ordinea zilei, avînd a se ocupa de activitatea Dv. desfășurată pe ogorul științei istorice și constatînd că ea a reflectat dungi de lumină neperitoare asupra poporului și națiunei Albaneze, găsește de a sa datorie de a vă transmite, prin noi omagiile sale de recunoștință și admirație și profitînd de împrejurare să-și unească urările cele mai sincere cu ale întreg neamului românesc pentru a 50 aniversare a nașterii D-lui Profesor N. Iorga, acela care prin munca-i fenomenală și multilaterală, tenacitate, avînd și iubire de neam, reprezintă quintezența gîndirii și simțirii românești. Tot de odată vă aducem la cunoștință că, Adunarea Generală a Societății Bashkimi din Constanța v-a proclamat în aplauzele sale frenetice *Membrul ei de onoare*. Să trăiți D-le Profesor pentru binele umanității și fala neamului românesc. Președinte, Avram Marcu, Secretar, Petru Vulcan⁹.

Aceeași caldă recunoștință o vom întîlni într-un amplu articol intitulat: „Le role de la Roumanie dans la renaissance du peuple albanais”, publicat în același ziar, șapte ani mai tîrziu, sub semnătura lui Nic. Vetsku. Tot aici găsim și știrea intitulată: „Prof. Jorga do t'flasë në Sorbonne mbi Shqipërinë (N. Iorga a vorbit la Sorbona despre Albania)¹⁰. Din toamna anului 1928, cu nr. 341, din 30 septembrie, ziarul citat inaugurează seria de articole semnate de N. Iorga referitoare la istoria poporului albanez, unde de fapt se reiau capitolele lucrării publicată în 1919. Capitolul *Histoire de l'Albanie. Origines*, va fi publicat pe prima pagină în numerele 341, 342 și 343 a ziarului „Shqipëria e re”. În continuare sînt publicate articolele *Les Albanais et Byzance* în nr. 345, „*Premières manifestations historiques albanaises*” în nr. 346 și în numărul festiv 347 din 28 noiembrie 1928, cînd se împlineau 16 ani de la cucerirea independenței de stat a Albaniei. În următoarele numere 349 și 350 s-a publicat articolul *Les albanais et la croisade*, iar în 352 din 6 ianuarie 1929 pe pagina 1 se dădea fotografia lui N. Iorga, alături de articolul său, *Les Albanais et les Angevins de Naples*, după care urmează *Expansion albanaise à la fin du moyen-âge*, (nr. 353), *Etats albanais*, (nr. 354 și 355),

⁹ „Shqipëria e re”, nr. 38, 7 iulie 1921, p. 1.

¹⁰ Idem, nr. 317, aprilie 1928, p. 4.

Scanderbeg, (nr. 356, 357 și 358), *Après Scanderbeg : souffrances et revoltes*, (nr. 359 și 360), *L'Albanie au service des Turcs*, (în nr. 361 din 10 martie 1929, p. 1 unde din nou se dă fotografia savantului și în nr. 362 și 363), *Rénovation albanaise*, (nr. 364) cu care se încheie acest important ciclu de articole ale lui N. Iorga despre istoria Albaniei.

În nr. 490 din 15 decembrie 1931, sub titlul *Mesazhi i Profesorit Z. N. Iorga*, ziarul îi publică din nou fotografia însoțită de un mesaj autograf al istoricului la aniversarea independenței Albaniei din acel an. În numerele 498—499 din 13 mai 1932, pe prima pagină este publicat articolul : *Z. N. Iorga pronjar ne Shqiperi*. Din nou în numărul 572, din 28 noiembrie 1934, pag. 1, ziarul „Shqiperi e re”, reproduce fotografia lui N. Iorga, însoțită de autograful cu urarea : „*Doresc Albaniei o dezvoltare fericită și poporului albanez tot ce merită marea sa vechime și vitejia sa deosebită*”¹¹, alături de fotografia lui Ismail Qemali, înfăptuitorul independenței de stat a Albaniei, șeful primului guvern național al acestei țări, dovedind că această floare rară a recunoștinței pentru prietenul devotat și dezinteresat al Albaniei, care a fost N. Iorga, era păstrat neîntinată.

Un material interesant pentru studiul de față a apărut în nr. 573, din 20 decembrie 1934, pag. 4, al ziarului „Shqiperi e re”, (Albania Nouă), semnat de ing. Achil Eftimie, unde se reproduc pasaje întregi din cuvîntarea ținută de N. Iorga la sala Dalles din București, în ziua de 7 decembrie 1934, despre *Cercetări istorice în Albania*, arătîndu-se că : Domnia sa (N. Iorga n.n.) a cerut d-lui Dr. Anghelescu să se creeze un Institut de cercetări arheologice și filologice la Santi-Quaranta...”, apreciindu-se că acest institut va lua ființă chiar în primăvara următoare. Biograful cel mai competent al lui N. Iorga, prof. Barbu Theodorescu, citează și el printre întreprinderile științifice înființate de marele savant și „Institutul român de arheologie de la Santi-Quaranta”. Este vorba desigur despre intenția lui N. Iorga de a înființa și construi un local pentru un institut român care să adincească cercetările despre Albania și să fie un mijloc de apropiere între oamenii de știință dintre cele două țări, locul fiind ales cu deosebită competență și bun gust, la Saranda, în apropierea anticului oraș Butrint, într-un peisaj de o rară frumusețe, în sud-vestul Albaniei, la Marea Ionică, unde în păduri de dafini și portocali, se descoperă mereu vestigii ale antichității ilire, grecești și romane.

Institutul putea fi, în același timp, și un important loc de legătură cu aromânii din Albania și din întreaga zonă balcanică. Și așa cum fusese „Casa română N. Iorga”¹² de la Veneția, inaugurată în anul 1930, putea deveni și un adăpost pentru studenții și profesorii români veniți să studieze în arhivele albaneze sau pe interesantele stațiuni arheologice. Pentru românii din Albania, destui de numeroși la acea vreme, ar fi fost o adevărată reînviere a vieții lor culturale și științifice asemănătoare vechii Academii de la Moscopole¹³.

¹¹ Idem, nr. 572, 28 noiembrie 1934, p. 1.

¹² Atanasie Popescu, *La Veneția, în Campo Santa Fosca — un focar românesc de cultură renăscut : Palatul Correr*, în : „Magazin istoric”, serie nouă, iunie 1990, p. 27—28.

¹³ Cristia Maksutovici, *Moscopole, unde-i frumusețea ta?*, în revista „Națiunea”, anul I, nr. 10 24—31 iulie 1990, p. 7.

Institutul a și funcționat o perioadă, sub conducerea profesorului Dumitru Berciș, într-o vilă cu arhitectură tipic otomană dăruită Profesorului Nicolae Iorga de către Bey Vlora — unul dintre oamenii politici albanezi și mare moșier. Nicolae Iorga a înzestrat acest viitor institut albanoromân cu o bogată bibliotecă, în special lucrări personale și foarte multe cărți prețioase achiziționate de la anticarii bucureșteni. Din nefericire, datorită noilor evenimente politice din preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial, care aveau să afecteze grav și situația Albaniei, precum și dispariția fizică a marelui savant a stopat această strălucită inițiativă. Probabil că vremuri mai bune o vor aduce din nou în actualitate fiind și astăzi o necesitate atât pentru români cât și pentru albanezi.

Ultimele știri despre intenția lui Nicolae Iorga de a merge în Albania în vederea organizării ctitoriei sale și a studii la fața locului istoria albanezilor pentru a scrie o lucrare mai amplă și mai documentată despre Albania, le avem de la participarea sa la recepția de la Legația Albaniei la București, din 28 Noiembrie 1938, dată cu prilejul aniversării independenței de stat a Albaniei, când, întreținându-se cu membrii Legației și-a manifestat această dorință. După cum se știe ea nu a putut fi pusă în practică, deoarece la numai câteva luni, la 7 aprilie 1939, Albania avea să cadă sub ocupația trupelor Italiei fasciste.

Într-una din ultimele lucrări ale istoricului Nicolae Iorga *Bazele populare ale oricării mișcări din Balcani*, conferință ținută la 3 martie 1939 în cadrul prelegerilor de la Institutul Sud-Est European, lua în discuție problema „legăturilor dintre statele și națiunile carpatice și balcanice”, chemînd la împiedecarea acțiunilor războinice și la o înțelegere reală și activă a popoarelor din Balcani, sugerînd că: „Da, acei care vor să se bată sînt împinși de interese economice, de interese de rasă, de motive psihologice cu caracter sentimental, care pot să fie folositoare sau mai puțin folositoare, sau chiar stricătoare, să zicem chiar dezastruase pentru cei care sînt gata să dezlănțuiască din nou furtuna mondială. Însă în regiunile acestea ale noastre ele nu există cituși de puțin. În această fază a situației mondiale, grupul nostru de popoare s-a gîndit că este mai bine ca acei mari cari s-au încăierat altă dată și cari sînt gata și acum să se încaiere, ca aceștia să-și urmărească interesele lor, pe calea aceasta singeroasă și distrugătoare, fără niciun fel de participare la luptă a noastră, cari nu putem risca totul pentru a face plăcerea altora, neavînd nici starea aceasta de spirit pasionantă, pe care o au aceia”¹⁴. Iorga mai credea în eficiența „Uniunii Balcanice” și chiar regreta lipsa Albaniei din această înțelegere regională, când afirma: „... că un număr de popoare, între care am dori să fie și Bulgarii, și numai anumite necesități trecătoare fac ca Albanesii să nu se găsească și ei în această tovarășie, că un număr de popoare ar fi bine să nu se bată între sine și să nu se bată cu nimeni”¹⁵. Acest mesaj sincer și prietenesc față de popoarele din Balcani și mai ales înțelegerea manifestată față de Albania denotă bunele intenții ale savantului, dar în același timp și naivitatea sa în posibilitatea unui front comun al balcanicilor în fața ofensivei tot mai insistente a fascismului în Balcani. Iorga s-a dovedit, în tot timpul vieții

¹⁴ N. Iorga, *Bazele populare ale oricării mișcări din Balcani*, București, 1939, p. 7—8.

¹⁵ *Ibidem*.

sale curmată năprasnic în noiembrie 1940 de o bandă de asasini, un apărător consecvent al drepturilor popoarelor mici, un neînfricat luptător împotriva naționalismului și revizionismului. Astfel, „În timp ce Germania hitleristă și Italia fascistă acordau sprijin armat, politic sau diplomatic, unor guverne și cercuri politice din țări ca Austria, Spania, Ungaria, Nicolae Iorga își mărturisea simțămîntul de ostilitate față de asemenea afinități agresive ale guvernelor și cercurilor politice respective. Agitarea în 1935, 1936 de către fasciștii italieni, laolaltă cu cei maghiari, a sloganelor revizioniste îndreptate împotriva Iugoslaviei, României, Austriei, Cehoslovaciei a avut drept replică din partea lui Iorga un studiu de istorie intitulat *Iorga către Mussolini*”¹⁶. Astfel, putem afirma că și din acest punct de vedere Nicolae Iorga era un apărător al independenței și suveranității poporului albanez grav afectat de înrobirea economică practică de Italia și apoi de ocuparea efectivă și completă a țării.

Ideile generoase ale lui Iorga și intenția de a înființa și în Albania un Institut albano-român de cercetări se justifică prin preocuparea permanentă față de soarta popoarelor și naționalităților din centrul și sud-estul Europei unde și românii aveau interese deosebite. Referitor la Albania, așa cum am mai spus-o, cercetările erau deosebit de utile atît în ceea ce privește vechimea raporturilor româno-albaneze cît și soarta aromânilor din Albania și celelalte țări din Balcani, necesitate subliniată și de alți oameni de știință români. Pericle Papahagi în lucrarea *România și popoarele balcanice*, editată la București în anul 1913, sublinia și el: „Multe sînt legăturile de înfrățire și chiar de înrudire dintre aceste două neamuri știut fiind pe deoparte că un fond traco-iliric stă la baza plămădirii noastre naționale: iar pe de altă parte existînd între ele înrudirea de limbă, căci nu trebuiește uitat un lucru: Trunchiul limbei albaneze este latinesc, cu toate că morfologia sa nu este latină, ci proprie, ilirică...”¹⁷ Și mai explicit este profesorul I. A. Candrea în cursul sau de la Facultatea de litere și filosofie a Universității din București în anul de învățămînt 1930—1931, privitor la *Limba Albaneză în raporturile ei cu Limba Română* susținea ideea că „leagănul limbei române e Iliria, țara strămoșilor poporului albanes de astăzi. Pînă la definitivă despărțire a neamului românesc în Românii din stînga Dunărei-Daco-Românii—și în Românii din dreapta Dunărei -Aromânii-, poporul român trăiește timp îndelungat în diferite legături de continuitate teritorială cu cel albanes”¹⁸, iar referindu-se la însemnătatea studierii limbii albaneze, sublinia: „Elementele comune din aceste două limbi nu se pot explica decît prin conlocuirea acestor două popoare într-una și aceiași regiune, adică într-o continuitate teritorială și trebuie să vă spun că dacă astăzi avem o limbă română și una albaneză, aceasta se datorește unei simple întîmplări: au venit Slavii și au rupt în două această mare masă romană balcanică, despărțind totodată și aceste două popoare care trăiau de

¹⁶ Titu Georgescu, *Nicolae Iorga împotriva hitlerismului*, Edit. științifică, București, 1966, p. 37—38.

¹⁷ Vezi „*România și popoarele balcanice*”, (de V. Arion, V. Pârvan, G. Vâlsan, Pericle Papahagi și G. Bogdan-Duică), București, Tipografia Românească, 1913, p. 40.

¹⁸ I. A. Candrea, *Limba Albaneză în raporturile ei cu Limba Română*, Universitatea din București, Facultatea de litere și Filosofie, curs litografiat, 1930—1931, p. 55, Litografia Constanța Dumitrescu.

veacuri împreună. După despărțirea lor, de către Slavi, începe să se formeze propriu zis o limbă albanesă și o limbă română”¹⁹.

Acestea sînt doar cîteva exemple din marea mulțime a argumentelor ce stăteau la baza susținerii de către Iorga a necesității organizării și funcționării Institutului albano-român de la Saranda despre care s-a vorbit pînă acum foarte puțin, iar o cercetare mai temeinică este în curs de efectuare de către noi și alți cercetători²⁰.

Despre contribuția lui Iorga la susținerea cauzei suveranității poporului albanez Nic. Vetsko, unul dintre conducătorii Coloniei albaneze din România, relatează: „În 1919 cînd la Conferința de pace, (de la Paris n.n.) soarta Albaniei a fost din nou amenințată de apetitul vecinilor, cauza albaneză și-a găsit un mare apărător în ilustrul profesor Iorga care a scris o scurtă dar frumoasă istorie a poporului albanez, pledînd superb pentru dreptul Albaniei”²¹.

În legătură cu problema „așezămîntului Iorga”, cum a fost numit la un moment dat Institutul albano-român ce urma să funcționeze în Albania, prețioase mărturii ne-au fost oferite de Profesorul universitar Nicolae Djamo, primul ambasador al României în Albania după 23 August 1944, cărui îi aducem și pe această cale respectuoase mulțumiri. Alte date sînt de așteptat de la Profesorul Dumitru Berciu care fiind însărcinat de Nicolae Iorga cu organizarea Institutului a stat circa doi ani în Albania, în clădirea de la Saranda și pe șantiere arheologice din această țară.

După 23 August 1944 Legația română de la Tirana și-a încetat formal activitatea, iar după preluarea puterii de către comuniști în Albania la 29 Noiembrie 1944, autoritățile albaneze au cerut prin intermediul U.R.S.S. ca Legația română să-și înceteze definitiv activitatea diplomatică rămînînd ca administrator al bunurilor românești Pericle Murzaku care avea în grijă și casa Iorga de la Saranda primită în dar de la bogătașul albanez Bey Vlora Vrioni pentru laborioasa activitate a savantului român în susținerea cauzei naționale albaneze în diferite împrejurări. La redeschiderea Legației române de la Tirana, în toamna anului 1948, deși într-o stare de continuă degradare „Casa Iorga” de la Saranda, compusă dintr-un salon și 5 camere, încă mai exista. Biblioteca se ridica la circa 20.000 de volume, aduse prin stăruința lui N. Iorga din București, în special de la anticarul Pach. Erau acolo multe cărți de literatură și istorie a României, multe cărți în limba italiană despre Albania. Acum de administrarea bunurilor Legației române se ocupa Doamna Albina Shundi, născută Bumçi, nepoată a regentului Bumçi al Albaniei, căsătorită cu un avocat din Tirana. Deci o persoană autorizată să cunoască valoarea bibliotecii și a casei. Casa îi fusese donată lui Iorga prin anii 1934—1935, Prof. Berciu fusese aici prin anii 1937—1938. În aprilie 1939 Albania fusese invadată și ocupată de Italia. Războiul și mai ales moartea lui N. Iorga au dus la abandonarea temporară a proiectului de

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Vezi Gelcu Maksutovici, Nikolla Iorga dhe Shqiperia, (Nicolae Iorga și Albania), în „Fjala”, nr. 4, Prishtinë, prill 1972, p. 15. zi și Formula e pagezimit e Nikolla Jorges dhe 1250 librat e tij, în revista „Rilindja”, Prishtine, din 10 martie 1990, p. 12—13.

²¹ Nic. Vetsko, *Rolul României în renașterea poporului albanez*, în Shqiperia e Re, nr. 318, aprilie 1928, p. 1.

înființare a Institutului preconizat. După reluarea relațiilor diplomatice și redeschiderea Legației române, unii români din Albania („ciobani” denumirea sub care se cunosc românii din Albania, îndeosebi cei din zona Beratului) interesați în întemeierea Institutului albano-român s-au adresat Legației cu rugămintea de a fi reluată problema în noile condiții post-belice. Legația română și mai ales însărcinatul cu afaceri al ei Nicolae Djamo bun cunoscător și al limbii albaneze a ridicat problema casei și a bibliotecii și în fața autorităților albaneze și a celor române de la București în anii 1949—1950. Toate eforturile au fost zadarnice. Mai întâi de la Ministerul Afacerilor Externe al Republicii Populare Române s-a primit răspunsul că problema privește în exclusivitate statul albanez, ceea ce însemna o abandonare mascată, apoi s-a precizat că „problema minorităților” o rezolvă fiecare stat în parte, ca în final să se dea directive severe diplomaților români de la Tirana pentru a nu mai face nici un fel de demersuri. Astfel se încheiau străduințele nobile ale lui Iorga de a crea în Albania un institut de cercetări util ambelor țări și popoare.

Departate de a epuiza subiectul propus, am dorit să reflectăm o parte din străduințele savantului și omului de suflet Nicolae Iorga în susținerea drepturilor legitime ale poporului albanez la demnitate și suveranitate națională, recunoștința albanezilor față de eforturile sale și mai ales să aducem și pe această cale un modest omagiu la trista comemorare a 50 de ani de la asasinarea mișlească a celui ce a fost și va rămâne titan al științei istorice românești și savant de prestigiu în pantheonul istoriografiei internaționale.

NICOLAS IORGA, SOUTENEUR DE LA CAUSE ALBANAISE

Résumé

Les relations d'amitié traditionnelles entre les peuples roumain et albanais ont constitué la base de l'intérêt qu'ils ont manifesté pour la connaissance réciproque. Les écrits de B. P. Hasdeu, V. A. Urechia, A. D. Xenopol, N. Iorga inaugurent une nouvelle étape dans la connaissance des peuples balkaniques, mais aucun historien roumain jusqu'à Iorga n'a écrit des pages tellement vibrantes sur l'histoire des Albanais. En 1914 il inaugurerait le cours d'histoire d'Albanie, et en 1915 publierait la brochure *L'Albanie et la Roumanie*. L'ouvrage le plus important pour les Albanais sera *Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais*, publiée par N. Iorga à Bucarest, en 1919, dans un moment extrêmement important pour la cause albanaise qu'on soutenait dans le cadre des travaux de la Conférence de Paix organisée à Paris. Le 3 Juillet 1921, à l'occasion du 50e anniversaire du savant, la Société culturelle albanaise „Bashkimi” (l'Union) de Constanța se réunit en assemblée extraordinaire pour proclamer N. Iorga *membre d'honneur* de la Société, comme preuve de reconnaissance pour son activité qu'a „reflété des rayons de lumière immortelle sur le peuple et la nation albanaise”. C'est pour les mêmes mérites

que les Albanais feront don à Iorga d'une villa à Saranda, en Albanie, sur le littoral albanais de la mer Ionienne, où l'historien eut l'intention de fonder un Institut de recherches roumano-albanais. N. Iorga dota ce futur institut d'une belle bibliothèque, et y envoya un jeune archéologue de l'Université de Bucarest. Malheureusement, à cause du déclenchement de la seconde guerre mondiale et du meurtre odieux du savant en novembre 1940, ce projet ne fut plus réalisé. Se fondant sur certains documents, en partie inédits, l'auteur relève le respect et la reconnaissance des Albanais envers la personnalité exceptionnelle de l'historien roumain comme un modeste hommage pour commémorer 50 ans depuis la mort de N. Iorga.

ISTORIA SPANIEI ÎN OPERA LUI NICOLAE IORGA

EUGEN DENIZE

O modalitate foarte importantă de formare a imaginii Spaniei în cultura românească a constituit-o, fără nici o îndoială, aceea a studiilor și cercetărilor cu caracter istoric. O trăsătură remarcabilă a istoriografiei românești din secolul XIX și de la începutul secolului nostru, a constituit-o preocuparea de a aborda istoria națională într-un context mai larg, european, universal, care nu reprezenta, de fapt, decît o continuare, la un nivel superior, a unor îndelungate tradiții¹. Această trăsătură a cunoscut o intensificare deosebită în perioada interbelică, pe de o parte datorită noului cadru de desfășurare a întregii vieți economice, sociale, politice și culturale din țara noastră după Marea Unire de la 1 decembrie 1918, iar pe de altă parte datorită indemnurilor și activității celui mai mare istoric român al vremii, Nicolae Iorga². În concepția acestuia, istoria nu poate fi înțeleasă decît „...în totalitatea ei, cu legăturile ei infinite, care merg de la o latură la alta și trec peste milenii”³. Definirea concepției umane a istoriei, are în vedere transformarea istoriei universale într-un mijloc de a ne face „...mai oameni de cum suntem”⁴. Permanențele istoriei, formulate de Iorga la Congresul de la Zürich din 1938, fac parte din structura conceptuală a istoriologiei, formulă care pentru el era ultima țintă a unei istoriografii, „...cea mai nobilă și cea mai grea”⁵.

În cadrul preocupărilor de istorie universală, devenite una din principalele direcții ale istoriografiei românești din ultimele decenii ale secolului trecut și din primele ale secolului nostru, pînă la declanșarea celei de-a doua conflagrații mondiale, o pondere destul de importantă au deținut-o și cerc etările referitoare la istoria Spaniei. Fără să atingă, sub aspect cantitativ, nivelul preocupărilor referitoare la istoria țărilor vecine sau la istoria altor state ale căror legături cu românii au fost mai intense de-a lungul timpului, cum ar fi Franța, Italia, Germania, Anglia, mențiunile cu privire la istoria Spaniei sînt destul de numeroase, apar la unii

¹ Despre evoluția istoriografiei românești din această perioadă a se vedea, printre alții, Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române, București, 1976*, pp. 196—214 și Al. Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*, București, 1985.

² Pentru istoriografia română din epoca interbelică a se vedea, printre alții, L. Boia, *op. cit.*, pp. 231—368 și Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989.

³ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, București, 1944, p. 328.

⁴ *Ibidem*, p. 227.

⁵ *Ibidem*, p. 239; vezi și Al. Zub, *Istorie și istorici...*, p. 251.

dintre cei mai mari istorici ai noștri și au în vedere atît aspectul interpretativ al faptelor, cît și publicarea unor documente spaniole sau cu indicații directe despre istoria acestei țări ⁶.

În ceea ce-l privește pe Nicolae Iorga, el a realizat o imensă operă care a atins toate domeniile istoriei naționale și a celei universale. Preocupat inițial de problemele istoriei medievale, în special de istoria cruciadelor, Iorga s-a dovedit apoi un neobosit editor de documente. Investiții metodice, publicarea de studii, monografii sau sinteze parțiale l-au condus cu timpul la elaborarea unor valoroase lucrări de istoria românilor, de istorie a Bizanțului, a popoarelor balcanice, a Imperiului otoman, de istoria culturii și a literaturii, de istorie universală, în care era avută în vedere totalitatea fenomenelor de viață individuală și colectivă. Într-un cuvînt, Iorga a fost un adevărat titan al culturii românești, ce nu-și găsește asemănare în istoria culturii universale.

În uriașa operă ⁷ a marelui nostru savant apar, destul de des, și mențiuni cu privire la istoria Spaniei, mențiuni care dovedesc o perfectă cunoaștere a evenimentelor și a faptelor, precum și o finețe deosebită în privința analizării și interpretării lor. Deși nu s-a ocupat în mod special de istoria Spaniei, Iorga a fost acela care a scris cel mai mult și cel mai profund despre ea, despre analogiile dintre istoria spaniolă și cea română, despre relațiile româno-spaniole în diferite epoci istorice. Ideile și considerațiile formulate de el asupra istoriei spaniole au contribuit în mod autentic la dezvoltarea hispanisticii nu numai din țara noastră, ci și pe plan internațional. Iorga cunoștea bine spaniola, așa cum singur o mărturisește ⁸, s-a preocupat de timpuriu de istoria și civilizația spaniolă, iar în perioada interbelică a vizitat în două rînduri Spania, de fiecare dată scriind cîte o carte cu impresii de călătorie ⁹.

Contribuția lui Nicolae Iorga la cunoașterea Spaniei în cultura românească s-a realizat în două direcții principale. Pe de o parte prin cercetarea directă a istoriei și culturii spaniole și publicarea rezultatelor obținute, iar pe de altă parte prin activitatea sa neobosită de dascăl, prin activitatea de la catedra universitară, prin faptul că esența cercetărilor sale s-a regăsit întotdeauna în manualele școlare și în cursurile universitare. Ca profesor, marele savant nu numai că a transmis cunoștințele despre istoria spaniolă pe care le-a dobîndit în urma unor neîncetate cercetări, dar s-a simțit obligat să-i îndemne și pe alți istorici mai tineri

⁶ În legătură cu prezența Spaniei în istoriografia românească din epoca modernă și perioada interbelică a se vedea Eugen Denize, *España en la historiografía rumana de la época moderna*, în RRH, tome XXVIII, no. 3, 1989, pp. 209—225 și idem, *España en la historiografía rumana de entre las dos guerras mundiales*, în ibidem, tome XXIX, no. 1—2, 1990, sub tipar.

⁷ După opinia lui L. Boia ea este formată din peste 20 000 de titluri, din care 1 200 de cărți (*op. cit.*, p. 240).

⁸ N. Iorga, *Cîteva zile prin Spania*, București, 1927, p. 7.

⁹ Ibidem; idem, *O mică țară latină; Catalonia și expoziția din 1929. Note de drum și conferințe*, București, 1930, 90 p.

să se aplece asupra istoriei Spaniei, să cerceteze sistematic arhivele din această țară¹⁰, indemnuri care nu vor întârzia să-și arate roadele.

Revenind la activitatea de cercetare propriu-zisă a istoriei Spaniei de către Nicolae Iorga, ea poate fi împărțită, după opinia noastră, în trei sectoare foarte importante, și anume: publicarea unor documente referitoare la istoria spaniolă, analiza și interpretarea istoriei spaniole, în special a celei medievale și moderne, într-un număr destul de mare de lucrări de istorie generală, și abordarea unor aspecte ale relațiilor istorice româno-spaniole, Iorga fiind un deschizător de drumuri în această privință.

În permanenta sa activitate de publicare a izvoarelor istorice, marele nostru savant a adus la lumina zilei și câteva documente cu privire la istoria Spaniei. Astfel, în *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, seria a II-a, apărută la Paris în 1899, el a publicat, în latină și catalană, socotelile cancelariei regelui Alfons I de Neapole (1442—1458) și al V-lea de Aragón (1416—1458), pentru anii 1432—1456¹¹, socoteli în care, la data de 28 octombrie 1447, apare și suma de 650 de ducați dată lui Bernat Lopiç pentru solia sa în Slavonia, Albania și la Iancu de Hunedoara¹². De asemenea, în *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, volumul XX, Iorga a publicat o scrisoare, din 6 aprilie 1611, a cavalerului Francesco Antonio Bertucci, agent al Spaniei, către viceregele de Neapole, contele de Elmos, în care îi descrie acțiunea sa în Bosnia, Dalmatia și Albania și propune un adevărat plan de cucerire a Balcanilor¹³, precum și scrisoarea regelui polon Sigismund al III-lea (1587—1632), din 30 decembrie 1621, către Filip al IV-lea al Spaniei (1621—1665), în care îl înștiințează despre luptele sale cu turcii¹⁴, iar în volumul XXIII din aceeași serie sînt incluse câteva scrisori ale lui Cornelius Haga, ambasadorul olandez de la Constantinopol, în care se vorbește despre negocierile dintre Spania și Poartă¹⁵ și despre intrigile Spaniei în rîndul cazacilor cu scopul de a-i determina să-i atace pe turci¹⁶.

Bineînțeles că în lipsa unor cercetări sistematice în arhivele spaniole, activitatea de hispanist a lui Iorga în domeniul publicării de izvoare a fost limitată, cele pe care le-a publicat provenind din arhive din afara Spaniei. În acest sens meritul său principal constă din a fi îndrumat pe câțiva dintre discipolii săi, mai ales pe Constantin Marinescu și Alexan-

¹⁰ Iată ce spune Iorga în acest sens, după prima sa vizită în Spania, cînd și-a dat seama mai bine de importanța unor investigații istorice întreprinse aici, în *Introducerea*, foarte scurtă, la lucrarea *Cîteva zile prin Spania*: „E și pentru mine un început. Alții vor avea mai mult noroc decît am avut eu pînă azi: îmi va reveni meritul de a-i fi îndemnat. Nici nu reclam altul”. Printre cei îndemnați să se aplece asupra istoriei Spaniei s-au numărat Constantin Marinescu și Alexandru Ciorănescu. Primul a cercetat Arhivele Coroanei de Aragón din Barcelona, lăsîndu-ne un număr important de studii referitoare la politica orientală a regelui Alfons al V-lea de Aragón și Neapole (1416—1458), iar al doilea a lucrat în Arhivele de la Simancas, publicînd, în 1940, la București, un volum de documente foarte importante, culese aici, cu privire la istoria românilor.

¹¹ N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, seria II, Paris, 1899, pp. 35—57.

¹² *Ibidem*, p. 45.

¹³ *Idem*, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XX, București, 1911, pp. 395—396.

¹⁴ *Ibidem*, p. 151.

¹⁵ *Ibidem*, vol. XXIII, București, 1913, pp. 116—117.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 153 și 168.

dru Ciorănescu, de a pune în valoare tezaurele arhivistice spaniole și rezultatele au fost pe măsura strădaniilor și speranțelor sale¹⁷.

Cu totul altfel se prezintă lucrurile în ceea ce privește abordarea directă, interpretativă, a istoriei Spaniei. Aici contribuția lui Iorga nu a constatat din punerea în evidență a unor fapte și evenimente istorice noi, ci din aceea a manierei în care a analizat lucruri deja cunoscute, dar căroră, datorită geniului său, le-a conferit valențe interpretative noi, multe dintre ele fiind valabile și luate în discuție, într-o formă sau alta, de hispanistica istoriografică internațională din momentul de față.

Perioadele din istoria Spaniei care l-au preocupat în mod deosebit pe Iorga au fost cea medievală și cea modernă. Despre istoria veche a acestei țări însemnările sale sînt fragmentare și destul de puțin semnificative. Astfel, el amintește primele populații atestate în Peninsula, bascii și iberii, vorbește despre fenicieni și greci, despre procesul de romanizare, pe care-l consideră ca fiind foarte important, Spania dînd în epoca romană un împărat de valoarea lui Traian¹⁸.

Prîmul aspect al evului mediu spaniol, asupra căruia s-a oprit marele savant, a fost acela al dominației vizigote (sec. V—VIII). Încercînd să descifreze sensurile mai profunde ale acestei perioade, caracterizată prin permanente frămîntări și căutări, multe dintre ele rămase fără răspuns, Iorga consideră că problema principală a fost aceea a conviețuirii dintre populația autohtonă, de hispano-romani, și cuceritorii germanici. În concepția sa apropierea dintre cele două populații era confruntată cu trei mari dificultăți, și anume: religia ariană a cuceritorilor, trecerea la catolicism făcîndu-se prea tîrziu (sfîrșitul sec. VI) pentru a mai putea fi folosită, existența unei aristocrații vizigote foarte numeroase, cu tendințe centrifuge, și ostilitatea permanentă a clerului catolic față de cuceritori¹⁹. Aceste dificultăți au împiedicat o fuziune autentică între cucerîți și cuceritori și au facilitat mult sarcina invadatorilor arabi care au dat lovitura de grație regalității vizigote.

Dar în ciuda acestor evoluții, Iorga, avînd o viziune pe care o putem considera ca fiind aproape dialectică, apreciază că regalitatea vizigotă, care a durat trei secole, a fost foarte importantă pentru dezvoltarea viitoare a instituțiilor și a societății în ansamblul său. Întrepătrunderea dintre romanitatea hispanică și germanitatea vizigotă, ce nu poate fi negată în totalitate, a produs în Peninsula Iberică două elemente foarte importante: pe de o parte obiceiul de a trata problemele publice în adunări la care iau parte toate elementele populației, iar pe de altă parte un respect pentru drept mai puternic și mai vechi decît în alte provincii ale romanității apusene²⁰. Civilizația musulmană, caracterizată prin toleranță, nu a făcut decît să întărească aceste elemente²¹. „În felul acesta — arată Iorga — pe o vreme cînd în celelalte țări din Apusul Europei

¹⁷ Vezi mai sus nota 10.

¹⁸ N. Iorga, *Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei, I, Evul mediu*, București, 1920, pp. 215—216; idem, *Cîteva zile prin Spania*, pp. 110—111.

¹⁹ Idem, *Istoria evului mediu*, curs universitar ținut în anii 1903—1904 și scos cu autorizația autorului de R. Caracș, f.a., f. 1., pp. 210—212. Lucrarea se află în Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga”, la cota II 11 566 G.

²⁰ Idem, *Dezvoltarea așezămintelor*, I, p. 218.

²¹ *Ibidem*, pp. 219—220.

pornirea către instituțiile de libertate și scrupulele de drept abia se întâmpină, ele dominau în viața spaniolă, fără deosebire între Castilia și Aragon²². Cu toate acestea, Cortesurile, care existau în Castilia și Aragon din secolul XII, excludeau participarea maselor populare, adunînd doar nobilimea, clerul și alte categorii înstărite²³.

Viziunea aproape dialectică pe care Iorga o are asupra istoriei Spaniei și despre care aminteam puțin mai sus, rezultă și din aprecierile pe care el le face cu privire la catolicism. Deși arată că această religie a constituit unul din obstacolele majore în calea fuziunii dintre autohtoni și vizigoți, ultimii aparținînd multă vreme arianismului, marele nostru savant nu omite să menționeze rolul și importanța negativă a catolicismului, a bisericii catolice ca instituție, în dezvoltarea istorică a poporului spaniol. Iată ce spune el în acest sens: „Influența copleșitoare a catolicismului a secat însăși izvoarele de viață ale poporului spaniol. Clasele de jos vor zăcea secole întregi într-o incultură absolută, iar clasele de sus, neavîndu-și rădăcinile în masa cea mare a națiunii, vor fi reduse la un simulacru de viață”²⁴. Prin aceste afirmații, fără a o indica însă în mod explicit, Iorga scoate în evidență una din cauzele majore care a determinat profunda criză ce a cuprins întreaga societate spaniolă în secolul XVII.

În ceea ce privește cucerirea musulmană, marele nostru istoric consideră că ea a creat pentru Spania, în tot cursul evului mediu, o situație deosebită față de restul țărilor din Europa Apuseană, a imprimat feudalismului iberic caractere aparte, obiectivul principal, adevărată obsesie, care le subordonează pe toate celelalte, fiind lupta pentru recucerirea pămîntului pierdut, pentru alungarea cotropitorilor: „Preocuparea războiului sfînt înlocuiește pe toate celelalte; toate elementele naționale, adică cele monarhice, feudale și clericale, sunt reunite pentru eliberarea solului spaniol de stăpînitorii musulmani”²⁵.

Iorga se oprește destul de puțin asupra dominației musulmane în Spania, insistînd mai ales în privința influenței pe care cultura arabă a exercitat-o asupra științei și cugetării europene, precum și în domeniul economic unde europenii au învățat de la rivalii lor musulmani să lucreze mai bine covoarele, să fabrice săbii mai bune și mai frumoase și să folosească irigațiile²⁶.

O atenție mult mai mare este acordată situației Spaniei creștine, Iorga găsind permanent asemănări sau deosebiri între spațiul iberic și cel românesc, între istoria spaniolă și istoria altor țări europene. Arătînd că „...întreaga istorie a creștinilor din Spania se rezumă în evul mediu la luptele împotriva maurilor...”²⁷, savantul crede totuși că reconchista spaniolă începe abia în secolul al XI-lea „...atunci cînd regii creștini s-au găsit destul de puternici și au dispus de un număr de

²² *Ibidem*, p. 220.

²³ *Ibidem*, pp. 221—222.

²⁴ Idem, *Cărți reprezentative în viața omenirii*, vol. I, București, 1924, p. 187.

²⁵ Idem, *Istoria evului mediu*, curs luat de Ștefan Teodorescu în anii 1909—1910, f.a., f.1., vol. II, pp. 918—919. Lucrarea se află în Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga”, la cota II 1108 L.

²⁶ *Ibidem*, pp. 1029—1030.

²⁷ *Ibidem*, p. 1041.

feudali destul de bine înarmați și disciplinați pentru a începe așa-numita „reconquista” (recucerirea teritoriului național din mina păgînilor)”²⁸. Referitor la recondișirea, al cărui început vedem că este plasat atît de tîrziu în timp, Iorga formulează ideea, foarte interesantă, că ea a servit ca model pentru formarea spiritului de cruciadă în Apus²⁹ și nu credem că se înșală, dacă avem în vedere faptul că Spania a fost pînă la 1492 un pămînt al cruciadei, al permanentei confruntări dintre creștini și musulmani.

Una din problemele esențiale ale Spaniei creștine medievale a fost aceea a luptei dintre tendințele separatiste ale diferitelor entități politice și tendința de unificare și centralizare specifică perioadei de sfîrșit a feudalismului apusean și de trecere la epoca modernă. Analizînd realitățile spaniole din această perioadă Iorga consideră, în mod justificat, că : „Teritoriul cel mai întins, cel mai bine organizat, cu mai multe drepturi intră în conflict nu din capricii, ci din necesitate naturală, cu teritoriile celelalte, care apar mai puțin capabile pentru conducerea la unitatea națională”³⁰. Dintre toate regatele creștine spaniole cel mai îndreptățit să realizeze unitatea Peninsulei a fost, indiscutabil, Castilia. Studiînd situația tuturor statelor creștine, Iorga arată că acest regat „...este deci teritoriul cel mai întins, rezumă cele mai mari drepturi istorice și întrupează cel mai bine idealul medieval spaniol al reconquistei... Acest regat reprezintă o forță superioară nu numai în ceea ce privește realitatea, dar și în ceea ce privește dreptul”³¹.

Această concluzie logică, la care a ajuns prin cercetarea nemijlocită a faptelor, nu l-a împiedicat însă pe marele istoric să pună în lumină și rolul important pe care l-a avut Catalonia medievală, mai ales că el a avut ocazia să viziteze meagurile catalane în 1929 și să se convingă la fața locului de mărețul trecut al acestui teritoriu. Astfel, el scoate în evidență puterea economică a Barcelonei medievale, capacitatea comercială și abilitatea negustorilor catalani, care au împînzit Mediterana Orientală, ajungînd pînă și în Marea Neagră, dar și calitățile militare ale cavalerilor catalani, care, la începutul secolului XIV, au înspăimîntat Imperiul bizantin³².

Dar poate că una dintre cele mai interesante concluzii la care a ajuns Iorga asupra evului mediu spaniol, pe baza unor ample investigații, o constituie aceea că Spania creștină a reprezentat, de fapt, o unitate, care includea și Portugalia, deosebirile dintre diferitele regate fiind de natură provincială și nu națională : „În adevăr, deosebirile dintre Castilia și Portugalia nu sunt mai mari ca cele dintre Castilia și Aragon. În realitate, în Peninsula Iberică, deosebirile provinciale sunt foarte mari, dar deosebiri naționale nu există”³³.

²⁸ *Ibidem*, p. 1040.

²⁹ *Idem*, *Brève Histoire des Croisades et de leurs fondations en Terre Sainte*, Paris, 1924, pp. 17, 26.

³⁰ *Idem*, *Istoria modernă*, după notele luate de la curs cu autorizația d-lui profesor N. Iorga de Hortensia Schachmann, 1904—1905, f.1., p. 151. Lucrarea se află la Biblioteca Academiei, la cota II 595 347.

³¹ *Ibidem*, p. 171.

³² *Idem*, *Ramón Muntaner et l'empire byzantin*, în RHSEE, IV, no. 10—12, 1927, pp. 325—355; *idem*, *O mică țară latină : Catalonia...*, pp. 14, 43.

³³ *Idem*, *Istoria modernă*, 1904—1905, pp. 143—144.

Realizarea unității politice a Spaniei prin căsătoria Isabellei de Castilia cu Ferdinand de Aragón este privită de marele nostru istoric ca un eveniment necesar, impus de întreaga istorie anterioară, și nu ca un rezultat al jocului dinastic: „Prin urmare nu tocmai căsătoria dintre Ferdinand și Isabela a adus unirea, ci identitatea de interese, de moravuri, marea asemănare de limbă, unitatea de trecut și de interese pentru viitor a locuitorilor celor două regate a fost cauza principală a unirii Aragonului cu Castilia”³⁴. Dar pentru Iorga înfăptuirea acestei uniri apare mult mai nuanțată decât ar putea părea la o primă privire superficială. Unificarea Castiliei cu Aragonul nu a însemnat, în concepția sa, contopirea perfectă și imediată a celor două regate: „...cel dintîi lucru care se face este, nu unificarea, care a fost grăbită, ci căutarea mijloacelor de care de acum înainte se poate sprijini regalitatea spaniolă, indiferent dacă este vorba de Castilia sau de Aragon”³⁵. În același timp el consideră că, dacă pe plan intern, instituțiile au fost influențate, în primul rînd, de Aragón, în ceea ce privește politica externă, Castilia a fost aceea care și-a impus voința³⁶. Sînt subliniate, cu multă exactitate, și principalele realizări ale Regilor Catolici, anume, înlăturarea definitivă a stăpînirii musulmane, prin cucerirea regatului Granadei, punerea bazelor regalității spaniole moderne, prin toate reformele înfăptuite, și marile descoperiri geografice pe care le-au inițiat³⁷. Pilonii puterii regale au fost, în concepția lui Iorga, acapararea ordinelor militaro-călugărești Santiago, Alcántara și Calatrava, revigorarea instituției Santa Hermandad — frăție orășenească folosită mai ales contra nobilimii turbulente —, războiul Granadei, care a canalizat o mare parte a energiilor nobiliare, și inchiziția, fondată în 1478 și transformată într-un temut instrument politic³⁸. Pentru Iorga, domnia Regilor Catolici reprezenta un moment de cotitură fundamentală în istoria Spaniei, acela al trecerii de la feudalism la modernitate, ceea ce a și fost de fapt, așa cum susține marea majoritate a hispaniștilor contemporani.

Despre expansiunea maritimă spaniolă, începută o dată cu descoperirea Americii de către Columb, Iorga crede că ea a avut mai puțin un caracter comercial și mai mult unul politic, militar și de prestigiu, asemănătoare cu expansiunea europeană³⁹, și condamnă, în același timp, maniera în care Spania a înțeles să-și exploateze domeniul colonial: „În Spania însă a fost un răget sălbatec după aur. Trebuia prin urmare să se ia tot aurul ce s-ar afla în regiunile acestea, și lucrul era permis, căci populațiunea de acolo era păgînă, așa încît nu era nevoie să aibă scrupule față de dînsa. S-a întemeiat deci în lumea nouă o administrație cît se poate de proastă, cu un tribunal din care făceau parte numai spaniolii, cu un consiliu al Indiilor cu reședința la Madrid, ca să facă socotelile. S-a întemeiat acolo și un episcopat pentru coloniștii spanioli, care nu erau negustori ci soldați...”⁴⁰.

³⁴ *Ibidem*, p. 173.

³⁵ *Idem*, *Dezvoltarea așezămintelor...*, II, *Epocă modernă*, București, 1921, p. 35.

³⁶ *Ibidem*, p. 36.

³⁷ *Idem*, *Istoria modernă*, 1904—1905, pp. 174—177.

³⁸ *Idem*, *Dezvoltarea așezămintelor...*, II, pp. 72—74.

³⁹ *Idem*, *Istoria modernă*, 1904—1905, p. 555.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 565.

Aceste aprecieri pertinente sînt nunațate și adîncite într-o lucrare apărută imediat după primul război mondial, *Chestia oceanelor*. După ce trece în revistă principalele momente ale marilor descoperiri geografice, care i-au implicat și pe spanioli⁴¹, Iorga se oprește asupra condițiilor în care s-a constituit imperiul colonial spaniol, arătînd următoarele: „Regii Catolici și urmașii lor, ca și întreaga lor nație, nu cunoșteau în materie de pămînturi cîștigate sub steagul crucii decît un sistem: *al cruciatei*, acela întrebuintat în Peninsula Iberică față de mauri. El presupunea și întrebuintarea forțelor aventuroase lucrînd pe seama lor proprie, cu stîrpirea păgînilor, pentru ca în urmă regele să ia veniturile și clerul să-și exercite opera de convertire”⁴². Apare deci clar formulată ideea că Spania a transplatat în Lumea Nouă propriul ei sistem de organizare economică, socială și politică, sistem care, în ciuda unor indiscutabile elemente de modernitate, rămînea, în esență, feudal. Referitor însă tot la colonizarea spaniolă a Lumii Noi, Iorga nu uită să amintească opera de caritate a lui Bartolomé de Las Casas, faptul că „...numele lui a rămas printre cele mai glorioase ale filantropiei active”⁴³, că a fost printre primii gînditori și oameni de acțiune cu o atitudine anticolonialistă.

Cuvinte de laudă și aprecieri pozitive pot fi întîlnite la istoricul nostru în legătură cu armata spaniolă, cu modul ei de organizare, cu faptul că ea și-a adus o contribuție importantă la îmbogățirea artei militare în secolele XVI—XVIII: „...armata spaniolă era foarte bună; ea era superioară tuturor celorlalte armate europene; de aceea cînd un stat voia să-și organizeze o armată bună, în special infanterie, imita armata spaniolă. Sistemul de armată spaniolă a durat pînă la Frederic al II-lea... Armata spaniolă se reazemă pe știință, e o armată de savanți, de profesioniști”⁴⁴.

Revenind la domnia Regilor Catolici trebuie să arătăm că, după părerea lui Iorga, opera începută de ei a fost definitiv încheiată de urmașul lor Carol Quintul⁴⁵ care: „Pentru Spania el a însemnat strivirea libertăților ei: orașele Castilieri, care ajutaseră la cucerire, orașele acestea care aveau vechi drepturi, au fost zdrobite. Cînd s-au ridicat comunerosii contra acestui străin, el a făcut să meargă asupra lor trupele pregătite prin luptele cu maurii și revoltații au fost măcelăriți în lupta pierdută”⁴⁶.

Aprecieri și analize deosebit de interesante, confirmate de cercetările ulterioare, sînt făcute de Iorga și în legătură cu Spania secolelor XVI și XVII, Spania Casei de Austria, Spania care și-a impus preponderența în Apusul Europei și a tîns către dominația mondială. Astfel, el sesizează foarte bine poziția permanent ambiguă, oscilantă și contradictorie a lui Carol Quintul. Consideră că acesta „...a rămas pînă la sfîrșitul vieții sale, înainte de toate, Carol I regele Spaniei...”⁴⁷, dar a petrecut foarte puțin timp în Spania, deoarece aceasta „...nu mai era regatul spaniol,

⁴¹ Idem, *Chestia oceanelor*, București, 1919, p. 23.

⁴² *Ibidem*, p. 24.

⁴³ *Ibidem*, p. 25.

⁴⁴ Idem, *Istoria modernă*, 1904—1905, p. 690.

⁴⁵ Idem, *Dezvoltarea așezămintelor...*, II, pp. 76—78.

⁴⁶ Idem, *Cîteva zile prin Spania*, p. 142.

⁴⁷ Idem, *Istoria modernă*, 1904—1905, p. 659.

ci „imperium hispanicum”, un imperiu foarte disparat, de o foarte mare întindere, care îi formează și puterea și slăbiciunea”⁴⁸. Iorga menționează faptul că planurile lui Carol Quintul erau mărețe, de a restabili vechiul imperiu medieval și o pace religioasă, care face parte tot din aceea „pașă Imperii”, pe care era dator să o garanteze împăratul, dar irealizabile, deoarece veneau în contradicție cu noile tendințe și aspirații specifice epocii moderne⁴⁹. Având în vedere aceste realități, confirmate de fapte istorice imposibil de negat, istoricul nostru formulează la adresa împăratului aprecieri destul de dure. În primul rând, îl consideră totuși ca fiind un rege străin de Spania, mergând pe linia tradițiilor și intereselor politice burgunde⁵⁰. În ceea ce privește perioada de glorie și măreție a Spaniei, pe care mulți istorici o atribuiau și o atribuie încă alegerii lui Carol ca împărat al Germaniei, Iorga consideră că acest eveniment a avut un rol minor. După părerea sa cauzele măririi spaniole, a cărei durată a depășit cu un secol domnia lui Carol Quintul, țin de expansiunea maritimă și colonială a acestei țări și nu de expansiunea sa în Europa. „Pentru că pirații atacau vasele venind din America cu metale prețioase, Spania a trebuit să-și facă — numai pentru aceasta — o puternică flotă. În aceasta și nu în aceea alegea a lui Carol I, nepotul de fiică al lui Ferdinand și al Isabelei, ca împărat germanic Carol V, care e o strămutare — stă însă motivul principal de mărire spaniolă. De la 1526 flota „galioane-lor”, neconținut crescută, începe a funcționa regulat”⁵¹. De asemenea Iorga nu uită să amintească faptul că domnia lui Carol Quintul, care a început o politică ce urmărea dominația mondială, nu a făcut decît să risipească resursele și energia vitală a poporului spaniol: „... singele și aurul spaniol — și Ferdinand și Isabela lăsaseră o admirabilă moștenire: America, teritoriile bogate în aur ale lumii noi — au fost răspindite în toate părțile lumii”⁵².

Deci hispanitatea lui Carol Quintul a avut un caracter de circumstanță, Spania constituind, prin resursele proprii, dar și prin cele de dincolo de Atlantic, unica bază solidă în stare să susțină ambițiile sale nemăsurate. Aceasta, bineînțeles, în detrimentul propriilor ei interese, atît pe termen scurt, cît și pe termen lung.

Și despre Filip al II-lea opiniile istoricului nostru merg în aceeași direcție. Acesta, deși nu a moștenit coroana imperială de la tatăl său a moștenit în schimb aceleași tendințe absolutiste, aceeași intransigență și fanatism religios, pe care le-a dus la limite extreme. Iorga spune că el „... purtînd o singură coroană avea mîinile întinse asupra celorlalte”⁵³ și că era „... un om foarte rece, foarte ascuțit, aspru catolic, căutînd să aducă toată lumea la catolicism, și urmărind pe baza catolicismului stăpînirea lumii întregi”⁵⁴. În timpul domniei sale: „Din nou singele și

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 729—730.

⁵⁰ Idem, *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, III, *Epoque Moderne*, Paris, 1928, pp. 141 — 142; idem, *Oameni reprezentativi în purtarea războaielor*, București, 1943, p. 122.

⁵¹ Idem, *Chestia oceanelor*, p. 25.

⁵² Idem, *Cîteva zile prin Spania*, p. 142.

⁵³ *Ibidem*, p. 143.

⁵⁴ Idem, *Oameni reprezentativi...*, p. 123.

aurul Spaniei s-au răspândit în toate țările din lume...”⁵⁵. Dacă la Lepanto, în mai puțin de trei ore, puterea maritimă otomană a fost distrusă⁵⁶, nu a elapsi lucru s-a întâmplat cu Anglia, considerată ca fiind ultimul obstacol în calea unei dominații maritime mondiale a Spaniei. Despre acest aspect Iorga spune următoarele: „Pentru că nicăieri, în nici o mare, să nu mai fie un dușman, un rival, un concurent, ca să înceteze și pirateria îndatnată și să se facă imposibile și noi competiții, rămănea doar ca Anglia, curățată de erezie, să fie cuprinsă în mrejele aceleiași politici universale”⁵⁷. Dar acest lucru a devenit imposibil prin distrugerea Invincibilei Armade în 1588⁵⁸.

Idei interesante și noi sint formulate și în legătură cu conflictele hispano otomane din Mediterana. Iorga consideră că Spania nu a putut înfrunta niciodată pericolul otoman cu tot potențialul său, deoarece în timpul lui Carol Quintul legăturile nefirești cu Germania îi deturnau forțele în alte direcții⁵⁹, iar sub Filip II atenția i-a fost reținută, în primul rând, de problemele Lumii Noi și de cele franceze⁶⁰. De asemenea, eșecul ei în Mediterana s-a datorat și faptului că politica aplicată aici „...nu pleca din nevoile teritoriale moderne, nu era o operă logică și naturală, ci un amestec de influențe și tradiții medievale”⁶¹. Cu toate acestea importanța victoriei de la Lepanto a fost foarte mare, dar, așa cum crede Iorga, nu pentru raporturile hispano-otomane, ci pentru evoluțiile politice din Apusul Europei. „Marea biruință de la Lepanto este unul din evenimentele de capetenie ale ofensivei catolice în a doua jumătate a sec. XVI și unul din motive de incredere ale bisericii romane în lupta contra protestantismului. Dacă s-a întâmplat măcelul protestanților în 1572 la Paris, dacă politica Spaniei față de Anglia și Franța a fost atât de îndrăzneată, dacă casa de Austria a avut atâta curaj încît să înceapă pe la sfîrșitul sec. XVI un război cu turcii, toate acestea se datoresc numai victoriei lui Don Juan asupra slabei flote a lui Selim al II-lea”⁶². Aceste idei, izvorîte din geniul interpretativ al lui Iorga, au fost confirmate, aproape în totalitate, de cercetările recente ale celui mai mare specialist din ultimele decenii în această problemă și în această epocă, de Fernand Braudel, în lucrarea, devenită clasică, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, a cărei ultimă ediție a apărut la Paris, în 1979.

Un capitol deosebit de important al istoriei Spaniei l-a reprezentat, fără nici o îndoială, manifestarea unor fenomene de criză tot mai accentuată în secolul XVII. Considerațiile lui Iorga pe marginea acestui subiect sint, ca și celelalte, de o deosebită valoare. El arată că politica inaugurată de Carol Quintul și continuată de Filip II a abătut atenția de la problemele autentice ale Spaniei, îndreptînd-o spre o expansiune externă imperială, de prestigiu, dar foarte puțin folositoare: „Astfel un secol

⁵⁵ Idem, *Cîteva zile prin Spania*, p. 143.

⁵⁶ Idem, *Essai de synthèse...*, III, p. 243.

⁵⁷ Idem, *Chestia oceanelor*, p. 30.

⁵⁸ *Ibidem*, pp. 31–32; idem, *Essai de synthèse...*, pp. 258–259.

⁵⁹ Idem, *Chestiunea Mării Mediterane. Istorie a Europei de miazăzi în legătură cu această chestie*, Vălenii de Munte, 1914, p. 169.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Idem, *Istoria modernă, 1904–1905*, pp. 1016–1017.

din viața Spaniei este pierdut și ea nu capătă nici organizare politică, nici economică, nici religioasă și (înd fumul iluziunilor dispăre, lumea vede o țară iremediabil minată. Deci decăderea Spaniei din veacurile XVII, XVIII și XIX se datorește marilor visuri imperiale ale lui Carol Quintul și Filip al II-lea din veacul XVI”⁶³. În legătură cu acest aspect Iorga sublinia, cu multă dreptate, faptul că prosperitatea din secolul XVI a fost doar aparentă, deoarece s-a bazat pe jaf și cucerire și nu pe muncă: „Spania este în adevăr o țară prin care trece în adevăr multă bogăție, dar nu țările prin care trece multă bogăție, ci cele care produc multă bogăție sînt țări bogate și puternice. Este o dreptate în lume, care nu răsplătește decît munca”⁶⁴. Datorită politicii greșite a monarhilor Habsburgi, la mijlocul secolului XVII „...spaniolii nu mai aveau luptători ca mai înainte, căci pieriseră pe mai toate cîmpurile de luptă ale Europei; nu mai aveau decît călugări și cerșetori; iar elementele active, maurii și evreii fiind goniți, pierise și bogăția...”⁶⁵.

Iorga arată, generalizînd, dar în același timp și condamnînd orice tentativă de dominație mondială, că „...un popor, oricît de bine înzestrat, oricîtă avere-i-ar fi venit printr-o minune nu e în stare să sprijine pe umerii săi greutatea intereselor politice ale unei ambiții mondiale”⁶⁶. Din această cauză în „...secolul al XVII-lea însă, ceilalți Filipi, al III-lea și al IV-lea și cel din urmă reprezentant al casei de Habsburg, Carol al II-lea, n-au dat Spaniei măcar mîngierea gloriei cu care fuseseră largi cei dintîi Habsburgi. S-a organizat o curte, nu atît de strălucitoare ca cea din Paris, dar totuși împovărătoare pentru poporul spaniol și între conducere și conduși s-a creat o prăpastie. Cea mai mare nenorocire care poate să atingă o națiune”⁶⁷. Aceasta a făcut ca în Spania, în opinia istoricului nostru, Bourbonii să fie mai populari decît Habsburgii⁶⁸. În special Carol III, despre care Iorga are o părere foarte bună, considerîndu-l ca pe unul din cei mai reprezentativi exponenți ai despotismului luminat din secolul XVIII: „Între suveranii reformatori ai Europei acestui veac, între prinți, „filosofi”, n-a fost unul care să întrecă în idei nobile, în alegerea potrivită a organelor de îndeplinire a acestor idei și în păstrarea prestigiului unei vechi regalități, pe Carol al III-lea”⁶⁹.

Dacă pînă la primul război mondial, celelalte probleme ale istoriei Spaniei din secolele XVII—XIX sînt abordate într-o mai mică măsură de marele nostru istoric, el limitîndu-se doar la a le prezenta succint în diferite lucrări⁷⁰, deoarece credea că din secolul XVII pînă în momentul în care scria, istoria spaniolă s-a caracterizat printr-o decădere permanen-

⁶³ *Ibidem*, pp. 787—788.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 662.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 1326.

⁶⁶ *Idem*, *Cîteva zile prin Spania*, pp. 142—143.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 144.

⁶⁸ *Ibidem*, pp. 144—145.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 145.

⁷⁰ *Idem*, *Istoria modernă, 1904—1905*, pp. 1481—1484, 1569, 1587—1616; *idem*, *Chestiunea Rinului (Istorie a Europei apusene în legătură cu această chestie)*, Vălenii de Munte, 1912, pp. 207, 216—217, 225; *idem*, *Istoria lumii în vremurile mai nouă, de la Ludovic al XIV-lea pînă astăzi povestită școlarilor din clasa a III-a a școlilor secundare*, Vălenii de Munte, 1911, pp. 34—36, 66—68, 92—96, 186, 212—214 etc.

tă, întreruptă doar de foarte scurte tresăriri de orgoliu ⁷¹, această optică se schimbă în perioada interbelică. Viziunea pesimistă asupra istoriei și a destinului poporului spaniol se schimbă, în mare măsură, în această perioadă, pe de o parte deoarece Iorga s-a apucat mai insistent asupra epocii amintite, iar pe de altă parte datorită contactului direct cu realitatea spaniolă în timpul celor două călătorii despre care am amintit mai sus. Acum Iorga s-a convins că și acest popor, la fel cu toate celelalte, are capacitatea să joace un rol istoric pe măsura trecutului dar, mai ales, a aspirațiilor sale de viitor.

Un exemplu concludent, credem noi, în legătură cu cele afirmate mai sus, îl constituie aprecierile și concluziile pe care Iorga le formulează în legătură cu lupta antinapoleoniană a poporului spaniol. În concepția sa, lupta plină de eroism a poporului spaniol împotriva dominației napoleoniene a avut o mare importanță în istoria țării, deoarece ea a pus capăt Vechiului Regim și a deschis un ciclu nou de evenimente a căror desfășurare continua și după primul război mondial. Această luptă a avut la bază două componente esențiale, dar contradictorii, și anume: amintirile și tradițiile Vechiului Regim și concepțiile de libertate răspândite de filosofia franceză ⁷². Ea „...a creat poporul spaniol cel nou, care trăiește și până acum” ⁷³. Dacă avem în vedere momentul în care au fost făcute aceste afirmații, deceniul al treilea al secolului nostru, caracterizat prin persistența, la nivelul întregii societăți spaniole, a contradicțiilor dintre vechi și nou, dintre forțele progresiste și cele reacționare, contradicții ce vor cunoaște un tragic deznodământ în anii cumpliti ai războiului civil, ne dăm seama că Iorga a sesizat și esența evoluției istorice a Spaniei contemporane cu el. Dar despre atitudinea și poziția lui Iorga față de evenimentele istorice spaniole contemporane cu el poate fi scris un studiu aparte care depășește însă limitele investigației întreprinse de noi aici.

În ceea ce privește arta și literatura spaniolă, asupra cărorora marile nostru istoric s-a oprit pe larg în mai multe dintre lucrările sale ⁷⁴, el subliniază faptul, general valabil, că „...orice literatură și orice artă pleacă din mijlocul unei societăți, oglindește, cu nuanță individuală a tot ce individul poate aduce ca rasă, ca amintiri, societatea din care a plecat și către care se întoarce” ⁷⁵. Din această perspectivă consideră că tot ceea ce este măreț, înălțător și autentic la Cervantes, Valásquez, Murillo, Lope de Vega și alții, provine din principalul lor filon de inspirație, viața de fiecare zi a poporului spaniol ⁷⁶.

⁷¹ Idem, *Noul spectacol revoluționar spaniol*, în „Noua revistă română pentru politică, literatură, știință și artă”, vol. I, nr. 10 din 15 mai 1900, p. 437.

⁷² Idem, *Elemente de unitate ale lumii medievale, moderne și contemporane*, III, *Revoluții politice și întregiri naționale*, București, 1922, pp. 49–51.

⁷³ Idem, *Cîteva zile prin Spania*, p. 146.

⁷⁴ Idem, *Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea și legăturile lor*, 3 vol., București, 1920, passim; idem, *Cărți reprezentative în viața omenirii*, vol. I, pp. 186–188 și vol. vol. V, București, 1935, pp. 22–34; idem, *Cîteva zile prin Spania*, pp. 149–170; idem, *Comemorarea lui Lope de Vega*, în AARMSI, seria III, tom XVII, 1935–1936, pp. 191–199; idem *Istoria universală văzută prin literatură*, Vălenii de Munte, 1939, pp. 221–223.

⁷⁵ Idem, *Cîteva zile prin Spania*, p. 149.

⁷⁶ Idem, *Istoria universală văzută prin literatură*, p. 223.

Pe lângă publicarea de izvoare și studierea amănunțită și cu rezultate de certă valoare a istoriei propriu-zise a Spaniei, Iorga s-a oprit, în cercetările sale, și asupra relațiilor româno-spaniole, asupra asemănărilor dintre dezvoltarea istorică a poporului român și a celui spaniol. Astfel, el este primul dintre istoricii noștri care a pus în lumină legătura dintre bătălia de la Lepanto și țările române. În 1924 a publicat o scrisoare a unui mitropolit, Timotei, adresată papei Pius V (1565—1572), la 15 martie 1572, din Varșovia, scrisoare în care se vorbește despre măsurile luate de sultanul Selim II după Lepanto, inclusiv despre porunca adresată domnitorului Țării Românești, Alexandru II Mircea, de a-i pune la dispoziție 200 de care cu in, cîneșă și cîlți și 20 000 de vislași. De asemenea, Timotei sugerează declanșarea unei puternice ofensive anti-otomane bazată, în primul rînd, pe ridicarea la luptă a popoarelor din Balcani ⁷⁷. În anul următor, 1925, Iorga a descoperit și publicat chiar scrisoarea lui Selim II către Alexandru II Mircea, care confirmă întru totul cele spuse de Timotei, dar cuprinde și alte amănunte interesante. Probabil pentru a face să treacă neobservat marele dezastru de la Lepanto, sultanul vorbește mai mult despre cucerirea insulei Cipru, cerind domnitorului Țării Românești să sărbătorească și el acest eveniment. De asemenea îi cere să se pregătească pentru o mare ofensivă, pe mare și pe uscat, împotriva insulei Corfu, a Veneției și chiar a Romei ⁷⁸. Toate, bineînțeles, planuri himerice.

Călătoria pe care Iorga a întreprins-o în Spania, în 1927, deși scurtă, a fost fructuoasă, totuși, sub aspect științific. El a ținut, la Madrid, o conferință, asupra relațiilor româno-spaniole, conferință al cărei rezumat a fost publicat anul următor în „Revue historique du sud-est européen”. Aici, Iorga face o interesantă paralelă între evoluția istorică a celor două țări. Arată că Țara Românească și Castilia nu au fost țări făcute din exterior, ci s-au făcut pe ele înșăle, puțin cite puțin ⁷⁹. Dacă Spania a avut Catalonia, ca zonă comercială, Țara Românească a avut Dobrogea, iar Moldova porturile Chilia și Cetatea Albă. În privința unificării celor două țări, Iorga consideră că ea s-a putut realiza în Spania în secolul XV, ca urmare a înfringerilor suferite de Islam, dar nu s-a putut realiza în spațiul românesc tocmai datorită ofensivei aceleiași Islam, reprezentat de Imperiul otoman ⁸⁰.

Tot în timpul călătoriei din 1927, istoricul nostru a putut culege din câteva ziare, cum ar fi, „Época”, „Imparcial” și „Ilustración española y americana”, informații amănunțite despre războiul de independență purtat de România în 1877—1878, informații demonstrînd simpatie pentru cauza românească. Astfel, „Época” din 4 august 1877 vorbește despre chemarea în ajutor a armatei române de către ruși, care suferiseră o înfringere în fața Plevnei, „Imparcial”, în numărul din 4 octombrie același an, laudă curajul și sacrificiile armatei române, arătînd că

⁷⁷ Idem, *Românii și lupta de la Lepanto*, în RI, X, nr. 4—6, 1924, pp. 106—107.

⁷⁸ Idem, *Ordinul lui Selim al II-lea către Alexandru Vodă al Țării Românești (1572)*, în ibidem, XI, nr. 7—9, 1925, pp. 153—155.

⁷⁹ Idem, *Espagnes et Roumaines. Résumé d'une conférence donnée à Madrid*, în RHSEE, V, nr. 10—12, 1928, p. 358.

⁸⁰ Ibidem, p. 359.

ele nu au fost inutile, iar „*Ilustración española y americana*” are de asemenea cuvinte de apreciere pentru bravura arătată de armata română, spunând că faptele de vitejie ale românilor au fost urmărite cu simpatie în țările latine din Apus, deoarece popoarele de aici, la fel ca și românii, au o origine romană comună⁸¹.

Comparații între istoria română și cea spaniolă sînt făcute de Iorga și în notele sale de călătorie luate în Catalonia. Iată ce idee lansează el aici: „Am putea spune, pentru a face o comparație cu noi, că Muntenia este Castilia, Moldova este Aragonul și Dobrogea ar fi Catalonia. Acele trei țări s-au adunat apoi aici, la noi, după cum s-au adunat cele trei corespunzătoare acolo în Spania”⁸².

Profitînd din nou de prezența sa în Spania, mai precis în Catalonia, în 1929, Iorga a ținut o comunicare în cadrul Congresului internațional de istorie a Spaniei desfășurat la Barcelona, tot despre relațiile româno-spaniole. După ce amintește prezența negustorilor catalani în spațiul românesc în evul mediu, el vorbește despre prezența în Transilvania a mercenarilor spanioli conduși de Castaldo, la mijlocul secolului XVI, precum și despre încercările făcute de acesta pentru a impune domnitori favorabili lui pe tronurile Țării Românești și Moldovei, încercări eșuate, la fel ca și aceea de a stăpîni țara românească intracarpatică⁸³.

Ajungînd la capătul acestor scurte considerații, concluzia pe care credem că o putem formula este aceea că în perioada de la sfîrșitul secolului trecut și din primele decenii ale secolului nostru, pînă la declanșarea celui de-al doilea război mondial, Nicolae Iorga poate fi considerat ca principalul exponent al istoriografiei românești și în ceea ce privește preocupările de istorie a Spaniei. Marele istoric, în diferite lucrări ale sale, a prezentat cel mai detaliat istoria Spaniei, începînd cu epoca veche și pînă în momentul în care scria, a făcut cele mai profunde și mai clare analize, a scos în evidență permanent tocmai ceea ce este specific pentru istoria spaniolă în diferitele epoci prin care a trecut. Multe din ideile și considerațiile lui Iorga pe marginea istoriei spaniole erau complet noi și originale și au contribuit, cu adevărat, la progresul cunoașterii în acest domeniu, în domeniul hispanisticii, atît în țara noastră, cît și peste hotare. Multe din ideile istoricului român, izvorite, așa cum mai spuneam, dintr-un geniu interpretativ greu de egalat, pot fi întîlnite, bogat documentate, în operele posterioare ale unor hispaniști recunoscuți pe plan mondial, cum ar fi Sánchez Albornoz, Américo Castro, Antonio Rumeu de Armas, Fernand Braudel, Pierre Chaunu, Joséph Pérez etc. De asemenea nu putem încheia aceste rînduri fără a sublinia și faptul că Iorga a fost cel care a deschis drumul investigațiilor în ceea ce privește istoria relațiilor româno-spaniole, drum pe care s-au înscris și alți istorici români și pe care încercăm și noi să ne aducem o modestă contribuție.

⁸¹ Idem, *Informații spaniole despre războiul nostru pentru independență*, în AARMSI, seria III, tom VIII, 1928, pp. 375—387 + XXIII de planșe.

⁸² Idem, *O mică țară latină: Catalonia...*, p. 58.

⁸³ Idem, *Rapports entre l'Espagne et les Roumains. Communication au Congrès international de l'histoire de l'Espagne à Barcelone, novembre 1929*, în RHSEE, VII, nr. 10—12, 1930, pp. 194—199.

L'HISTOIRE DE L'ESPAGNE DANS L'ŒUVRE DE NICOLAS IORGA

Résumé

Dans cette étude l'auteur présente la manière dans laquelle l'histoire de l'Espagne s'est reflétée dans l'œuvre du plus grand historien roumain, Nicolas Iorga. Celui-ci n'a pas consacré une œuvre spéciale à l'histoire de l'Espagne, mais ses travaux contiennent une série de références et appréciations du plus grand intérêt sur ce thème. Ses références ont contribué non seulement au développement des études roumaines dans ce domaine, mais aussi au progrès des études hispaniques en général. L'activité d'hispaniste de Iorga a suivi deux grandes directions, à savoir : d'une part, ses cours données à l'Université de Bucarest, ses ouvrages didactiques destinés à l'enseignement secondaire et universitaire, la stimulation de la recherche surtout par l'intermédiaire de ses étudiants orientés vers ce domaine de l'histoire générale ; d'autre part, ses propres recherches scientifiques qui ont abouti à une série de contributions originales : la publication des sources et des travaux d'interprétation. Ses contributions à la connaissance de l'histoire des relations roumano-hispaniques méritent une mention spéciale. Cette abondante activité didactique et scientifique a enrichi la connaissance de l'histoire de l'Espagne en Roumanie et celle des rapports roumano-hispaniques.

AL III-LEA REICH ȘI NICOLAE IORGA: PROIECTE DE PRESIUNI ȘI INFLUENȚARE A SAVANTULUI

IOAN CHIPER

„Celor mai înverșunați instigatori contra Germaniei în România aparține în prezent cunoscutul istoric profesorul Iorga, care în 1931/1932 a fost, de asemenea, președinte al Consiliului de miniștri”¹. Cu aceste cuvinte își începea un succint raport, din 25 aprilie 1935, însărcinatul cu afaceri al Germaniei la București, Pochhammer, consacrat în întregime atitudinii lui N. Iorga față de Germania, raport care avea să se afle la originea unor proiecte naziste de a influența atitudinea savantului român față de cel de-al III-lea Reich. Pochhammer transmitea, în amintitul document, că la fiecare 2—3 zile N. Iorga publica în ziarul său „Neamul românesc” scurte articole în care avertiza asupra pericolelor ce decurgeau pentru civilizația europeană din planurile de război germane și ilustra atitudinea savantului român — acuzat că ar fi difuzat fără discernămint „zvonuri copilărești” — printr-un articol scris de Iorga în legătură cu aniversarea în Germania a 70 de ani de la nașterea generalului Erich Ludendorff.

Pentru a înțelege pe deplin poziția legației germane din București este necesar să stăruim asupra elementelor raportului, din 25 aprilie 1935. După ce aprecia că Iorga nu ar trebui luat prea în serios din punct de vedere politic și că „Neamul românesc” ar fi avut doar cca 50 de abonați, Pochhammer transmitea opinia că istoricul român și-ar fi manifestat ura contra Germaniei din momentul în care aceasta acordase titlul de doctor honoris causa profesorului D. Gusti — rivalul lui Iorga, după cum se afirma în raport. Diplomatul german mărturisea că nu putuse stabili, însă, de ce atitudinea lui Iorga, evidentă în ultima jumătate de an, se manifesta în acel moment „atît de neașteptat” și nu omitea să menționeze ipoteza fantezistă că istoricul român ar fi fost pe cale să primească unele „onoruri speciale” franceze sau chiar rusești și își manifesta recunoștința prin campania antigermană².

Înainte de a semna și discuta măsurile preconizate de diplomatul german este, credem, util să analizăm afirmațiile lui Pochhammer și, în general, poziția lui Iorga față de cel de al III-lea Reich în anii 1933—1935.

¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn (în continuare PA), Gesandtschaft, Bukarest, Politischen Beziehungen Deutschland—Rumänien, Bd. 1, Rap. nr. 1273 15 din București, 25 aprilie 1935, Pochhammer (Acest raport face parte dintr-un grup de documente, utilizat la elaborarea acestui studiu semnalat în urmă cu mai mulți ani de dr. Armin Heinen, căruiua îi mulțumim și cu acest prilej).

² Ibidem.

Pochhammer pune în raport de cauzalitate atitudinea lui N. Iorga față de Germania și acordarea titlului german de doctor honoris causa lui Dimitrie Gusti. Este adevărat că raporturile dintre Iorga și Gusti nu excelau prin cordialitate — din cauze asupra cărora nu-i locul să stăluim aici — dar trebuia avut în vedere că lui D. Gusti i se conferise menționatul titlu științific al Universității din Leipzig la 27 iunie 1934. Chiar dacă N. Iorga și-ar fi inițiat atacurile contra regimului hitlerist abia după jumătatea anului 1934, atitudinea sa poate fi explicată prin cauze mult mai serioase, de ordin politic, decît o pretinsă gelozie pe titlul dobîndit, la Leipzig, de Gusti. Realitatea este că marele istoric român, care marcase rezerve față de ascepsiunea și influențele hitlerismului încă înainte de 1933, și-a afirmat opiniile deschis și răspicat încă imediat după instalarea regimului nazist în Germania, la 29 ianuarie 1933. „Neamul românesc” consemna, la 2 februarie 1933, preocuparea internațională pentru venirea lui Hitler la putere și savantul român aprecia că „atitudinea lui Hitler, opoziționismul, îndreptățește anumite îngrijorări, dacă nu chiar temeri”³ pentru ca, după numai cîteva zile, Iorga să atragă atenția că Hitler „a făcut declarații de o gravitate excepțională” și în consecință, față de noua situație din Germania, „România devine serios interesată”, „România și Mica Antantă, la rîndul ei, își ară de spus cuvîntul”⁴. Pluiziile pe care savantul le-a nutrit vag și temporar, în primele zile, cu privire la soarta regimului nazist și posibilitatea ca Hitler să fie nevoit să facă o politică contra propriilor sale idei, au fost rapid abandonate⁵. În cursul anului 1933, în funcție de evoluția evenimentelor, editorialele lui N. Iorga din „Neamul românesc” marchează cu promptitudine dezaprobarea autorului față de dictatura nazistă și față de infiltrarea hitlerismului în România, causticitatea limbajului aflîndu-se în simbioză cu fermitatea atitudinii politice, atacurile contra regimului nazist cu acelea îndreptate personal contra lui Hitler. Menționăm, pentru a da girul documentar acestor aprecieri, articolele, majoritatea editoriale, sugestive prin titlul lor, publicate în „Neamul românesc” în lunile martie-decembrie 1933: *Nu tolerăm*⁶, *Noul Reich*⁷, *Geniu și rasă*⁸, *Una e d. Mussolini, alta d. Hitler*⁹, *Hitlerismul și istoria românilor*¹⁰, *Hitlerismul și cultura românească*¹¹, *Un distingo hitlerist*¹², *Oferta hitleristă*¹³ ș.a.

³ „Neamul Românesc”, XXVIII, nr. 24 din 2 februarie 1933.

⁴ Ibidem, nr. 27 din 7 februarie 1933.

⁵ Ibidem, nr. 28 din 8 februarie 1933, Articolul *Hitlerismul în cursă*.

⁶ Ibidem, nr. 70 din 30 martie 1933. Articolul era îndreptat contra unor manifestații hitleriste la Brașov.

⁷ Ibidem, nr. 83 din 14 aprilie 1933. În articolul referitor la desființarea landurilor, Hitler era declarat dictator și se vorbea de „ucazurile improvizației hitleriste”.

⁸ Articolul a fost provocat de măsurile rasiale adoptate de regimul nazist și, în acest sens, menționîndu-l pe A. Einstein, N. Iorga se referea caustic la „Hitler și amicii săi, toți intelectuali de marcă...” (Ibidem, nr. 87 din 22 aprilie 1933).

⁹ Ibidem, nr. 90 din 26 aprilie 1933. N. Iorga, avînd cuvînte de apreciere pentru Mussolini, caracteriza pe Hitler ca „un om capabil de a face nimic din tot”.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, nr. 243 din 10 noiembrie 1933.

¹² Ibidem, nr. 267 din 10 decembrie 1933.

¹³ Ibidem, nr. 275 din 20 decembrie 1933.

Este adevărat că la mijlocul anului 1934, editorialele lui N. Iorga din „Neamul românesc”, referitoare la Germania nazistă și la Hitler se succed temporar într-un ritm mai alert, dar ele erau prilejuite de importante evenimente reale: întâlnirea Hitler-Mussolini, de la Veneția (articolul *Doi dictatori*)¹⁴ — înainte deci de conferirea menționatului titlu științific lui D. Gusti; singeroasa răfuială a lui Hitler cu Rhôm (articolul *Evenimentele de la Berlin*)¹⁵, declararea lui Hitler ca „Führer” și moartea mareșalului Hindenburg, președintele Germaniei (articolele «*Führer*» și «*Verführer*» și *Hindenburg*)¹⁶. Aceste din urmă evenimente, prin amenințarea pentru pace rezultată din cumulusul de putere dobândit de Hitler, aveau să aștearnă din pana lui Iorga în articolul *Hindenburg*, următorul pasaj profetic, cu cinci ani înaintea războiului — pasaj cunoscut în literatura noastră istorică¹⁷, pe care ne permitem să-l reamintim: „Va fi avut el în clipa când închidea ochii viziunea Rinului trecut, a Poloniei invadate, a Vienei anexate sub conducerea lui Adolf I-ul, devenit împăratul „Reichului al treilea” pe care el l-a creat? Ori poate a binecuvîntat pe Dumnezeu că-l iea înaintea catastrofei pe care o pregătește acesta?”¹⁸.

Succinta prezentare de mai sus demonstrează că N. Iorga și-a manifestat încă din 1933 antipatia față de Germania nazistă și față de Hitler ca și preocupările pentru consecințele nazismului asupra situației interne și externe a României, acesta înscriindu-se între constanțele atitudinii politice manifestate de savant în postura sa de publicist. Nu se poate stabili acest început la mijlocul anului 1934 și, implicit, nici o relație între evoluția atitudinii lui Iorga față de al III-lea Reich și conferirea titlului științific al Universității din Leipzig lui D. Gusti. Asocieră făcută de Pochhammer nu era numai forțată, ci gratuită, iar pretinsa necunoaștere de către același diplomat a cauzelor pentru care Iorga și accelerase atacurile antigermane în martie-aprilie 1935 apare, la prima vedere stranie.

Iorga însuși explica atitudinea sa față de Germania și regimul nazist înainte de a interveni un nou eveniment care avea să dea noi dimensiuni înverșunării savantului față de Germania. Invitat la legația germană, la o recepție oferită cu ocazia prezenței prof. Ernst Gamillscheg la București, N. Iorga nota în memoriile sale, sub data de 13 martie 1935, că deși aprecia inteligența însărcinatlui cu afaceri german, decisese să refuze invitația pentru că „nu pot uita trecutul și nu mă pot învoi cu dictatura lui Hitler, ca unul care sint legat de libertatea de gândire, căpătată prin atâtea secole de luptă”¹⁹. „Trecutul” pe care marele istoric și patriot nu-l putea uita, era rolul jucat de Germania imperială în primul război mondial, când s-a manifestat ca principalul obstacol militar — cu toate consecințele cunoscute — în fața realizării idealului desăvîșirii statului național unitar român.

¹⁴ Ibidem, an XXIX. nr. 130 din 22 iunie 1934.

¹⁵ Ibidem, nr. 138 din 3 iulie 1934.

¹⁶ Ibidem, nr. 164 din 4 august 1934 și nr. 165 din 5 august 1934.

¹⁷ Titu Georgescu, *Nicolae Iorga împotriva hitlerismului*, Edit. Științifică, București, 1966, p. 49—50.

¹⁸ „Neamul Românesc”, an XXIX, nr. 165 din 5 august 1934.

¹⁹ N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, *Sinuciderea partidelor* (1932—1938), București, 1939, p. 229.

Pe acest fundal de resentimente și de opțiuni politice, introducerea serviciului militar obligatoriu în Germania, la 16 martie 1935, a conturat pentru Iorga noile proporții ale amenințării germane pentru pacea europeană și pentru interesele României și a declanșat valul de articole — într-o succesiune rapidă și cu un ton energic, chiar vehement — la care făcea referire Pochhammer.

Într-un fel, N. Iorga a fost satisfăcut de decizia lui Hitler, care avea „meritul așa de mare, al înlăturării ipocriziei de până acum și unul, și mai mare, care nu privește numai Germania, ci toată lumea, al sfîșierii unui periculos vâl de autoiluzionare, de gazare prin propria naivitate”²⁰. Savantul, care nu-și făcuse astfel de iluzii și-și vedea confirmate, din nefericire, propriile avertismente, era satisfăcut, de asemenea, de semnele de solidarizare a celorlalte mari puteri în fața pericolului de război și își îndemna compatrioții la pregătirea apărării. „Ce bine — scria N. Iorga, la 31 martie 1935 —, că narcotizații umanitarismului, treziți în sfîrșit, strîng mîna pe armă. Între dinșii să nu fim cei din urmă”²¹. Ilustrativ în această suită de articole semnate de N. Iorga în „Neamul românesc” în martie-aprilie 1935 este și acel din 21 aprilie 1935 — „Votul de la Geneva” — în care se reliefa opoziția întregii umanități față de un nou război ce se profila în consecința revendicărilor nejustificate germane și a politicii de restabilire a unei „hegemonii brutale”, pe care Europa o mai cunoscuse²².

În acest context, aniversarea lui Ludendorff în Germania atrăgea riposta vehementă a marelui istoric român, ripostă explicabilă dat fiind că aniversarea avea loc la scurt timp — mai puțin de o lună — după oficializarea, prin încălcarea tratatelor, a renașterii unui militarism care lăsase o dureroasă amintire, încă prea proaspătă, în memoria poporului român. „Sărbătorească-l cine vrea — scria Iorga, la 11 aprilie 1935, despre aniversarea lui Ludendorff — dar toți cei singerați, flămînziți, palmuiți, călcați în picioare, nu pot trimite la sărbătoarea cruntului războinic decît ce merită din partea lor : un blăstăm. Cred că i-l pot trimite în numele întregului popor român”²³.

După această destul de lungă, dar necesară, analiză a atitudinii lui N. Iorga față de Germania în 1933—1935, stăruie și mai mult întrebarea de ce Pochhammer deforma, de fapt, realitatea, corelînd atitudinea lui Iorga față de politica Berlinului de relațiile Iorga-Gusti și negînd a ști evidentele și publice cauze ale suitei de articole contra Germaniei naziste, semnate de Iorga în martie-aprilie 1935. Răspunsul poate fi presupus doar prin luarea în considerare a reacțiilor ulterioare ale autorităților diplomatice și cultural-științifice germane.

Decretînd că interesul politic german față de N. Iorga era în acel moment redus la zero, însărcinatul german cu afaceri scria la Berlin că, totuși, nu era inteligent să se lase să crească inutil dușmănia lui Iorga față de Germania și că se putea lua mai tîrziu în considerare a se veni în întîmpinarea „nevoilor de onoruri” ale istoricului român „avînd în vedere

²⁰ „Neamul Românesc”, an XXX, nr. 63 din 19 martie 1935.

²¹ Ibidem, nr. 73 din 31 martie 1935.

²² Ibidem, nr. 91 din 21 aprilie 1935.

²³ Ibidem, nr. 82 din 11 aprilie 1935.

cazul în care l-am putea odată folosi politicește”²⁴. Diplomatul german conchidea însă că pentru moment apărea potrivit „în interesul onoarei germane” dacă cercurile științifice germane se îndepărtau de Iorga și-l lăsau să simtă că „scrierile sale lipsite de tact prejudiciază, de asemenea, prestigiul său ca om de știință”²⁵.

Deci, Pochhammer propunea, în primul rînd, dar într-o perspectivă nedeterminată, influențarea atitudinii lui Iorga prin stimulente „onorifice”. Care erau acelea, apare evident, dacă se are în vedere accentul pus de diplomat pe presupusa consecință asupra atitudinii istoricului român prin acordarea titlului de „doctor honoris causa” lui D. Gusti. Aici se află răspunsul cert la una din întrebările pe care le ridica raportul diplomatic menționat. Răspunsul la cea de a doua întrebare — de ce Pochhammer, cu oarecare vechime în postul său la București declara că ignoră cauzele înmulțirii bruste a articolelor antinaziste, scrise de Iorga, în săptămânile precedente — este subsidiar primului: reprezentantul Berlinului la București a căutat să reliefeze caracterul antigerman al atacurilor lui Iorga — de aici și mențiunea doar a articolului consacrat lui Ludendorff — nesemnualind latura ce devenise predominantă în atitudinea lui Iorga, anume antihitlerismul.

În al doilea rînd, Pochhammer propunea „pentru moment” o nedefinită reacție de presiune, prin lumea științifică germană, asupra lui Iorga.

Concentrîndu-și atenția în problemele de politică externă și de relații internaționale asupra frontului de la Stresa, a pactelor franco-sovietic și cehoslovaco-sovietic, a politicii polone, considerate în consecință atitudinii germane, N. Iorga a consacrat, în luna mai 1935, mai puține articole nemijlocit politicii germane. El își exprima însă neîncrederea în discursul „pașnic” al lui Hitler din 21 mai 1935, atrăgînd atenția că dacă asigurările și dorințele lui Hitler erau reale, atunci „de ce vuietul de atac iminent, de ofensivă de pe o zi pe alta pe care-l constată în Germania orice călător? De ce crearea stării de spirite ucigăse? De ce mobilizarea morală pentru asasinatul colectiv?”²⁶. Cert este că, în consecință, resentimentele lui N. Iorga față de Germania și filogermani s-au accentuat²⁷ iar Pochhammer și-a marcat, firește, răceala la întîlnirile cu savantul²⁸.

În urma unui nou raport sau a unor explicații date de Pochhammer la 29 mai 1935 Berlinului — despre care nu avem decît o știre ulterioară fără nici o precizare — în legătură cu atitudinea lui N. Iorga și desigur, și a unei denunțări a lui Iorga adresată, cel puțin Universității din Breslau, de principalul lider al organizațiilor hitleriste ale germanilor din

²⁴ PA, Ges. Bukarest, raportul citat din 25 aprilie 1935.

²⁵ Ibidem.

²⁶ „Neamul Românesc”, an XXX, nr. 114 din 26 mai 1935.

²⁷ Astfel, după ce a refuzat să meargă la recepția oferită la 14 martie 1935 de Legația germană în onoarea lui Gamillscheg — la a cărei conferință, la Academie, „tot clanul germanofil umpluse tribunele” — Iorga refuză participarea și la un dejun, oferit de dr. Angelescu aceluiasi profesor german, pentru că erau „prea mulți nemțofili” dar, evident, și pentru decizia lui Hitler din ziua precedentă (Vezi N. Iorga, *Memorii*, VII, p. 229—230).

²⁸ Ibidem, p. 257.

România, Fritz Fabritius²⁹ pe care Iorga îl atacase repetat în presă, încă în 1933³⁰ Auswärtiges Amt a adus, la 18 iunie 1935, la cunoștința Ministerului german pentru știință, instruire și educație națională atitudinea lui N. Iorga, solicitând probabil — conținutul adresei poate fi dedus, ea nu a fost depistată în arhivă — preizarea poziției acestuia față de măsurile de adoptat. Tot din cauza lacunelor în documentare, ordinea de evoluție a inițiativelor și propunerilor este mai dificil de restabilit. Este probabil că Ministerul german al științei s-a adresat mai întâi Institutului pentru Europa centrală — Mitteleuropa Institut — din Dresda sau, în orice caz și acestuia. Cert este că la 9 iulie 1935, sub o semnătură necunoscută, din partea acestui institut a fost adresat amintitului minister un raport general asupra lui Iorga³¹. În prima parte a raportului, autorul susține că N. Iorga își datora consacrară internațională profesorului K. Lamprecht și Germaniei, prin însărcinarea primită de a scrie în seria „Geschichte der europäischen Staaten” o istorie a poporului român și o istorie a imperiului otoman — fără de care, pretindea semnatarul, Iorga ar fi rămas un mic profesor universitar — și că aceste lucrări, scrise sub influența unui savant german, erau cele mai bune lucrări ale lui Iorga.

Menționăm în paranteză, fără a mai stărui, că relatările lui Iorga din *O viață de om așa cum a fost*, despre perioada studiilor sale în Germania și despre redactarea celor două volume din *Istoria poporului român*, ca și analiza ansamblului operei istorice a lui N. Iorga demonstrează subiectivitatea aprecierii colaboratorului de la Mitteleuropa Institut. Autorul raportului — despre care aflăm că citea românește — pretindea că lucrările ulterioare semnate de Iorga erau de o „catastrofală superficialitate”, fapt pentru care, tinăra generație de savanți din România îl ataca pe Iorga, așa cum vedea — și atragem atenția asupra sursei autorului — „rubrica literară din ziarul românesc național independent «Porunca Viemii»”³². Semnatarul necunoscut al documentului stărui mult asupra vanității lui Iorga, care ar fi contribuit la evoluția unei latente atitudini antigermane manifestate totdeauna de istoricul român și pretindea a ști, chiar de la fiul savantului, Ștefan, că N. Iorga ar fi fost nemulțumit pentru că nu primise și titlul de doctor honoris causa al unei universități germane și pentru că nu-și găsea recunoașterea ca savant în Germania. Autorul raportului se pronunța însă contra infirmării titlului de doctor — acordat în 1893, la Leipzig — lui Iorga, subliniind că profesorii români nu purtau, în general, titlurile de doctor și că Iorga, ca represalii, ar fi putut scoate limba germană din programul școlii de fete de la Vălenii de Munte, ceea ce ar fi avut, dată fiind înalta pregătire a participanților și apoi răspindirea lor în întreaga țară, consecințe negative pentru propagarea limbii și culturii germane în România³³. Ca

²⁹ Cf. PA, Ges. Buk., dosar citat, raportul privind pe Nicolae Iorga, adresat de Mitteleuropa-Institut din Dresda, la 9 iunie 1935, Ministerului german pentru știință, instruire și educație.

³⁰ Vezi, de exemplu, „Neamul Românesc”, an XXVIII, numerele din 30 martie 1933, 18 mai 1933, 10 noiembrie 1933, 10 decembrie 1933 ș.a.

³¹ PA, Ges. Buk., dosar citat, raportul din 9 iulie 1935, alcătuit la Mitteleuropa Institut.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

urmare, Mitteleuropa Institut propunea să se treacă sub tăcere „întreaga afacere”, mai ales că, aprecia autorul, Iorga, în vîrstă și urît de colegii săi, nu mai avea mult de activat ca profesor universitar.

Reține atenția, între altele, din documentul citat faptul că ideea retragerii titlului german de doctor lui N. Iorga, ca represalii la atitudinea sa politică față de Germania nazistă, fusese deja lansată, nu însă la Mitteleuropa Institut și în bună măsură contra a ceea ce propusese, în fond, Pochhammer.

În urma unei scrisori confidențiale, din 11 septembrie 1935, a Ministerului german al științei către Universitatea din Leipzig, rectorul universității, prof. Krueger, răspundea, trei zile mai târziu, la Berlin, că specialiștii chestionați considerau că lucrările lui Iorga, mai ales cele de început, cînd se afla „substanțial sub influența germană”, își păstrau încă actualitatea și că nu era adevărat că Iorga nu era cunoscut în lumea științifică germană, lucrările sale — din care numai în biblioteca de la Institut für Kultur — und Universalgeschichte se aflau peste 30 — fiind în mod regulat utilizate și citate de specialiști, ca și de studenții din spațiul balcanic³⁴. Rectorul sublinia însă că în scrierile lui Iorga, îndeosebi ca jurnalist, o ură nemărginită contra Germaniei se manifesta peste tot și că în ultimii ani prestigiul lui Iorga în lumea științifică ar fi scăzut considerabil. El pretindea că i se raportase din România că numeroși erau acei care s-ar fi bucurat și mulți alții ar fi aprobat dacă din „partea competentă” — se înțelege Germania — s-ar fi reacționat puternic contra „mizgălelilor” lui Iorga³⁵. Această parte a scrisorii rectorului Universității din Leipzig indică cu o mare probabilitate că represaliile contra lui Iorga, prin anularea titlului de doctor, și-au avut originea în sau și în curerile pronaziste din România.

Universitatea din Leipzig — scria rectorul — putea în acest scop să-și activeze largile relații personale din Europa, inclusiv din România, avînd în vedere, în primul rînd, în cazul acestei țări, pe fostul lui elev, Dimitrie Gusti, care, considera Krueger „stima mult Germania și în special rămăsese credincios Universității din Leipzig”. Desigur, nu putem stărui aici asupra faptului dacă imaginea germană asupra lui Gusti era corectă și nu credem că acesta putea deveni un instrument în acțiunea nazistă anti-Iorga. Rectorul considera necesar însă în vederea acțiunii — care trebuia, după cum am văzut, să depășească spațiul german, dirijată fiind de Berlin — să primească instrucțiuni precise din partea guvernului nazist, instrucțiuni pe care le prefera orale, în cadrul unei vizite pe care o anunța în capitala țării sale. Krueger minimaliza posibilitățile și consecințele reacției lui Iorga în cadrul școlii de la Vălenii de Munte și considera că trebuie să se accepte chiar o lovitură pe plan local pentru învățămîntul german, dacă se putea obține mai mult pe durată. În consecință, Krueger transmitea ministerului că „înclin foarte mult spre faptul — decizia desigur revine guvernului Reichului — ca facultatea mea, cu aprobarea rectorului și Senatului, să anuleze lui Iorga titlul său de doctor leipzighez”³⁶. Fundamentarea care „ar fi de formulat cu

³⁴ Ibidem, Scrisoarea rectorului Universității din Leipzig, din 14 septembrie 1935, către Ministerul german al științei, instrucții și educației.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

foarte mare grijă", trebuia să se întemeieze pe o conștiință, planificată și lipsită de răspundere rănire a onoarei germane de către N. Iorga și pe încălcarea jurământului ca doctor depus de Iorga în 1893. În al doilea rând, justificarea oficială a anulării titlului acordat urma să fie motivată printr-o pretinsă încălcare de către Iorga a datoriei sale ca istoric și chiar ca om de știință.

Este inutil să stăruim asupra lipsei de temeinicie științifică a argumentelor care trebuiau să stea la baza retragerii titlului de doctor lui Iorga. Acestea nu erau decît pretexte, motivarea fiind de natura exclusiv politică, întreaga acțiune vizînd, de fapt, sancționarea savantului român, în fond, tocmai fiindcă își făcea cu dăruire datoria de istoric și desprindea din cunoașterea istoriei mai îndepărtate sau mai recente lecțiile necesare, avertizînd, în acest sens, poporul său și nu numai pe acesta, asupra pericolelor care se profilau din politica hitleristă pentru pace și civilizație.

Înainte de a lua legătura și cu Universitatea din Breslau, Ministerul german al științei, instruirii și educației naționale a cerut opinia Ministerului german de externe în legătură cu propunerea rectorului Universității din Leipzig privind anularea titlului de doctor istoricului român³⁷. Auswärtiges Amt a cerut, la rîndul său, avizul urgent al legăției germane din București.

I-a revenit tot lui Pochhammer sarcina de a răspunde și în tînd de a pune capăt unei acțiuni pe care o inițiasse, dar care se îndepărtase substanțial de ceea ce avusese în vedere. Într-un scurt raport adresat Centralei din Berlin, diplomatul german transmitea: „Măsuri, ca anularea titlului de doctor, ar fi în cazul profesorului Iorga, după opinia de aici, în mod necondiționat, de nerecomandat. Ar fi pe deplin de ajuns dacă el ar fi lăsat în mod tacit să simtă cît de mult i-a dăunat în ochii oamenilor de știință germani atacurile sale neinteligente”³⁸. Pochhammer considera că o asemenea atitudine tacită era cu atît mai indicată, cu cît Iorga și-ar fi modificat deja atitudinea și ar fi dat primele semne de reintrare în legătură cu legația germană. Trebuie spus că nimic din activitatea lui Iorga din acel moment sau ulterior, nu lasă să se întrevadă temeinicia unei asemenea aprecieri, contrariul fiind pus în evidență pregnant la cîteva luni după raportul lui Pochhammer. Este adevărat că Iorga s-a preocupat mai puțin de Germania în toamna anului 1935, atras fiind, în domeniul relațiilor internaționale, cu precădere de evoluția conflictului italo-abisinian față de care istoricul român — nu intrăm în detalii — a adoptat o atitudine subiectivă, criticabilă din mai multe puncte de vedere.

Pe baza documentelor menționate, credem că putem considera că în atitudinea germană față de N. Iorga s-au profilat două tactici, opuse, dar ambele vizînd influențarea atitudinii savantului român față de cel de al III-lea Reich. Prima, avansată timid de Pochhammer — diplomatul german era prudent, după ce la sfîrșitul anului 1934, fusese sever admo-

³⁷ Ibidem, adresa W III b 4884 din Berlin, 26 septembrie 1935.

³⁸ Ibidem, raport 3061/35 din București, 14 octombrie 1935, Pochhammer către AA.

nestat de Berlin în urma unui interviu în presa română ³⁹ — viza, de fapt, un stimulent pentru schimbarea atitudinii lui Iorga și avea în vedere, nemărturisit direct, sugestia conferirii condiționate a titlului de doctor honoris causa istoricului român. În afara documentelor citate, în acest sens ar converge și un amplu și important raport, din ianuarie 1936, al aceluiași diplomat, prin care solicita o prezență mai activă a Germaniei în România și propunea numeroase măsuri concrete, inclusiv atragerea sau cultivarea unor personalități române ostile Germaniei ⁴⁰. În orice caz, Pochhammer — și în această privință Mitteleuropa Institut avea o poziție identică — nu s-a pronunțat pentru anularea titlului german de doctor al lui Iorga și, din contră, a contribuit la abandonarea proiectului lansant de rectorul amintitei universități, dar avut, se pare, în vedere, mai înainte, și de alte autorități germane. Trebuie luat în considerare că dacă se adopta proiectul lui Krueger, acesta ar fi fost o greșeală politică, întrucât măsura germană ar fi acționat ca un bumerang nu numai în România, ci și în lumea științifică internațională contra Germaniei naziste.

Este evident că în timp ce aceste tendințe tactice germane față de Iorga se anulau reciproc, s-a reliefat nu numai elementul comun de principiu al dorinței de influențare a atitudinii lui Iorga, ci și realitatea unor distanțări ordonate și motivate politic ale instituțiilor științifice germane față de istoricul român și, de asemenea, realitatea, neplăcută, a unor contacte între oficialități germane și unii oameni politici și de cultură români, ostili, dintr-un motiv sau altul, lui N. Iorga.

După aproape trei ani de la tentativele de influențare și presiune naziste din 1935, condiționarea raporturilor științifice ale instituțiilor germane de atitudinea lui N. Iorga față de cel de al III-lea Reich, a fost pusă din nou în evidență. În urma lansării scrisorii — circulare, în septembrie 1937, prin care N. Iorga aducea la cunoștința internațională constituirea și programul de activitate ale Institutului de istorie universală — actualul Institut de istorie „N. Iorga” — de sub conducerea sa și solicita colaborarea instituțiilor de profil și a specialiștilor de peste hotare, ministrul german la București, Wilhelm Fabricius, recapitulând, între altele, situația din 1935, schițată mai sus și atrăgând atenția, într-un raport din 14 ianuarie 1938, că Iorga se adresase și instituțiilor germane, reliefa posibilitățile de schimb de publicații și de obținere de către instituțiile germane a unor cărți și reviste de valoare aflate în duplicat în biblioteca noului institut de istorie din București și revenea la mai vechea explicație, nefondată, a atitudinii antigermane a lui Iorga prin neacordarea unui titlu german de doctor honoris causa ⁴¹. Fabricius aprecia că „Iorga, atit pînă acum, cît și în viitor, reprezintă o figură nu lipsită de importanță și dacă e cazul el ar putea fi încă odată chemat să joace un

³⁹ Pochhammer a acordat un interviu ziarului „Curentul”, publicat la 3 noiembrie 1934, în care argumenta că Anschluss-ul era revendicat pe principiul naționalităților, deci a aceluiași principiu care „a condus la unirea Transilvaniei cu România”. Interviuul a fost dezaprobat de centrala diplomației germane, iar Pochhammer admonestat (vezi PA, Geheimakten, 66/6—11, raport Pochhammer din 2 noiembrie 1934 și scrisoarea K pke din 8 decembrie 1934).

⁴⁰ PA, Pol II, Po 2, Rum., Bd. 3, f. 86—91.

⁴¹ PA, Ges. Buk, Pol. Bez. Dtd.—Rum, 1937—1938, Rap. 357/38 din București, 14 ianuarie 1938, Fabricius către AA. Bez.

rol politic activ” și, în consecință, sugera ca institutele de studii sud-est europene din Breslau și Leipzig să vină în întâmpinarea propunerilor lui Iorga și să stabilească „legături difuze” cu noul institut, urmînd ca o colaborare mai largă a celor două institute germane să fie făcută dependentă de evoluția atitudinii lui Iorga față de Germania⁴². În urma unei adrese a Ministerului de externe german, Fabricius se pronunța din nou, la 25 martie 1938, pentru stabilirea unor „legături difuze” între institutele din Breslau și Leipzig și noul institut de istorie din București, dar atrăgea atenția că întrucît „în ultimul timp noi declarații ale profesorului Iorga sub a cărui conducere se află institutul menționat, au devenit cunoscute, din care rezultă că el se află încă departe de o dispoziție pozitivă față de cel de al III-lea Reich, consider oportunitate, așa cum de altfel intenționează Ministerul german al științei — ca legăturile cu el să fie stabilite numai foarte lent și în forme prudente”⁴³.

Rezultă, neîndoielnic, că Fabricius se acomoda la termenii unei decizii adoptate deja la Berlin și că, în general, dincolo de nuanțele ce pot fi detectate între poziția legației și directivele berlineze, relațiile lui Iorga și implicit relațiile actualului Institut de Istorie „N. Iorga”, la originile sale, cu lumea științifică germană au fost cenzurate și condiționate de autoritățile naziste în funcție de atitudinea primului director al institutului față de dictatura nazistă, de planurile expansioniste și agresive ale Germaniei hitleriste și de agentura acesteia în România.

Rezervele ministrului german la București din raportul său, datat 25 martie 1938, erau desigur, întemeiate. N. Iorga s-a relansat în primele luni ale anului 1938 într-o viguroasă campanie contra legionarilor, ca și contra Germaniei, după înfăptuirea Anschluss-ului⁴⁴, Hitler fiind taxat, într-o conferință ținută de savant la radio, la 18 martie 1938, ca „distrugător al civilizației”⁴⁵. Cîteva zile mai tîrziu, W. Fabricius raporta la Berlin arestarea liderului Gărzii de Fier, în urma scrisorii adresate de acesta lui Nicolae Iorga⁴⁶. În 1938—1940 Nicolae Iorga și-a înmulțit și intensificat atacurile contra politicii promovate de Germania nazistă și avertismentele adresate repetat prin presă, la radio și în conferințe publice cu privire la gravele primejdii care se acumulasă pentru poporul român⁴⁷. El nu a putut fi făcut să-și înceteze misiunea civică și patriotică de înaltă responsabilitate la care caracterul, profesia, pregătirea și convingerile l-au chemat, decît prin miinile ucigașe ale celor care împărțeau aceeași ideologie și aceleași metode în promovarea scopurilor ca și inspiratorii și susținătorii lor berlinezi. Nu poate surprinde, deci, că în raportul său transmis din București, la 28 noiembrie 1940, în legătură cu

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, Rap. 904/38 din București, 25 martie 1938, Fabricius către AA.

⁴⁴ Vezi Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga 1871—1940*, Edit. Științifică și Enciclopedică, Edit. Militară, București, 1976, p. 117—118.

⁴⁵ Ibidem, p. 118.

⁴⁶ PA, Politik, Rumänien, Bd. 3, Rap. 966/38 din București, 30 martie 1938, Fabricius către AA.

⁴⁷ Vezi Nicolae Bănescu, *Nicolas Iorga, martyr de la liberté des peuples în Nicolae Iorga L'homme et l'oeuvre. A l'occasion du centième anniversaire de sa naissance* (Recueil édité par D. M. Pippidi), Editions de l'Académie, Bucarest, 1972; p. 391—404; vezi Titu Georgescu, *op. cit.*, p. 57—65, p. 102—109.

asasinatele comise de legionari la 26—27 noiembrie 1940, Hermann Neubacher, considera că, în fond, nu era vorba „de o tragedie așa mare” și că se aplicase o justiție „revoluționară”, care-și găsea și explicație și justificare⁴⁸, iar informațiile culese și sintetizate prin agenții secrete germani, nu considerau situația decît prin prisma raporturilor dintre legionari și generalul I. Antonescu⁴⁹.

Poziția forurilor naziste față de Nicolae Iorga oferă — în forme specifice — confirmarea atitudinii de consecvență ostilitate și fermitate a marelui învățat față de totalitarismul și expansionismul celui de-al III-lea Reich.

LE IIIe REICH ET NICOLAS IORGA : PROJETS D'EXERCER DES PRESSIONS SUR LE SAVANT ET DE L'INFLUENCER

Résumé

À la suite d'une série d'articles contre l'Allemagne nazie publiés par Nicolas Iorga dans son journal „Neamul Românesc” au printemps 1935, la légation allemande de Bucarest envoya un rapport spécial à la centrale de Wilhelmstrasse. L'auteur du rapport considérait que l'attitude de Iorga était due à son orgueil blessé par le fait de n'avoir pas reçu le titre de docteur honoris causa de la part d'une université allemande. Par conséquent, on proposa d'avoir en vue à l'avenir „le besoin d'honneurs” du savant et de „tenir compte de la possibilité de l'utiliser un jour du point de vue politique”; mais jusqu'à ce moment, les milieux scientifiques allemands devaient s'éloigner de Iorga.

Par l'analyse des articles publiés dans „Neamul Românesc”, l'étude démontre le fait que le refus ferme de l'idéologie nazie et l'attaque contre la politique d'Hitler fut une constante de l'attitude du savant à partir de février 1933 jusqu'en 1940, lorsqu'il fut assassiné par des représentants de la Garde de Fer, vu l'opposition irréductible entre les conceptions de Iorga et le totalitarisme; en même temps, le savant avait saisi dès le début les grands dangers pour le peuple roumain et pour la paix suscités par la politique d'Hitler.

D'autre part, dans l'étude on relève que, à la suite de l'attitude du savant roumain, en Allemagne eurent lieu des consultations entre différents ministères et institutions pour se mettre d'accord sur la position qui serait à adopter vis-à-vis de N. Iorga. Dans ce contexte, on envisagea — et l'on tint compte de l'exigence de représailles contre Iorga for-

⁴⁸ *Acten zur deutschen Auswärtigen Politik*, Serie D, Bd. XI, 2, doc. 426, p. 625—627.

⁴⁹ PA, Inland II g, Bd. 422, f. 227—230.

mulée aussi par les milieux pro-nazis de Roumanie — de retirer le titre de docteur de l'Université de Leipzig, obtenu par N. Iorga en 1893. La mesure ne fut pas adoptée, sur la demande de la légation allemande de Bucarest.

Au début de l'année 1938, l'intention des autorités diplomatiques et scientifiques allemandes d'établir des relations „diffuses” avec l'Institut d'histoire universelle, créé par Iorga au cours de l'année précédente — actuellement l'Institut d'Histoire „N. Iorga” —, ne s'est pas réalisée à cause des attaques portées par N. Iorga contre l'extrême droite de Roumanie et contre l'Allemagne nazie après l'Anschluss.

BIBLIOTECA SAVANTULUI NICOLAE IORGA (I)

CONSTANTIN ȘERBAN

Introducere. Bibliotecile mai mari sau mai mici particulare și de instituții culturale, dar renumite atât prin fondul de carte prețios pe care-l cuprind cât și prin locul pe care posesorul lor — în cazul celor particulare — l-a ocupat în viața culturală a epocii în care acesta a trăit s-au aflat întodeauna în atenția specialiștilor biblioteconomiști și istoriei¹.

În cazul bibliotecii lui Nicolae Iorga se cunosc, de dată relativ recentă, numai câteva lucrări de proporții modeste, menite mai mult să semnaleze existența acestui valoros depozit de carte de istorie, dar și de literatură, să arate condițiile istorice ale constituirii lui, să scoată în evidență importanța acestor mii de volume din rafturile sale și să sublinieze pasiunea de bibliofil a fostului ei posesor².

Iată o bibliografie selectivă privind studiile publicate în ultimele decenii asupra unor biblioteci particulare: P. Teodor, *Două biblioteci particulare românești de la sfârșitul sec. XVIII*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, mai departe S.C.B., II, 1957, p. 261–268; Idem, *Biblioteca lui Timotei Cipariu*, în „Tribuna” Cluj, 1957, Dan Simionescu, *Biblioteca unui umanist Mihail Kogălniceanu*, în „Călăuza bibliotecarilor”, 2/1959, p. 29–32; I. A. Popescu, *Răsfoind cărțile din biblioteca lui George Coșbuc*, în „Steaua”, 9/1959; Al. Dușu, *Biblioteca lui George Coșbuc date privitoare la lectura și cultura poetului*, în S.C.B., III, 1960, p. 181–208; Cornelia V. Papacostea, *O bibliotecă din Moldova la începutul sec. XIX*, *Biblioteca de la Sîlnca*, în S.C.B., V, 1963, p. 215–220; C. Dima Drăgan, *Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967, 405 p.; H. Nestorescu, *Contribuții la reconstituirea bibliotecii lui Nicolae Bălcescu*, în „Revista bibliotecilor”, 8/1967, p. 483–485; N. I. Simachi, *Biblioteca lui Ion Heliade Rădulescu*, în „Revista bibliotecilor”, 6/1968, p. 359–361; E. Manu, *Biblioteca lui Ion Minulescu*, în „Revista bibliotecilor”, 9/1968, p. 553–555; S. Jako, *Formarea bibliotecii lui Timotei Cipariu, înainte de 1848*, în „Revista bibliotecilor”, 11/1968, p. 671–675; E. Manu, *Biblioteca lui George Călinescu*, în „Revista bibliotecilor”, 7 1969, p. 433–435; I. Cojocaru, *Cîteva date privitoare la biblioteca lui Teodor Diamant*, în S.C.B., IX, 1969, p. 203–208; M. Caratașu, C. Dima Drăgan, *Un catalog necunoscut al bibliotecii domnitorului Constantin Brîncoveanu*, în S.C.B., IX, 1969, p. 209–218; Al. Zub., A. D. Xenopol și lumea bibliotecii sale, în „Revista bibliotecilor”, nr. 5/1970, p. 300–304; C. Dima Drăgan, *Biblioteca lui Ion Creangă*, în „Revista bibliotecilor”, 11–12/1970, p. 720–726; P. Păltinea, C. Badic, *Biblioteca lui C. Z. Buzdugan din Galați*, în „Revista bibliotecilor”, 2 1972, p. 100–103; Gh. Maxim, *Biblioteca unui vechi militant al mișcării comuniste, Gogu-Rădulescu Cumpăna*, în „Revista bibliotecilor” 11/1972, p. 673–675; M. Caratașu, *Știri noi despre biblioteca poetului N. Văcărescu*, în „Revista bibliotecilor”, 9 1973, p. 539–541; C. Papacostea, *Catalogul bibliotecii de la Sîlnca*, în S.C.B. XIII, 1974, p. 155–170; Al. Zub., *Însemnări despre a doua bibliotecă a lui Mihail Kogălniceanu*, în S.C.B., XIII, 1974, p. 181–188.

² B. Theodorescu, *Nicolae Iorga și biblioteca*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, 2/1965, p. 163–170; Idem *Nicolae Iorga și educația marelui*, București, 1967, vezi. cap. Nicolae Iorga și biblioteca; P. Simionescu, *Un mare iubitor al cărții, istoricul Nicolae Iorga*, în „Revista bibliotecilor”, 7/1967, p. 417–420;

L. Bueșenescu Vulcu, *Un istoric al Bibliotecii Institutului de istorie „N. Iorga”*, București, 1976, 39 p. dactilo.

Constantin Șerban, Mariana Mihăilescu, *Despre catalogul de carte rară de la Biblioteca Institutului de istorie „N. Iorga”, Cercetări preliminare*, comunicare la Sesiunea de comunicări pe teme de bibliologie și biblioteconomie, București, 26–27 oct. 1984 (în mss.).

Mariana Mihăilescu, *Biblioteca unui mare cărturar Nicolae Iorga* comunicare prezentată la Sesiunea științifică „Valori bibliofile”, VII din patrimoniul cultural național, cercetare și valorificare, mai 1985, (în mss.).

„Revista istorică”, tom II, nr. 1–2, p. 85–97, 1991

Pornind de la aceste investigații preliminare, de orientare generală asupra temei, ne propunem în cele ce urmează să elaborăm un studiu mai amplu și mai sistematic asupra acestei biblioteci, care să oglindească mai pregnant eforturile depuse de savant de-alungul întregii sale vieți, pentru a pune bazele unei biblioteci personale, cu un anumit profil, — pe măsura concepțiilor sale în ceea ce privește orizontul științific al istoricului din epoca contemporană — și unică în țara noastră prin numărul volumelor și mai ales prin diversitatea conținutului acestora. În acest scop s-au impus de la sine pe de o parte cercetări asupra vieții și activității științifice a acestuia, care a fost una din cele mai reprezentative personalități ale științei românești în general și a celei istorice în special, cinstită cum se cuvine și pe plan mondial la sfârșitul secolului trecut și în primele decenii ale secolului nostru. În același scop am considerat că era necesar să cunoaștem în mod nemijlocit prețiosul fond de carte de peste 50 000 volume, care alcătuiesc acest valoros instrument de cercetare istorică, aflat de mai multe decenii la îndemina specialiștilor din țară și de peste hotare.

În această parte a cercetării noastre însă am întâmpinat unele greutăți în operația de identificare a cărților din fondul bibliotecii personale a savantului, deoarece, poate puțin știu, că după dispariția marelui istoric s-au mai alăturat acesteia și alte fonduri de carte, într-un concurs de împrejurări, în concordanță cu evenimentele istorice din ultimele cinci decenii pe care le-a cunoscut poporul nostru.

Astfel pe baza materialelor din arhiva Bibliotecii Institutului de istorie „N. Iorga” în componența căreia se află azi înglobată biblioteca personală a savantului, am constatat mai întâi inexistența unui inventar general și mai ales a unui registru topografic al cărților achiziționate de Nicolae Iorga până la dispariția sa în toamna anului 1940. Apoi, transferarea acestei biblioteci după 1948 la Biblioteca Academiei până în 1959 când a devenit o unitate independentă. De asemenea rezultă din aceleași materiale documentare că în 1959, de când există un registru topografic, biblioteca personală a marelui istoric a fost amestecată cu alte fonduri de carte provenite din mai multe părți. Așa de ex. în 1931 a fost achiziționată de marele istoric biblioteca bizantinistului german A. Heisenberg³ iar în primăvara anului 1940 a primit numeroase cărți în limba slavă și rusă din unele instituții de cultură din teritoriul dintre Prut și Nistru⁴. La acestea s-au mai adăugat apoi biblioteca institutului de Turcologie din Iași creată în 1939/1940 și desființată în 1948⁵, biblioteca Institutului de Studii și Cercetări Balcanice (creată în 1938 și desființată în 1947), apoi biblioteca I. C. Brătianu, bibliotecile lui D. A. Sturdza, C. C. Giurescu, biblioteca Casei române din Venetia (creată de N. Iorga în 1930 și desființată în 1948), cu unele donații provenite de la Casa Școalelor, de la Casa Bisericii, de la Comisia Monumentelor Istorice⁶, ca și cele de la Biblioteca Academiei. În fine cu cele donate de direcția Institutului de istorie „N. Iorga” și cele elaborate de membrii acestui Institut după 1948.

În privința identificării acestui fond de bază ne-am călăuzit după anumite criterii și după anumite însemnări existente chiar pe filele cărților. Așa de ex. toate cărțile care poartă eticheta I.I.U. provin din Biblioteca Institutului de Istorie Universală, deci biblioteca savantului apoi cele cu stampilele Bibliotecii N. Iorga, Biblioteca Universitară N. Iorga, cele care au notele numărul raftului cu cifre romane și nr. cărții cu cifre arabe de ex. XXX 21, cele care poartă autograful lui N. Iorga din tinerețe simplu Iorga⁷, sau ex libris N. Iorga⁸, sau ex meis libris N. Iorga⁹, sau semnătura copiilor marelui istoric Florica N. Iorga¹⁰ Mircea N. Iorga¹¹, Madeleine N. Iorga¹², în fine sînt cîteva cărți ale savantului cu dedicație

³ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 105.

⁴ L. Bucșenescu Vulcu, *op. cit.*, p. 18—19.

⁵ După mărturia prof. Mihail Guboglu, fost reputat turcolog la Universitatea din București.

⁶ L. Bucșenescu, Vulcu, *op. cit.*, p. 18—19.

⁷ Vezi Cicero, *Opere de inventione Rhetorica libri I*, Lipsiae 1849, I 630; M. Renier, *Idyllies choisis de Theocrate*, Paris 1847, I 1065 G.

⁸ G. Steinhäusen, *Kulturgeschichte der Deutschen*, Leipzig, 1906, I 969 G.

⁹ Pomponius Mela, *De situ orbis libri III*, Viennae, 1807, I 2489 G.

¹⁰ F. M. Dostolevski, *Crime et chatiment*, Paris, s.a., I 5195 G.

¹¹ A. Manzoni, *Promessi sposi*, Milano, 1880 I, 1064 G.

¹² A. Lamartine, *Recueils poétiques*, Paris, 1863, I 946 G.

¹³ Chapelot, Bouchez Hocdè, *Morceaux choisis à l'usage des classes préparatoires*, Paris, 1905, I 790 G.

pentru unii din colegii săi care n-au fost expediate destinatarilor¹³. Tot în biblioteca personală a lui N. Iorga sînt și acele cărți primite de acesta de la autorii lor cu dedicație, al căror număr este cu miile¹⁴.

I. CONSTITUIREA BIBLIOTECII

Începuturile acestei biblioteci pe cît sînt de îndepărtate, de peste un secol, pe atît ne apar cît se poate de vag conturate în mărturiile vremii. În urmă cu aproape 70 de ani savantul a făcut primele declarații în public în legătură cu pasiunea sa pentru cărți și mai ales cu dorința sa neîfărmurită de a-și constitui o bibliotecă personală¹⁵. Ulterior în perioada interbelică din alte declarații¹⁶, dar mai ales din amintirile scrise la vîrstă destul de înaintată, și surprinse în paginile cunoscutei sale opere cu caracter autobiografic *O viață de om așa cum a fost*¹⁷, redactată în condiții cu totul neobișnuite, reies alte amănunte în legătură tot cu pasiunea sa pentru carte și pentru stringerea ei în cadrul unei biblioteci¹⁸. Astfel rezultă că încă din anii copilăriei el ar fi căpătat primele cărți de la un obișnuit al casei familiei sale, cuconu Alecu Cănanău din Verești și anume: *Cronicle României sau Letopiseșele Moldovei și Valahiei*¹⁹ și *Răpirea Bucovinei*²⁰, ambele aparținînd istoricului Mihail Kogălniceanu, calificat de savant ca „introducătorul meu în trecutul Moldovei”²¹. Foarte curînd la acestea s-au adăugat un apreciabil număr de cărți dobîndit de la tatăl său Nicu Iorga, avocatul librării Petrinii din Iași, care la lichidarea prăvăliei clientului său, ajuns probabil în pragul falimentului, a primit drept plată pentru serviciile sale cărți în loc de bani. Aceste cărți venite așa dar „în bloc” în casa părinților săi, care aveau să pună bazele unei mici biblioteci adăpostită o vreme de cîteva etajere, erau „frumoase cărți franceze din ediția Calman Levy, avînd flori în relief pe legăturile lor multicolore”²². Conținutul acestor cărți era foarte variat.

¹³ De ex. cartea *Documente românești din arhivele Bistriței* pare a I—II, București, 1899–1900 cu dedicație pentru D. Sturza, I 1107 L. Cartea *Schițe din literatura română* vol. I—II Iași, s.a. cu dedicație pentru Emile Picot, I 1108 L.

¹⁴ Ar fi interesant un catalog al cărților primite de savant cu dedicație de la toți cei care-l apreciau încă de pe băncile liceului.

¹⁵ N. Iorga, *Cîteva cuvinte de mulțumire*, note stenografiate de H. Stahl după cuvîntarea savantului adresată unor prieteni care în 1919 i-au făcut în dar o locuință pentru el și pentru bibliotecă sa vezi „Neamul românesc”, 21, 25, 27 decembrie 1919.

¹⁶ Buletinul cărții 12—16/1923, p. 245.

¹⁷ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. I—III, București, 1934, I. Copilăria și tinerețea, 319 p.; II, Lupta, 315 p.; III, Spre înseninare, 256 p. ultima ediție, N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, ed. îngrijită de Valeriu Răpeanu, și Sanda Răpeanu București, 1984, 824 p.

¹⁸ B. Theodorescu, unul din cei mai competenți biografi și apropiat colaborator al marelui istoric, afirmă că N. Iorga ar fi scris această operă *Povestea vieții sale* de circa 1000 pagini în numai trei săptămîni în vara anului 1933 „Cele o mie de pagini pline de vibrația celui mai curat suflet și a înțelepciunii celei mai luminate minți rămîn ca una din cele mai impresionante opere din literatura română” vezi B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 356 vezi și alte opinii privind această operă semnate de istoricii literari: Șerban Cioculescu, Tudor Vianu, N. Balotă și Zoe Dumitrescu Bușulenga în vol. *Nicolae Iorga*, Antologie, prefață, tabel cronologic și bibliografie de E. I. Mihăilescu, București, 1979, respectiv p. 229–248, 249–261, 262–274, 315–332, 350–356 în Biblioteca critică, precum și Valeriu Răpeanu, *Studiu introductiv* la opera lui N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, București, 1984, p. V—LIX.

¹⁹ M. Kogălniceanu, *Croniclele României sau Letopiseșele Moldaviei și Vlahiei*, București, 1872—1874, 3 vol. ediție 2.

²⁰ M. Kogălniceanu, *Răpirea Bucovinei după documente autentice 7 mai/25 apr. 1776*, București, 1875, XXI + 75 p. cartea nu se mai află în biblioteca savantului.

²¹ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, București, 1984, p. 11.

²² *Idem*, p. 11.

Lângă unele cărți de călătorii în lumea largă se aflau operele unor cunoscuți scriitori francezi din secolul trecut ca George Sand, J. H. Champfleury, Victor Hugo, Em. Souvestre, A. Lamartine²³ dar și ale unor scriitori englezi din secolele XVIII și XIX²⁴.

Uterior la această mică bibliotecă se vor mai adăuga și cărți românești, cu un conținut mai deosebit, care au însușit imaginația tânărului N. Iorga, atunci de 13 ani, și i-au mai sporit curajul pentru a înfrunta cu mai multă bărbăție marile greutăți materiale ale vieții. Este vorba de acelea scrise de N. D. Popescu, cel care a scos din anonimat figurile mai multor haiduci români de la începutul secolului al XIX-lea, ca Iancu Jianu, Tunsu, Miul²⁵ și care a mai alcătuit și o culegere de cintece de lume „noi și vechi” destinată unei categorii largi de cititori, intitulată „Dorul inimii”²⁶, printre autorii cuprinși în această antologie, aflându-se la loc de cinste Gr. Aleandrestu, Vasile Alecsandri, C. Negruzzi, Cezar Boliac, Vasile Cîrlova, Dimitrie Bolintineanu ș.a.

În anii adolescenței lui N. Iorga, mica bibliotecă de familie, care a fost nucleul bibliotecii de mai târziu a savantului, a sporit pe mai multe căi în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. După mărturiile sale, în 1881 pe cînd era încă elev în clasa a IV-a de liceu, aflat în vacanță la Roman, la Emanoil Arghiropol, unchiul său după mamă, el a cumpărat mai multe cărți „din risipa vechilor biblioteci boierești pe care cu mindrie le puteam numi ale mele”²⁷. Se spune că banii cu care le-a achiziționat ar fi provenit din meditațiile pe care le-a dat în acest scop²⁸. Tot în această vreme N. Iorga a moștenit cărți de la rude apropiate de la Ioanidi, unchiul său după tată, de la Costache Iorga bunicul său, pe care le-a păstrat pînă tîrziu spre sfîrșitul vieții²⁹. De cărți dăruite s-a mai bucurat viitorul savant și din partea unora din profesorii săi de ex. pe cînd era elev în clasa a V-a la liceul „A. Treboniu Laurian” din Botoșani în 1885 profesorul Em. Leonescu i-a dăruit o ediție g rmană a operei lui Herodot drept răsplată că la prima lecție de limbă greacă a făcut singur traducerea din această carte³⁰. La aceasta se mai adaugă cele primite ca premiu pentru succesele obținute la învățătură cum ar fi *Viața mitropolitului Veniamin Costache*³¹ și *Dicționarul* lui Frunzescu³². Dar tînrul N. Iorga ca elev el însuși a trebuit să-și cumpere cărți pentru școală care

²³ În amintirile sale savantul nu dă o listă a acestor cărți ci indică ici și colo fie conținutul lor fie autorii lor sau numai titlul operelor lor ceea ce îngreunează alcătuirea unui catalog al acestei mici biblioteci de familie. În 1933 savantul și le mai amintea și chiar ar fi putut face lista lor „pot face lista lor și acum deși au trecut de atunci atîta vreme”. Idem, p. 11; Din păcate cele mai multe din ele s-au pierdut fiind vîndute pe cînd N. Iorga se afla la studii la Iași „cărți de mult vîndute în lipsa mea la școală” Idem, p. 11. În prezent în biblioteca savantului sînt multe din aceste cărți, unele de atunci, altele achiziționate ulterior de aceasta de ex. I. H. Champfleury, *Chien-Cailloü*, Paris, 1860 Idem *Les Souffrances du prof. Delleil*, Paris, 1857; Em. Souvestre, *Le mémorial de famille*, Paris, 1859.

²⁴ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 13.

²⁵ N. D. Popescu, *Iancu Jianu, căpitanul de haiduci*, București, 1881, Idem, *O pagină din epoca fanariofilor*, *Miulu haiducul* București, 1881, Idem, *Tunsul haiducul*, București, 1881; N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, I, București, 1984, p. 13—14.

²⁶ N. D. Popescu, *Dorul inimii, o colecțiune de cîntece noi și vechi*, București, 1879; o altă ediție în 1889; N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 17.

²⁷ N. Iorga, *Drumuri și orașe din România*, București, 1904, p. 52.

²⁸ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga și educația maselor*, București, 1967, p. 110 se afirmă că atunci viitorul savant era în clasa a II-a de liceu; Idem, *Biografia școlară a lui N. Iorga*, București, 1970, p. 24—25; Idem, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 16.

²⁹ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, București, 1984, p. 16, autorul menționează că erau cărți dintr-o bibliotecă franceză „destul de întinsă și variată”, printre cărți aflîndu-se și studii asupra marinei franceze; de la Ioanidi, soțul mătușii sale Zîncă, sora tatălui său a primit poeziile editate de Petrini, de fapt, *Colecțiune de fabule române*, ed. 2, Iași, 1880, N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 36.

³⁰ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, București, 1984, p. 62; B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 32 probabil este cartea Herodot, *Historiarum libri IX*, Lipsiae, 1889.

³¹ A. Vizanti, *Veniamin Costaki mitropolit al Moldovei și Sucevei...*, Iași, 1881; N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 98 „îl cunoscusem pe scriitor după o carte împărțită la premii!”.

³² D. Grunzescu, *Dicționarul topografic și statistic al României*, București, 1872, pe pagina de titlu are o însemnare, „2 iul. 1883 trimisă gratis de Dl. Ministru de interne la elev. Adresa Prof. N. 4822, și cu semnătura autografă a lui N. Iorga ca elev.

și azi se mai păstrează în vechea lui bibliotecă, cum ar fi cîteva gramatici pentru limbile greacă și latină³⁸, sau manuale de istorie de Duruy și Maspero³⁴. În felul acesta încetul cu încetul cartea a devenit pentru viitorul savant „prietenuț cel mai bun al său, o viață întreagă și în ea a avut tot timpul cea mai mare încredere” cartea fiind pusă de el „la temelie oricărei culturi necesare atât poporului cât și statului”³⁵.

Astfel că pînă în 1886, cît timp a învățat la liceu la Botoșani, tînărul N. Iorga și-a alcătuit o bibliotecă în care cărțile aflate într-un număr apreciabil de mare peste o sută rînduite pe două policioare lîngă fereastră camerei sale, necesitau o anumită evidență. Din această vreme, el a început să-și numeroteze cărțile cu grije³⁶; este posibil să-și fi alcătuit și un catalog într-un registru, care din păcate nu s-a păstrat. În schimb au rămas însemnate pe unele cărți cifrele arabe din această numerotare, după cum reiese, din foaia de titlu a unei gramatici școlare de limbă latină³⁷.

Amintindu-și și de această perioadă a vieții sale N. Iorga menționa în 1933 în însemnările sale autobiografice unele cărți ale bibliotecii sale personale ca de ex. *Calendarul franco-român al lui Gh. Asachi*³⁸, *Cuvîntu către elevii școlii finutului Hotin* (Iași, 1855) al lui Alex. Hasdeu *Fabulele lui Nichilachi*³⁹, *Maestrii mosaiei de George Sand* (București, 1873); *Oalele Pascelui de M. Rîureanu* (București, 1869); *Rosariulu urmatu de musca*, de același autor (București, 1872); *Historia Graeca* a lui Xenofon (Lipsiae, 1872)⁴⁰. Pe lîngă acestea mai erau unele manuale școlare în limba franceză de ex. acela al lui G. Maspero, *Histoire ancienne des peuples de l'Orient* (Paris, 1876)⁴¹.

Aceiași pasiune pîntru a strînge cărți cumpărate sau dăruite pentru biblioteca sa personală l-a urmărit pe tînărul N. Iorga în anii de școală și la Iași, unde a terminat ultimele clase de liceu (1886—1888)⁴². În fosta capitală a Moldovei el a dobîndit cartea despre *Jeanne d'Arc* de Alfred Mame din Fours⁴³, primită în dar de la un anume Băjescu, după cum în contact cu ideile socialiste — prin intermediul pastorului englez Mayer și al clubului socialist pe care l-a frecventat — el a obținut ediția franceză a *Capitalului* de Marx, despre care a ținut și o conerînță⁴⁴. De asemenea din venitul modest obținut de pe urma slujbei de pedagog la un pension particular el a cumpărat noi cărți mai ales ale unor scriitori francezi ca Frederic Mistral, Alphonse Daudet etc.⁴⁵.

³⁸ *Gramatica latină*, s. 1. 1850; *Gramatica limbii latine*, Iași, 1883 cu însemnări pe pagini ale elevului Iorga; *Gramatica limbii eline* s.l.a. pe unele pagini profesorul a făcut traduceri cu creionul, iar prima soție a sa Maria Tasu și-a pus semnătura; un portret al viitorului savant este făcut de el însuși.

³⁴ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, I, p. 70.

³⁵ A. Sacerdoțeanu, *Nicolae Iorga despre carte și bibliotecă*, în S.C.B., XIII, 1974, p. 9.

³⁶ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 53 „cu ce grijă îmi numerotam volumele așezate pe două policioare lîngă fereastră...”

³⁷ Este vorba de o gramatică latină (s.l. 1850), purtînd numărul 97.

³⁸ În amintirile sale N. Iorga îi dă titlul de *Calendarul franco-român*, Bibl. Acad. ms. 3668 f. 54, vol. I; mai corect este „*Calendarul pentru români*” vezi G. Răduică, N. Răduică, *vezi Calendare și almanahuri românești 1731—1918*, București, 1981, p. 436, nr. 1204 (14).

³⁹ Carte neidentificată.

⁴⁰ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, I, p. 53—54.

⁴¹ *Idem*, I, p. 64, 70 „o am și acum (este vorba de carte), nu e alta decît manualul pentru Universitate... al marelui egiptolog Maspero”, „manual pe care-l păstrăm cu sfințenie, al lui Maspero”.

⁴² B. Theodorescu, *Biografia școlară a lui N. Iorga*, București, 1970, p. 32—49.

⁴³ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 70.

⁴⁴ De fapt la Botoșani a luat legătură N. Iorga prima dată cu mișcarea socialistă, vezi B. Theodorescu, *N. Iorga și educația maselor*, București, 1967, p. 21; N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, I, p. 84, de aici (pe cînd se afla în Iași) m-am căpătat cu traducerea franceză în patru, pe două coloane, aspră și solemnă pe un cod al vieții nouă ce trebuie să fie a *Capitalului* lui Karl Marx”; B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 17.

⁴⁵ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost* p. 87, „dar o altă literatură pentru care risipeam ultimul franc al cîstigului meu”; *Idem*, p. 86.

Încă din această vreme pentru viitorul savant cartea achiziționată dar și cea lecturată, în prăvăliile diferiților librari și anticari din Iași, fie a lui Haimann, fie a lui Kupermann⁴⁶ devenise un mijloc de înălțare amănitoare "până la adevărata beție a spiritului" menit să-i întregască cunoștințele în toate domeniile activității intelectuale și să dea temeinicie cunoștințelor dobândite pe băncile școlii⁴⁷. Acestor cărți el le va închina în 1933 un adevărat „imn” cum nu mai întâlnim altul în literatura noastră⁴⁸. Iată acest imn: „O sfintele mele cărți mai bune și mai rele, pe care soarta prielnică mi le-a scos înainte, cit vă datoresc că sînt om, că sînt un om adevărat, că oamenii din țările unde nu s-a întrerupt niciodată cultura și de aceea, cu toată lipsa unei averi, moștenită sau cîștigată, cu cită nesfîrșită iubire, cu cită nesățioasă patimă v-am cules de pe toate drumurile din toate tristele colțuri ale părăsirii voastre din împrăștierea atitor furtuni și catastrofe casnice, pentru a face din voi, ce a lăsat mai prețios omenirea de pretutindeni și de oriunde în casa mea, deseori mutată, pînă la permanența unui dar prietenesc⁴⁹, biserica celor patruzeci de mii de glasuri care înalță același imn peste marginile mbrții cui v-a scris, acelui mare și nobil sfînt martir totdeauna care e idealul uman”⁵⁰.

Așa se poate explica într-o anumită privință și graba cu care a continuat acesta studiile sale universitare la Facultatea de Litere de pe lingă Universitatea din Iași, în numai un an de zile (1888—1889), perioadă cînd el a cumpărat cu pasiune noi volume pentru biblioteca sa, cărți aparținînd unor scriitori clasici ruși ca de ex. Lev Tolstoi, Ivan Turgheniev, Feodor Dostoievski⁵¹.

În afară de cărțile pe care le cumpăra, viitorul savant și-a sporit biblioteca personală cu cele dobîndite fie ca premiu pentru succesele obținute de învățătură, fie drept dar de la profesorii său universitari sau de la unii scriitori cu renume din acea vreme în același semn de prețuire. De ex. se păstrează și azi în biblioteca sa o carte primită în dar cu dedicație de la istoricul A. D. Xenopol fostul său profesor la Universitate; este primul volum din *Istoria românilor din Dacia traiană* (Iași, 1888), purtînd însemnarea „iubitului meu elev N. Iorga, 14 martie 1890”⁵². De asemenea este interesantă dedicația pe care i-a scris-o I. L. Caragiale pe cartea sa *Năpasta*, dramă în două acte (București, 1890), drept apreciere pentru că elevul N. Iorga, publicase o recenzie asupra acestei cărți în revista „Arhiva” din Iași. Iată această dedicație „Criticului inteligent și conștiincios care a binevoit a citi înții *Năpasta* și a cugetat asupra ei înainte de a scrie asupra-i”⁵³. La vremea respectivă marele dramaturg aprecia nu numai discernămintul cu care tînrul său critic literar își spusese părerea despre opera sa dar și înalta pregătire științifică a acestuia dobîndită prin lecturile sale. Drept dovadă este cunoscută poezia scrisă de el în 1890⁵⁴ la adresa tînrului N. Iorga.

⁴⁶ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 87; B. Theodorescu, *Biografia școlară a lui N. Iorga*, București, 1970, p. 45; R. Șuțu, *Despre librari și librăriile vechi din Iași*, Iași, 1939, p. 70—72.

⁴⁷ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 88.

⁴⁸ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga și educația mușilor*, București, 1967, p. 9.

⁴⁹ În 1933 N. Iorga se referea la casa din Șoseaua Bonaparte, 8 dăruită lui de niște prieteni în decembrie 1919.

⁵⁰ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost...*, p. 88.

⁵¹ *Idem*, p. 105—106, „Școala normală avea o bună bibliotecă și afară de cărțile pe care eu continuam să le cumpăr cu pasiune și care uneori cuprindeau atîta umanitate revelatoare ca ale lui Tolstoi *Război și pace*, *Ana Karenina*, *Cazicii* cu o lume întreagă în ele așa de străină și corespunzînd totuși așa de mult cu ce e mai adînc și mai intim în sufletul fiecăruia, ale lui Turgheniev, cu vastele priveliști de țară ruscască și cu delicatele indicații de natură pline de răspundere, ca ale celui de al treilea mare rus Dostoievski cu dureri atît de grozave într-o atmosferă morală atît de tulbură”...

⁵² B. Theodorescu, *Scriori către N. Iorga*, București, 1972, p. 128. din 23 martie 1890, P. Fintînaru către N. Iorga.

⁵³ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 111; cartea i-a fost transmisă prin prof. P. Missir; interesant că I. L. Caragiale a dăruit același volum și lui C. Georgian, profesor la Botoșani, viitorul contracandidat al lui N. Iorga la postul de profesor universitar, cu dedicația „Amicului meu C. Georgian în semn de perfectă stimă, autorul”, vezi cartea la Bibl. Acad. cota I 17 680. B. Theodorescu, *Un concurs universitar celebru* (Nicolae Iorga), București, 1944, 148 p.

⁵⁴ Iată poezia „Toate cărțile din lume de cînd lumea cite au fost/Minunatul meu prieten le amoaște pe de rost Tot ce mintea omenească pînă astăzi a știut/În savantu-i cap de dascăl rîndesat și a-nvăpuit Biblioteca-i vestită-i așa plină, că-n zadar/ Am dori să mai încapă și un bibliotecar”/ vezi „Arhiva”, 1922, p. 168; B. Theodorescu, *Biografia școlară a lui N. Iorga*, București, 1970, p. 66.

O importantă cotitură în istoria constituirii bibliotecii personale a lui N. Iorga a avut-o călătoria de studii a acestuia în Occident efectuată la mai puțin de un an de la obținerea diplomei de licențiat în Litere cu mențiunea „magna cum laude” la Universitatea din Iași⁵⁵.

Beneficiar al unei burse de studii la intervenția hotărâtoare a lui Alexandru Odobescu dar și cu sprijinul lui A. D. Xenopol și Șt. Virgolici, foștii săi profesori⁵⁶ și al lui V. Tasu, socrul său⁵⁷, președinte al Curții de Apel din Iași, tânărul N. Iorga a călătorit mai întâi în Franța în toamna anului 1890 unde în timpul studiilor pentru obținerea doctoratului s-a preocupat și de achiziționarea unui mare număr de cărți de specialitate pentru pregătirea sa științifică.

În privința condițiilor dar mai ales a mijloacelor materiale care i-au permis să cumpere cărți pentru biblioteca sa personală s-au păstrat două versiuni ambele aparținând savantului. Una din ele, din decembrie 1919, ne informează că odată ajuns la Paris el și-ar fi rezervat zilnic din veniturile sale⁵⁸ o sumă modestă de 80 de bani pentru a-și face bibliotecă⁵⁹. Alta din 1933 prin care aflăm că el și-ar fi rezervat zilnic o sumă de 20 de centime care putea fi amplificată, în cazuri excepționale, pînă la 500 centime sau cinci franci în același scop⁶⁰.

Cele două versiuni nu sînt contradictorii ci mai mult se completează una cu alta mai ales că a doua a fost făcută după o matură chibzuință și mai ales întregită și cu alte amănunte în legătură cu pasiunea sa pentru carte⁶¹, în general fie ea de știință sau de literatură dar și în legătură cu selecția riguroasă pe care o făcea, cu procedeele folosite menite să-i permită achiziționarea unui număr cit mai mare de cărți și cu cheltuieli cit mai mici. Așa de exemplu tânărul student aflat la studii la Paris și-a procurat aceste cărți de la anticarii care-și aveau dughenele pe cheiurile Senei; aceste cărți erau mult mai ieftine decît cele aflate în librării; mai mult ele erau deseori foarte valoroase prin vechimea și mai alcs prin conținutul lor. „Neapărat, nu cumpăram (cărți) de la librării, ci de la anticarii de pe cheiuri, la care hazardul mă slujea cum nu puteți crede” mărturisea savantul mai tîrziu⁶². Pentru el timpul rezervat acestei preocupări devenise o adevărată plăcere intelectuală greu de înțeles de cei care nu sînt pasionați în această direcție. „Asigur că nu se pot găsi ușor pe lume plăceri ca aceia pe care o simțeam cînd, între nouă și unsprezece ceasuri de dimineața în aierul așa de viu totdeauna... luam pe rînd o lădiță după alta, la vînzătorii masculini și foarte adese ori feminini, pe care-i cunoșteam temeinic, căci de la această străbateră psihologică atrîna și prețurile ce se pot desbater”⁶³. „Prada seducătoare (adică volumele cumpărate) —

⁵⁵ A obținut examenul de licență în ianuarie 1899 și a plecat în octombrie acelaș an; B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 18—19.

⁵⁶ B. Theodorescu, *Scrisori către Nicolae Iorga*, București, 1972, p. 3 și nota 1 p. 4 și nota 3; I. E. Torouțiu, Gh. Cardaș, *Studii și documente de istorie literară*, I, București, 1931, p. 384; Șt. Vîrgolici către Iacob Negruzzi, 20 dec. 1889.

⁵⁷ La 3/15 aprilie 1890 N. Iorga s-a căsătorit cu Maria V. Tasu, B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 19.

⁵⁸ Bursa de studii de care a beneficiat N. Iorga era de 400 lei lunar, la care s-au mai adăugat 100 lei obținuți de la catedra sa de la Ploiești, unde fusese încadrat în 1890 ca profesor de latină și avea în loc un suplinitor, și 100 lei de la socrul său V. Tasu, B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 19.

⁵⁹ „Cînd am ajuns la Paris, am făcut bugetul meu zilnic, o sumă de 80 bani o destinăm pentru a-mi face bibliotecă. Se întîmpla uneori să fie cartea mai scumpă decît 80 bani, în cazul acesta înaintam asupra zilei următoare; luam un avans. Și am izbutit”... în „Neamul Românesc” 25 decembrie 1919 articolul *Cîteva cuvinte de mulțămire*.

⁶⁰ „După citirea ziarelor... luam în cercetare cheiurile, unde era comora cărților pentru a căror cumpărare îmi rezervasem importanta sumă zilnică de două zeci de centime păstrîndu-mi însă dreptul de a mă împrumuta în cazuri excepționale din bugetul zilei următoare cu sume care puteau să se ridice pînă la unul, doi și chiar cinci franci cea mai multă jertfă pe care puteau s-o pretindă operele de bibliofil în cea mai frumoasă legătură sau publicațiile rare” N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, I, p. 218.

⁶¹ Vezi pentru aceasta Șerban Cioculescu, *Nicolae Iorga și cartea*, în „Revista bibliotecilor”, 6/1971, p. 356—358.

⁶² „Neamul Românesc”, 25 decembrie 1919 în *Cîteva cuvinte de mulțămire*; despre cumpărarea de carte la Paris de pe cheiuri amintește și D. Evolveanu, într-o scrisoare către N. Iorga din 8/20 mai 1891, vezi B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, București, 1972, p. 108.

⁶³ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 138.

continua savantul în amintirile sale din 1933 — o ducem cu voluptate acasă, și ea merita toată această vădire de bucurie, căci de cele mai multe ori era în adevăr de valoare. Se puteau achiziționa pe atunci, în ciuda sfaturilor date de librării de la spate, pentru prețuri foarte mici, cărți din cele mai folositoare și mai pline de atracție. În special cele în limbi străine, cu cărțile germane neapărat în frunte, nu se bucurau de nici o trecere și se îmbiau pe nimic⁶⁴, de unde pentru mine și avantajul de a mă adînci în cunoașterea acestor limbi⁶⁵ pentru a trage tot folosul din cumpărăturile mele, care se ridicau din ce în ce mai mult, cu sutele, cu miile, ca o movilă, într-un colț al odăii de culcare⁶⁶, după ce fuseseră foilețate voluptuos în seara liberă de muncă și scutită de grije a cui nu duce nici o răspundere și nu poartă nici o luptă”⁶⁷.

Tot acest tezaur intelectual cuprins în cărțile achiziționate i-au sporit viitorului savant încrederea în propria-i ființă cu privire la menirea sa în viață și mai ales la drumul pe cărările științei pe care pășise cu atîta pasiune și avînt⁶⁸.

Cum era și firesc în acest timp a continuat sporirea bibliotecii sale personale cu cărțile primite în dar de la colegii din țară și de peste hotare, de la cunoscuți și prieteni. Așa de ex. marele filolog B. P. Hașdeu i-a dăruit opera postumă a fiicei saie Iulia tipărită în trei volume la Paris în vederea prezentării acesteia într-un periodic de specialitate⁶⁹. Tot așa A. D. Xenopol a continuat să-i trimită și celelalte volume din sinteza *Istoria românilor din Dacia traiană* apărută între timp⁷⁰, de la N. Xenopol, fratele istoricului⁷¹, de la socrul său V. Tasu⁷².

Aflat la Paris N. Iorga a primit în dar de la O. Rieman, maître de conference la Ecole normale supérieure și la Ecole pratique des Hautes Etudes, cartea *Sintexa latină* cu o interesantă dedicație „A Mr. N. Iorga temoignage de ma vive admiration et parce qu'il dignus dignus est intrare in noster docto corpore”⁷³.

De asemenea N. Iorga și-a mai procurat în acest timp cărți din Anglia prin prietenul său D. Evolveanu⁷⁴ pe timpul cit s-a aflat pentru scurtă vreme din nou în țară dar și de el

⁶⁴ Savantul se referă la faptul că relațiile politice franco-germane la acea dată nu erau amicale mai ales după războiul franco-prusac din 1870—1871.

⁶⁵ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 138; B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 18.

⁶⁶ În locuința sa de la Paris din rue du Cardinal Lemoine, poseda în cele două odăi de la etajul 2 pe lângă alt mobilier și o bibliotecă N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 130.

⁶⁷ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 138; vezi și I. E. Torouțiu, Gh. Cardaș, *Studii și documente de istorie literară*, I, București, 1931, p. 384, Șt. Vărgolici către Iacob Negruzzi, 20 dec. 1889.

⁶⁸ „Ceea ce m-a întărit în lupta, pentru ridicarea culturală a poporului român” a fost glasul care ieșea din cărțile acestea care nu m-au înșelat niciodată mi-au vorbit totdeauna cu răbdarea cu care poți îndeplini lucruri omenеști durabile și mi-au dat conștiința de un ideal pe care intradevăr nimic în lume nu l-a putut birui” în „Neamul Românesc”, 25 dec. 1919, *Cîteva cuvinte de mulțămire*.

⁶⁹ Este vorba de *Œuvres posthumes*, Paris, 1889-1890, 3 vol., vezi N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 121.

⁷⁰ B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, p. 6 și nota 8; lucrarea a fost recenziată de N. Iorga în „Revue Historique”, 1893, III, p. 153—159.

⁷¹ Romanul *Brazi și putregai, moravuri provinciale*, ed. 3-a, București, 1893, recenziată apoi în „Timpul 39/1893, p. 20, B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, I, p. 6 și nota 7.

⁷² B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, I, p. 92 e vorba de cartea I. Eliade, *Scrisori din exil*, București, 1891.

⁷³ O. Rieman, *Sintaxe latine d'après les principes de la grammaire historique*, Paris, 1890, vezi Bibl. N. Iorga, I 6213 G.

⁷⁴ Este vorba de cărți de literatură aparținînd unor scriitori englezi și americani de ex. poemele lui W. Longfellow, *Latest Poems*, London, 1890 (1616 G.), poeziile lui E. B. Barrett, *Poems*, London, 1889 (1618 G.), ale lui W. Carleton, *Farm Ballads*, London 1891 (1614 G.), dar și biografiile unor personalități istorice de ex. *History of Frederick II of Prussia*, London, 1888 (1573 G.), *Life of Fr. Schiller*, London, 1888, (1575 G.), *The Early Kings of Norway*, London, 1889 (1577 G.), toate aparținînd scriitorului englez R. Carlyle; tot așa O. Cromwell, *Letters and speech s with elucidations by Th. Carlyle*, London, 1888 (1570 G.).

personal pe cînd s-a aflat la studii de documentare în această țară⁷⁵ prin intermediul cărora avea să declare mai tirziu că „prin ele am pătruns înțiași dată... într-o literatură cu mult mai originală, mai adîncă, mai omenească, plină de umor și de lacrimi”⁷⁶.

Achiziția de cărți a fost continuată de N. Iorga și pe timpul călătoriei sale de studii în Italia în primăvara anului 1894. Aflat în trecere la Torino el comunica într-o scrisoare soției sale Maria cumpărarea de cărți în valoare de trei lei și o avertiza că în caz că va mai primi și alți bani din țară, va continua achiziția de cărți⁷⁷. În toamna anului 1894 N. Iorga s-a întors din prima sa mare călătorie de studii în cîteva țări din Occident, aducînd cu sine 10 000 cărți procurate pentru biblioteca sa personală. Ele se adăugau la mai multe alte geamantane pline cu copii după documente privind istoria țării sale⁷⁸.

După revenirea în țară, marele istoric a continuat să îmbogățească fondul de carte ce posedea, prin noi achiziții, făcute de la anticarii din București ale căror prăvălii la început dispersate prin străzile din centrul orașului aveau să fie, datorită lui, întrunite într-un singur loc într-o clădire anume construită numită „Casa anticarilor” de lingă Vama Poștii⁷⁹. Anticarii din țară și străinătate precum și colegii și prietenii săi, cu care savantul a întreținut o strînsă legătură directă, și indirectă prin diferiți emisari de ai săi sau prin scrisori, îi procurau periodic cărțile pe care acesta le solicita⁸⁰. Unul din biografiai savantului povestește cum întreținea legături cu un anticar priceput din Veneția pe nume Rigatieri a cărei prăvălie se afla lingă „Ponte di ferro”; era la începutul meseriei sale, tînăr ca Iorga. Între cei doi pasionați ai cărții, fiecare în felul său, s-a legat o prietenie... anticarul alerga prin toată Veneția să procure tînărului ocupat cărțile cerute. De atunci de cîte ori Iorga trecea prin

⁷⁵ S-a aflat în Anglia, la Londra și Oxford în primăvara anului 1892 vezi B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 20.

⁷⁶ Vezi N. Iorga, *Ce datorăm cărții engleze*, Vălenii de Munte, 1938, p. 9. B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, I, p. 583, *Idem, Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 22; vezi și Bibl. Acad. secția mss. corespondența lui N. Iorga, mapa din anul 1894.

⁷⁷ „Martie 1894 și dacă au mai venit mulți bani la Milan eu... mai am zău”.

⁷⁸ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 23; Bianca Valota Cavallotti, *Nicola Iorga*, Napoli, 1977, p. 42, nota 44; B. Theodorescu, *Nicolae Iorga și biblioteca în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”*, 2/1965, p. 164.

⁷⁹ Se afla de fapt în spatele renumitului Hotel de France azi dărîmat, vezi George Costescu, *Bucureștii vechiului regal*, București, 1944, p. 234.

⁸⁰ Mai întîi ne referim la cei care-i procurau cărți din străinătate. În 1894 Pompiliu Eliade îi trimitea din Paris *Bibliografia lui Monod* și cîteva volume din sinteza lui E. Lavissee *Histoire generale* vezi B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, I, p. 174; în 1897 D. A. Teodoru îi scria din Paris dacă a primit cartea lui Ch. Langlois și Ch. Seignobos, *Introduction aux etudes historiques*, Paris, 1887; *Idem*, I, p. 152; în 1898 anticarul Leon Revai din Budapesta expedia cărți și periodice de specialitate în limba maghiară (cartea lui Szilagyi, 3 fascicule din *Törtenelem* itar din 1897 și cartea lui Szadecky), *Idem*, p. 502; în anii 1899—1901 anticarul francez Ernest Leroux îi scria din Paris despre cărțile trimise. *Idem* I, p. 492—493; în 1900 îi trimitea cărți din Genova Gaetano Irisoni secretar la Societă Ligura di Storia Patria-Genova, *Idem* I, p. 502—503; tot în 1900 îi trimitea cartea *La Suède, son peuple et son industrie* W. Mhunquist, secretarul general al Comisiei Regale a Suediei pentru expoziția universală din 1900, *Idem* I, p. 512—513; în 1900 îi trimitea din Berlin prof. R. Röhrich, *Idem*, I, p. 572—573; în anii 1900—1901 îi scria din Paris din nou D. A. Teodoru dacă a primit cărțile trimise de unii librari parizieni, *Idem* I, p. 383—384; în 1901 tot D. A. Teodoru îi scria din Paris că Sextil Pușcariu ar fi fost la librarul anticar E. Leroux pentru a-i procura cărți *Idem* I, p. 159; în 1901 Horatio Brown îi trimitea din Veneția *Calendarele și Presa venețiană*, *Idem*, I, p. 504—505 de asemenea în 1894 N. Iorga cerea lui Arthur Maxime Chuquet profesor la Ecole Normale Supérieure cărți privind secolele XIV—XV vezi N. Iorga *Correspondența*, I, p. 310. Vezi scrisorile savantului către unii colegi și prieteni din țară de ex. lui N. Apostol în 1907 să-i procure cartea Melhisedec Ștefănescu, *Inscripțiile bisericilor armenesti din Moldova*, (Anal. Acad. Române, tom. IV, secția 2, 1881—1882 în N. Iorga, *Correspondență*, I, p. 55; lui C. Basarab Brîncoveanu îi solicita în 1905 să-i procure cartea lui A. C. Stourdza, *Constantin Brîncoveanu, prince de Valachie, son regne et son époque*, Paris, 1915 o carte rară azi numai în biblioteca savantului, *Idem*, p. 83; lui Marcu Beza în 1921 să-i aducă 35 volume împrumutate prof. M. Gaster, *Idem*, p. 110 111; lui Ion Bogdan în 1906 să-i dea cartea lui Al. Ștefulescu, *Istoria Tg. Jiului*, Tg. Jiu, 1906, *Idem*, p. 183.

Veneția își căuta prietenul anticar, unde afla, puse de o parte, cărți despre România și țările balcanice. Timp de o jumătate de secol — continuă biograful — Rigatieri tatăl, apoi și fiul nu l-au trădat și ce mare i-a fost bucuria când într-o zi pe pieptul său însăși Nicolae Iorga a prins o distincție oferită de statul român”⁸¹.

Printre anticarii bucureșteni, familiari marelui istoric erau frații Pach, care după mărturia prof. B. Theodorescu i-au procurat acestuia în special operele unor străini care au călătorit prin țările române în evul mediu și în epoca modernă și și-au tipărit impresiile lor de drum privind realitățile cunoscute, pe unde trecuseră cu diferite misiuni politice, diplomatice, economice, culturale. Același colaborator apropiat al savantului prezintă astfel scena surprinsă la Casa anticarilor din București într-o zi când însăși N. Iorga venise aici să viziteze prăvăliile pline de cărți în intenția de a cumpăra volumele de care avea nevoie. „Să fi văzut muntele de om cu cită ușurință urca treptele scării și cu cită pasiune se cufunda cu uitare de sine de tot, de timp și de cei din jurul său cerceta pretutindeni. Acolo sus cocoțat pe ultima treaptă citea carte de carte, pe una o arunca anticarului jos, luată deci pentru sine sau pentru anumite biblioteci cu care avea legătură; pe alta o cetea acolo, memorindu-o sau notindu-o în carnețelul său”⁸².

În perioada dinaintea de primul război mondial și în cea interbelică orice deplasare a savantului peste hotare în scopuri științifice era încheiată cu o nouă recoltă de cărți achiziționate pentru biblioteca sa personală. Deși savantul se bucura de un renume în rîndul anticarilor din diferite orașe și țări cu care se întâlnea periodic se întâmpla uneori să intre în prăvălia unuia pentru prima dată și care nu-l cunoștea și atunci se petrecea o scenă amuzantă asemănătoare aceleia povestită de biograful său B. Theodorescu într-un studiu consacrat pasiunii de bibliofil a lui N. Iorga. „În Elveția la Universitatea din Zürich ținu în 1930 o conferință, scrie acesta. A doua zi a mers la un anticar să cumpere cărți despre țările din răsăritul Europei. Acesta (adică anticarul) i-a oferit trei scrise chiar de el (de savant) și anume *Geschichte des Osmanischen Reiches*, *Histoire des Etats balcaniques* și *Geschichte des Rumänische Volkes*. El, adică N. Iorga, a spus că nu-l interesează, anticarul s-a supărat la început, a luat cărțile înapoi i-a spus că i-a dat ce avea mai de preț asupra țărilor specificate și că-și cunoaște meseria. Când a aflat adevărul (că se afla în fața autorului cărților) anticarul, s-a bucurat și n-a primit nici un ban pentru cărțile alese de savant, drept recunoștință și cinstea de a fi primit în prăvălia sa pe savant”⁸³.

În felul acesta numărul volumelor din biblioteca personală a lui Nicolae Iorga a sporit vertiginos în perioada interbelică ele depășind numărul de 60 000 volume⁸⁴. Notăm faptul că în primele decenii ale secolului nostru marele istoric a început să doneze parte din cărțile sale unor instituții culturale din țară și de peste hotare. În 1907 a donat 3 000 volume pentru crearea bibliotecii școlare din Iași⁸⁵, în 1908 a donat 10 000 volume Ligii Culturale⁸⁶, în 1919 a expediat 5 000 cărți pentru Biblioteca Națională din Paris⁸⁷, tot el înzestrează cu cărți, biblioteca Școlii române din Paris, Fontenay-aux-Roses în 1921 iar în 1930 a donat cărți la Casa Romena din Veneția⁸⁸.

⁸¹ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga și biblioteca* în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, 2/1965, p. 165.

⁸² *Idem*, p. 164 autorul considera că marele istoric a scris cunoscuta sa operă *Istoria românilor prin căldări* pe baza cărților procurate de la anticari de pretutindeni și a notelor pe care le scotea din citirea cărților în prăvăliile acestora. În 1934 N. Iorga scria „la anticarii Pach am găsit rarissime carte: *Măsurile obștești pentru regulile plutirii vaselor pe râul Dunărea și pentru paza bunelor rîndueli în porturile Prințipatelor*, vezi „Revista istorică”, 1934, p. 98.

⁸³ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga și biblioteca* în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, 2/1965, p. 165.

⁸⁴ Bianca Valota Cavallotti, *op. cit.*, p. 149 nota 44.

⁸⁵ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 47.

⁸⁶ *Idem*, p. 49.

⁸⁷ *Idem*, p. 74.

⁸⁸ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga și biblioteca* în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, 2/1965, p. 168-169; *Idem*, *Casa romena N. Iorga din Veneția*, în „Boabe de grâu”, 7/1930, p. 1; „Neamul românesc”, 85/1930 Casa noastră de la Veneția; N. Iorga, *Școala română din Roma*, în „Boabe de grâu” 3/1930, p. 147—151.

II. PEREGRINUL BIBLIOTECII

După întoarcerea de la studii din Occident în 27 septembrie 1894⁸⁹ și obținerea catedrei universitare la București⁹⁰ biblioteca savantului a cunoscut un adevărat peregrin în diferite case închiriate din capitala țării. Se știe că în 1894 acesta se stabilise în strada Sf. Voevozi 12⁹¹, în două camere și un antreu la parter, casa veche cu pod înalt și cu o cameră la etaj, accesul în ea făcându-se pe afară pe o scară de lemn.

Două luni mai târziu nevoia de un spațiu mai mare l-a obligat pe marele istoric, să se mute în strada Sculpturei (azi Ștefan Furtună) în același cartier din apropierea Bibliotecii Academiei Române. Amintindu-și de această locuință N. Iorga o prezintă în memoriile sale din 1933 în felul următor „Pe lângă biblioteca Academiei ce puțin lucru era pentru mine însăși săraca mea casă, unde cărasem mormanul de cărți găsite cu atita stăruință pe cheurile Parisului și care au stat, ani de zile înșirate pe simplele rafturi albe, abia geluite, ale unei căsuțe din strada care se zicea a Sculpturii pentru că se rătăcise acolo⁹² aruncat într-o curte⁹³ un „om de piatră” o mitologică statuie. Gospodărie de student neaclimat cu o altă viață — continuă acesta — în șirul de trei odăi, un antreu și o bucătărie pe care le închiria cizmarul de lux Daniel în fundul curții...”⁹⁴.

În toamna anului 1896 biblioteca lui N. Iorga avea să cunoască un alt adăpost, în str. Icoanei 64, într-un cartier bucureștean mărginaș⁹⁵. Noua locuință este descrisă de savant în cuvinte care rămase în amintirile sale sint însoțite de o notă de adevărată desnadejde „mergeam tocmai în fundul străzii Icoanei, lângă rampa de gunoarie care aromia mahalaua într-un șir de odăițe joase, cu fereștile către ulicioara care se chema mindru strada Orientului și unde veneau aburii de cîrciumă, strigăte de bețivi și cîte un tîlhar care, supt pretextul că-mi aduce telegrame neexistente, ciocănea în mijlocul nopții la geamul de la intrare...”⁹⁶. În aceste odăițe joase cărțile căpțuseau pereții lor lipsindu-le de prea multă mobilită⁹⁷. Iată o descriere a locuinței sale din str. Icoanei 64 făcută de prof. Remus Caracăș fostul său student în 1897 „Casa se compunea din trei camere, un antreu și dependințe, antreul despărțea camera de colț, de la stradă de celelalte două camere care veneau în dreptul antreului. În camera de la stradă era biroul de lucru și biblioteca profesorului cu rafturi care gemeau de cărți și de greutatea lor mijlocul rafturilor se lăsase puțin în jos”⁹⁸. Aici a stat biblioteca marelui istoric mai mulți ani pînă în primăvara anului 1900 cînd în împrejurări încă nelă-

⁸⁹ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 23.

⁹⁰ B. Theodorescu, *Un concurs universitar celebru (Nicolae Iorga)*, București, 1944, 150 p.; atunci savantul a fost numit profesor suplinitor la Facultatea de Litere și filozofie.

⁹¹ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 119 casa mai există și azi și are nr. 14 (I.A.L. 80427).

⁹² Statuia se află azi în curtea casei cu nr. 47.

⁹³ Casa ocupată de savant era la nr. 37 vezi N. Iorga, *Correspondența* vol. I, București, 1984, p. 310—311 două scrisori ale sale datate la această adresă 6 nov, 1894 și 16 martie 1896. Dar în *Anuarul general al României* din 1897—1898 în lista nominală a locatarilor din strada Sculpturii nr. 1—66 se arată că la nr. 37 locuia medicul M. Grozovici iar la nr. 39 profesorul N. Iorga (*op. cit.*, p. 122). Cit privește cizmarul Daniel proprietarul marelui istoric acesta locuia în calea Victoriei 78. Azi la nr. 37 în fosta str. Sculpturii în fundul curții sînt pe ambele părți cîte un corp de case vechi cu camerele dispuse vagon de la începutul secolului nostru. După descrierea savantului s-ar părea că cele din stînga ar fi fost locuința sa temporară.

⁹⁴ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 175, autorul mai adaugă că în acei ani în aceeași curte mai locuia și doctorul Grozovici, medic comunal; în privința mobilierului casei N. Iorga scrie „cîteva mobile culese la întîmplare, completau cuprinsul acestui simplu adăpost al profesorului plătit cu 300 lei pe lună”; în secolul trecut strada Sculpturii ținea de la str. Popa Tatu la Calea Griviței avînd numerele 1—57 și 2—44, se afla în mahalaua Manea Brutaru și sectorul 1 comunal; vezi *Ghidul orașului București*, 1913.

⁹⁵ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 25 autorul precizează data mutării și anume la 26 oct. 1896 vezi și *Anuarul general al României*, 1901, p. 320.

⁹⁶ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, I, p. 195 la sfîrșitul secolului trecut strada Icoanei era cuprinsă între strada Vasile Lascăr și str. G. C. Cantacuzino, avînd numerele 1 123, 2—134, făcea parte din suburbia Icoanei, Popa Chitu și Dichiu, sect. comunal 2; numărul actual al casei trebuie să fie 66 deoarece casa cu nr. 64 este construită în 1903.

⁹⁷ *Idem*, 197.

⁹⁸ *Amintiri despre Iorga*, Iași 1980, p. 159, Dan Smîntineșcu, *Cum l-am cunoscut pe profesorul Nicolae Iorga*; autorul folosește și unele amintiri ale profesorului Remus Caracăș.

murite pe deplin s-a produs divorțul lui N. Iorga de prima sa soție Maria Tasu⁹⁹. Drept urmare el s-a mutat din nou pe o stradă din vecinătatea Căii Griviței, împreună cu biblioteca sa, în aleia Alexe Marin¹⁰⁰ zisă și Chimistului. Aprecierile savantului privind noua sa locuință reflectă caracterul modest al acesteia „În mai omenescul mediu al unei alei desfăcută din Calea Griviței și care aparținând fiului inițiatorului român în chimie, Alexe Marin, purta științificul nume al acestuia. Acolo era același popas, iar nu o adevărată locuință”¹⁰¹. În privința mobilierului el reflectă condițiile modeste în care trăia savantul : în general mobilă de ocazie, piese dispartate, un fotoliu, citeva scaune desperechiate, un pat de fier, o masă de sufragerie, în rest numai cărți¹⁰². În alea Alexe Marin, a stat marele istoric cîțiva ani pînă în 1905 cînd din nou s-a mutat într-o casă mai spațioasă din strada Buzești 46, casă parter și etaj cu mai multe odăi construită relativ de curînd (1892) în apropiere de întretăierea acestei străzi cu strada Sevastopol¹⁰³.

Dar nici aici șederea savantului n-a fost de lungă durată ca și a bibliotecii sale deoarece în 1907-1908 a părăsit București pentru a se stabili în orașul Vălenii de Munte¹⁰⁴. Din lipsă de spațiu în noua sa reședință cea mai mare parte a cărților sale a rămas în București și depusă la sediul Ligii Culturale din strada Fintînii (azi grupul Batherlot) într-un imobil colț cu Calea Victoriei „cînd am plecat la țară (adică la Vălenii de Munte) scrie savantul în 1933 — cea mai mare parte din biblioteca mea, a fost depusă spre cercetare acolo”¹⁰⁵, adică în strada Fintînii în odăile frumoase din etajul al doilea al unei mari case din strada Fintînii colț cu Calea Victoriei”¹⁰⁶.

La început locuința savantului din Vălenii de Munte a fost mică avînd numai două camere pe care le împărțea cu soția, mama sa și cei patru copii ai săi¹⁰⁷. Ulterior însă acesta a achiziționat o altă clădire mai încăpătoare unde s-a mutat în primăvara anului 1908¹⁰⁸. Această nouă locuință construită de mult în sec. XVIII era inițial într-o stare fizică foarte

⁹⁹ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 140 se afirmă că despărțirea s-ar fi produs din vina soției; la p. 142 se arată că soția n-ar fi fost vinovată; *Anuarul general al României* 1902, p. 169; N. Iorga, *Correspondență*, vol. 1, București, 1984, p. 160 scrisoare datată ianuarie 1901 la această adresă; același *Anuar general al României* 1903 p. 136 menține adresa lui N. Iorga în același loc, dar în 1904 la p. 136 se arată că era în str. Chimistului 6, care de fapt era același loc, vezi și *Anuarul general al României* 1906, p. 103.

¹⁰⁰ *Anuarul național al României* 1902 de Emile Melbert, București 1902 p. 169 vezi și N. Iorga, *Correspondența*, vol. I, București, 1984, p. 160 scrisoare din ianuarie 1901 datată la această adresă.

¹⁰¹ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 195 noua sa locuință, ocupa parterul unei case avînd două camere, un antreu dar și un mezanin; azi Aleia Iulia Hasdeu 4.

¹⁰² Idem, p. 195; B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 140—141; idem, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 32 autorul indică data cînd a încheiat contractul de închiriere la noua sa locuință, 6 oct. 1900.

¹⁰³ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, București, 1976, p. 41, 48; vezi și *Anuarul general al României* 1906, p. 152.

¹⁰⁴ B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. 2, București, 1973, p. 624 autorul afirmă că mutarea savantului la Vălenii de Munte a avut loc în 1907 ceea ce este puțin probabil, vezi idem, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 210; dar vezi și amintirile marelui istoric care începe capitoul „Adăpostul din Vălenii de Munte” cu vara anului 1908, N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*..., p. 246. Savantul explica părăsirea Bucureștilor pentru a merge la Vălenii de Munte din două motive: chiria prea mare a locuinței sale și nevoia uneia din fetele sale pentru a schimba aerul, vezi N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 246 „chiria crescută pentru căsuța din strada Buzești... Îmi ajunsesse cu mult peste mijloacele mele”, p. 248 „povara chiriei și lipsa de bani a ziarului mi-au dat ideea de a mă muta cu totul aici...”; p. 247 fiica mea cea mare avea grabnică nevoie de aer, de neconținut aer...” vezi și Dan Zamfirescu, *Nicolae Iorga etape către o monografie*, București, 1981, autorul afirmă că savantul a venit la Vălenii de Munte în vara anului 1908 și în 1910 s-a mutat într-una din cele mai vechi case din regiune reparată în etape (p. 69—70).

¹⁰⁵ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 296.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 249 „o, nu e ușor să te faci țeran la treizeci și șase de ani. Numai, grămădiți în două cămăruțe și cu brătrina mea mamă, patru copii dormeau somnul vîrstei lor fericite”.

¹⁰⁸ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1976, p. 48 arată stabilirea definitivă a savantului la Vălenii de Munte la 18 aprilie 1908; tot în legătură cu casa de la Vălenii de Munte vezi și scrisoarea din 1907 a lui Ștefan Bogdan, cumnatul savantului, în care-i scrie

proastă. Savantul a recunoscut însă în ea și unele valori artistice pe care le-a restaurat, ba chiar a construit și o aripă nouă fără ca imobilul să sufere ceva în ansamblu ⁹⁹. Noua locuință cuprindea de data aceasta patru camere spațioase: odaia cea mare, odaia cea mică, odaia de dormit și biroul savantului, în care și-a făcut loc și o parte din biblioteca sa ¹¹⁰.

Până la primul război mondial bibliotecă savantului s-a bucurat de grija personală a acestuia, la numărul mare de cărți achiziționate s-au mai adăugat cele primite de la diferiți specialiști: istorici, economiști, filozofi, istorici de artă, scriitori, poeți, prozatori și dramaturgi, care dăruindu-și operele lor, cinsteau prin aceasta înalta valoare științifică recunoscută în toată lumea din țară și de peste hotare ¹¹¹. Lingă ele se adunau an de an apoi lucrările personale ale savantului tipărite în special la tipografia sa din Vălenii de Munte dar și cele imprimate la diferite edituri din țară și din străinătate apărute în limba română și în limbi străine ¹¹².

„Î-am găsit o minune de casă pentru prețul ce îl cere. A cerut 3 000 lei de unde desigur va mai lăsa. Casa e aproape de centru adică de mănăstire și după cum poți vedea din schița alăturată are trei odăi bune de locuit și o bucătărie, curte mare, grădiniță în față și grădină cu boltă de viță în fund ... cu puțină reparație vreo 300 fr. se poate aduce în perfectă stare...” B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, II, p. 329.

¹⁰⁹ N. Simache, *Casa Nicolae Iorga, Vălenii de Munte*, București, 1969, p. 5—7, vezi prezentarea dimensiunilor casei și descrierea ansamblului imobilului cu sublinierea elementelor artistice ale construcției, cerdacul cu stâlpi de lemn sculptați de tradiție brncovenască, etc.; în 1965 casa a devenit casă memorială.

¹¹⁰ Că la Vălenii de Munte a fost transferată o parte din biblioteca sa o mărturisește savantul și cu alt prilej când arată cum a fost scrisă acolo *Istoria bisericii românești* și în tipografia sa din Vălenii de Munte a tipărit această carte pentru a-și plăti casa” se tipărea în același timp când în odăiță de lingă culoarul în care-mi grămădisem cărțile indispensabile, celelalte fiind depuse pentru ani de zile la Liga Culturală” N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 249.

¹¹¹ Ar fi interesant de elaborat un catalog al cărților primite de N. Iorga cu dedicație care sînt cu sutele și chiar cu miile.

¹¹² Elaborarea bibliografiei operei lui Nicolae Iorga a fost inițiată încă din anul în care savantul împlinea vîrsta de 40 de ani; vezi N. Tofan, *Despre scrierile lui N. Iorga*, în „Junimea literară”, 7—9/1911, p. 146—154. Doi ani mai tîrziu Șt. Meteș a publicat studiul *Bibliografia scrierilor lui N. Iorga (ce a scris N. Iorga)*, *Viața și activitatea sa*, București, 1913, LXXVII + 155 p. Cînd marele istoric a împlinit 50 de ani au apărut alte lucrări de acest gen de ex. Șt. Meteș, *Activitatea istorică a lui N. Iorga*, București, 1921, XXXIII + 416 p. În același an a apărut un volum *Omagiul lui N. Iorga*, Craiova, 1921, în care Gh. Bogdan Duică a scris o dedicație (p. 5) care începea astfel „Îți oferim un volum modest însă dovedește că iubim știința și artele spre care ne călăuzești neostenit ... „Cînd N. Iorga a împlinit vîrsta de 60 de ani a apărut volumul *Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, în care Șt. Meteș a publicat o nouă ediție a lucrării sale *Bibliografia operelor lui Nicolae Iorga, viața și activitatea sa* p. II—XXVIII + 1 55 și extras, Cluj, 1931, XXVIII + 55 p.

Doi ani mai tîrziu a apărut volumul *Melanges offert à M. Nicolas Iorga par ses amis de France et des pays de langue française*, Paris, 1933 în care V. Ianculescu, publica *Bibliographie des travaux de M. Nicolas Iorga*, p. XV LXXIX.

Una din cele mai cuprinzătoare lucrări cu caracter bibliografic privind opera lui Nicolae Iorga a fost și rămîne pînă acum cea elaborată de B. Theodorescu, intitulată *Bibliografia operelor lui N. Iorga*, București, 1931, 203 p. urmată în 1934 de o nouă ediție mult mai completă *Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga 1890—1934*, București, 1935 și *Bibliografia politică, socială și economică a lui N. Iorga, 1890—1934*, București, 1937. După moartea savantului bibliografia operei sale a fost continuată de A. Sacerdoțeanu în studiul *Opera lui N. Iorga, 1934—1941 din „Revista arhivelor”*, 4/1941, p. 410—437. Ulterior s-au mai elaborat și altele de ex. V. Cîndea, *L'Europe de sud-est dans l'oeuvre de Nicolas Iorga. Bibliographie provisoire* în vol. *N. Iorga l'homme et l'oeuvre, à l'occasion du centième anniversaire de sa naissance*, Bucarest, 1972, p. 210—249; Volumul se încheie cu o bibliografie sumară a operelor lui N. Iorga privind istoria generală și istoria culturală, p. 409—414, împărțită în șase capitole. În 1976 B. Theodorescu a continuat propria-i lucrare cu caracter bibliografic în vol. *Nicolae Iorga 1871—1940*, București, 1976, p. 125—520, iar în 1980 Bianca Valota Cavallotti, publica o *Bibliografie cronologică a operei bunicului ei după mamă* în vol. *Nicolae Iorga*, Napoli, 1977 p. 254—309.; N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, p. 347, vezi condițiile dramatice în care a călătorit savantul de la București la Iași timp de 24 de ore travestit în haine de călugăr, *op. cit.*, p. 347—348.

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

A XXIV-A SESIUNE ANUALĂ DE RAPOARTE PRIVIND REZULTATELE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN ANUL 1989

Lucrările acestei sesiuni s-au desfășurat la Arad între 7 și 10 iunie 1990, în organizarea Comisiei Muzeelor și Colecțiilor de pe lângă Ministerul Culturii, a Comisiei arheologice pe țară și, nu în ultimul rând, ca efort efectiv de bună organizare și găzduire, a Muzeului județean Arad. Colaboratorii și conducerea Muzeului local s-au străduit și au reușit să imprime lucrărilor, împreună cu ceilalți organizatori și cu majoritatea participanților, un spirit mai destins, dincolo de măsura evenimentelor în mijlocul cărora cu toții ne-am aflat și ne aflăm încă. Cele din urmă poate și explică numeroasele absențe de la această întrunire anuală tradițională care va trebui să-și continue șirul în scopul pe care l-a avut de la început, chiar cu mult înaintea cifrei instalate pe afiș: informare generală rapidă și dezbateri la obiect între specialiștii din toată țara, cunoaștere directă a rezultatelor cercetărilor, spre o creștere a calității acestora, de la programul tematic și execuție, până la valorificare. Este ceea ce și-a propus dealtfel însăși Comisia arheologică pe țară în lucrările sale de la Arad, ținute înainte de începerea lucrărilor propriu-zise ale sesiunii. Aceasta într-o etapă în care Comisia nou constituită avându-l ca președinte pe dr. Constantin Preda, s-a degajat de ezitățile date anterior de un cadru instituțional rigid cu subordonare cel puțin dublă și alte avataruri asupra cărora nu mai insistăm acum.

Urmează însă și trebuie ca, în timpul cel mai scurt, angajarea Comisiei în noua formulă să devină mult mai fermă decât a putut-o arăta cu prilejul amintit. Este o împlinire care depinde direct de conturarea cât mai exactă în acest an a statutului și funcționalității Comisiei pe care o dorim beneficia pentru cercetarea arheologică din România.

O expoziție de lucru cu descoperirile recente din județ și din țară a completat și ilustrat conținutul unor rapoarte; la fel și vizita din ultima zi la câteva situri arheologice. În care context vom aminti aportul direct și de suflet al doamnei Cornelia Stoica, în reinițierea și reorganizarea sesiunii din acest an.

Revenind la rapoarte, precizăm că ele s-au derulat în spațiul a zece secții (din șapte programate) repartizate pe criterii cronologice, ultimele două cuprinzând rapoartele secției a șasea din program în funcție de apropierea de o perioadă sau cealaltă. Prezentarea de mai jos se referă doar la rapoartele din program care au fost susținute de autorii lor în cele șase secții. Chiar dacă la un raport sau altul a fost prezent doar unul din autori, am menționat în text toți autorii. Întrucât autorul acestor rânduri a fost prezent doar la secția de arheologie greco-romană, restul informărilor de mai jos au fost cumulate după cum urmează: Pentru Secția I-a — paleolitic, neolitic textul îi aparține dr. Eugen Comșa; pentru secția a II-a „Civilizația tracică”, dr. Sebastian Morintz, iar pentru secția a IV-a subsemnatului. Pentru secțiile a III-a, a V-a și a VI-a am obținut informații de la dr. Constantin Preda, V.V. Zirra, dr. Maria Comșa, Daniela Marcu și Cornelia Beldiman, cărora le mulțumim și pe această cale. Este de la sine înțeles că am operat o unificare a prezentării, renunțând la titlurile detaliate ale comunicărilor și comprimând în măsura posibilului partea expozitivă.

Se cuvine, înainte de a încheia acest preambul, să aducem și aici un omagiu pios lui Corneliu Hălcescu, colegul nostru care, la numai 49 de ani, a plecat dintre noi spre lumea nevăzută în chiar ultima zi a sesiunii. A fost să se încheie pe malul Mureșului o viață grea și cu multe încercări, în care cuprinderea și pasiunea pentru arheologie și istoria veche a țării a dominat neajunsuri și preocupări.

Alexandru Barnea

În secția I, „Civilizații străvechi”, rapoartele au cuprins rezultatele săpăturilor arheologice din complexe datînd din epocile paleolitică și neolitică. Din 41 de rapoarte înscrise au fost prezentate 27, dintre care doar câteva au privit și descoperiri paleolitice. Mulți dintre

arheologii prezenți au îmbinat cercetarea proprie cu a unor specialiști din alte domenii, fapt care a dus la o îmbogățire a documentării. La lucrările secției au participat activ, inclusiv cu o comunicare — fapt îmbucurător pentru colaborarea cu cercetătorii din țările vecine — și trei colegi de la Bekescsaba (Ungaria). Prezentăm, pe scurt, rezultatele cercetărilor raportate în secție în ordinea susținerii lor. În urma sondajului de la Partoš (punctul „Șura de Piatră”), M. Cărciumaru și H. Ciugudeanu au făcut, în succesiunea stratigrafică înregistrată, observația rară a unui strat cu material ceramic specific (cu torți pastilate), suprapus de un altul cu ceramică din cultura Coțofeni. La Schela Cladovei, V. Boroneanț a descoperit, printre altele, câteva morminte epipaleolitice, dintre care unul avea înfipite două vîrfuri de săgeți; pe același loc s-au identificat și urme de locuire din ultima fază a culturii Starcevo-Criș. În complexul de la Cladova (jud. Arad), același cercetător a identificat depuneri paleolitice urmate de altele din cultura Baden și Coțofeni și din epoca bronzului și a fierului. Din stratul în bună parte distrus din peștera Cioclovina II, T. Mariș a reușit să recupereze câteva unelte de os paleolitice. M. Nica a continuat cercetările de la Circea și în alte două așezări de același tip, la Simnic și Ghercești, precum și în câteva așezări de tip Dudești-Vinča, dintre care trei mari au fost identificate la Podari. La Suplacu de Barcău, D. Ignat a cercetat locuințe de tip Tiszapolgar-Românești și, în alt punct din zonă, locuința aparținând grupului Suplac, cu podea de birne sau cu podină de pietriș bătătorit. În așezarea Starcevo-Criș de la Trestiana, jud. Vaslui, de cca 250 × 160 m, cercetată de E. Păpușoi, s-a constatat existența a două niveluri și s-au făcut observații deosebit de interesante cu privire la organizarea internă a așezării; s-au cercetat și 42 de morminte aparținînd aceleiași culturi. O altă așezare de același tip a fost studiată la Covrogiu, jud. Hunedoara, de I. Andrițoiu și prezintă de asemenea două niveluri de locuire, suprapuse de un strat feudal timpuriu. În așezarea neolitică de la Iclod, Gh. Lazarovici și Z. Kalmar au continuat săpăturile la sistemul de apărare. Raportul a fost completat de G. El Susi cu studiul faunei pe baza materialului osteologic recoltat. S.A. Luca și M. Barbu au descoperit la Iosaș-Anele, jud. Arad, trei locuințe de tip Starcevo-Criș, unde o mică comunitate umană se ocupa cu exploatarea și prelucrarea silexului. La Pecica-Forgaci, S.A. Luca a cercetat o așezare de tip Bodrog-Keresztur, de formă circulară, prevăzută cu șant, și a constatat, în al doilea nivel al așezării, existența de elemente de tip Sălcuța, pe baza cărora autorul consideră rolul important al acestei din urmă culturi în geneza celeilalte, a cărei fază clasică a fost paralelă cu faza Cucuteni A3 — A4. O așezare bogată în materiale reprezentative din faza Giulești a culturii Boian au identificat Z. Kalmar și Z. Szekely la Turia, jud. Covasna. În continuarea cercetărilor sale de la Radovanu, E. Comșa s-a ocupat de vestigiile unei locuințe de la baza nivelului 4, din faza de tranziție de la cultura Boian la Gumelnița. D. Șerbănescu a continuat cu descoperirea a încă 15 morminte în necropola neolitică de tip Gumelnița 2 de la Căscioarele; între acestea, 9 aveau inventar specific. În jud. Satu Mare, N. Iercoșan a descoperit și cercetat la Tășnad o a doua așezare de tip Starcevo-Criș, cu un singur nivel și un material bogat, datînd de la limitele fazelor III a și b. Tot N. Iercoșan a cercetat o altă așezare neolitică la Dumbrava, pe malul Someșului, întinsă pe cca. 15 ha și avînd trei straturi de cultură (neolitic, bronz și La Tène C). În așezarea cucuteniană de la Chetrești, jud. Vaslui, R.M. Alaiba a cercetat, între altele, o locuință cu material ceramic specific etapei Cucuteni A4; etapei A3 îi corespund descoperirile efectuate de M. Mantu la Scinteia, jud. Iași. O altă așezare cucuteniană, de astă dată din faza B, este în curs de cercetare la Verona, jud. Botoșani, de către N. Ursulescu și N. Ungureanu, care au identificat acolo și un atelier de cioplire a silexului. La Gornea, Gh. Lazarovici, A. Oprinescu și Z. Kalmar continuă săpăturile în special într-o așezare de tip Vinča A cu strat de cultură gros de 1 m. Săpăturile de salvare din zona Baci, str. Nouă, jud. Cluj, efectuate de Z. Kalmar, au delimitat mai multe straturi de cultură: neolitic timpuriu, cultura Petrești, bronz, fier, sec. VII — VIII și evul mediu. Z. Kalmar, Gh. Lazarovici și Fl. Drașoveanu au continuat studiarea resturilor de construcții din complexul de la Parța, iar Gh. Lazarovici a prezentat și un raport privind așezarea tip Starcevo-Criș de lângă Livada, jud. Cluj. M. Nica a efectuat săpături de salvare la Girlești, sat Ghercești, jud. Dolj, unde a descoperit 15 morminte gumelnițene. În sfîrșit, într-o expunere aparte, G. Goldman de la Bekescsaba a prezentat caracteristicile unor complexe din arealul cultura Szakalhat, cercetate în ultimul timp în Ungaria. Așa cum se arăta și mai sus, este printre primele contribuții de acest fel la o sesiune de rapoarte pe țară și, sperăm noi, în viitor asemenea contribuții și cooperări se vor putea extinde, pentru o informare și cunoaștere reciprocă rapidă și eficientă.

Secția a II-a, „Civilizația tracică”, a cuprins rapoarte referitoare la descoperiri din epoca bronzului și din prima epocă a fierului (Hallstatt). Foarte sumar, prezentăm mai jos principalele descoperiri în ordine cronologică.

Cu prilejul unor evacuări masive de pământ din punctul „Valea Mare”, situat în vecinătatea necropolei tell denumită Gumelnița, C. Halcescu a recuperat printr-o săpătură de salvare 16 morminte (schelete chirchite cu orientări diferite), în care s-au găsit numeroase vase întregi de tip Cernavodă II, din etapa finală a perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului. Necropola datează din ultimele secole ale mil. III î.e.n. Menționăm că pe tell-ul Gumelnița din vecinătate s-au găsit cu decenii în urmă materiale de tip Foltești (Cernavodă II, care atestă așezarea celor care s-au înmormântat în punctul „Valea Mare” descoperit acum. Alte cercetări de salvare a efectuat V. Boroneanț în așezarea Glina de la Glina-Abator (București), unde s-a evidențiat un aspect timpuriu al culturii Glina, specifică începutului epocii bronzului din Muntenia și Oltenia. V. S. Nițulescu și Gh. Matei au descoperit, într-o movilă din necropola tumulară (epoca bronzului) de la Vlădeni-Cătănoiu, jud. Ialomița, 6 morminte diferite între care unele de tip Iamna chirchite, cu ocră, având ea inventar un silex). Între acestea se remarcă și unul cu oase de cal și o verigă de fier datînd din perioada migrațiilor. V. Sandu a prezentat, urmare a altor săpături de salvare din zona luncii Birzești, București, descoperiri din câteva puncte, între care se evidențiază cele din epoca bronzului de tip Tei, cu o remarcă specială asupra vaselor cu ornament striat — aspect timpuriu al acestei culturi. Dintre descoperirile lui T. Popa, C. Schuster și V. Barbu din așezările de epoca bronzului cercetate pe cursul inferior al Argeșului, se evidențiază o așezare de tip Glina (bronz târziu) și, inedită ca apariție în acest mediu cultural, ceramică fragmentară de tip Vučedol.

Au fost descoperite de asemenea și așezări din bronzul mijlociu, de tip Tei; în afară de ceramica specifică s-au găsit și ace și podoabe de aur și argint de o mare finețe. În săpăturile (salvare) de la Mastacăn, jud. Neamț, V. Mihăilescu-Birliba a descoperit un mormînt aparținînd culturii amforelor sferice; autorul a evidențiat relații importante referitoare la originea acestei culturi încă destul de puțin cunoscute în acea parte a Moldovei. Noi informații referitoare la epoca bronzului au oferit și rapoartele: M. Brudiu, cercetări de salvare la Vlădești și Ijdileni (cimpia Covurlui, jud. Galați); C. Kacso și I. Stanciu, așezări de tip „Lăpuș” de la Groșii Țibleșului și Suciul de Sus, jud. Maramureș; E. Hențea și Anca Păunescu, așezarea de la Axintele, jud. Ialomița; Z. K. Szekely, așezarea și necropola de incinerare de la Ozun, jud. Covasna; L. Dascălu, necropolă de tip Noua de la Brăești, jud. Botoșani; T. Mariș, cercetări în vatra istorică a orașului Hunedoara; D. Nanu Basarab și M. Neagu, săpăturile de la Grădiștea Coslogeni 1987—1989, (traci timpurii), jud. Călărași.

Menționăm în continuare descoperirile referitoare la epoca hallstattiană. De o importanță deosebită sînt cercetările efectuate de Gh. Matei și V. S. Nițulescu în așezările de la Vlădeni — „Popina Lată” și „La Vii”, jud. Ialomița, pentru descoperirile hallstattiene timpurii de tip Mediaș din zona cursului inferior al râului Ialomița. Trecînd în vestul țării, menționăm săpăturile din necropola plană de incinerare de la Ticvanu Mare, jud. Caraș-Severin, efectuate de M. Gumă, S. A. Luca și P. Rogozea, precum și cele din necropola de incinerare de la Peciu Nou, jud. Timiș și din complexe de la Remetea Mare, ambele datorate lui F. Medeleț. Ultimele două rapoarte oferă date noi ce amplifică și totodată prezintă o imagine mai clară a perioadei hallstattiene în Banat.

Cercetările lui V. Căpitanu de la Gioseni, jud. Bacău, au adus un depozit de bronzuri datat în Hallstatt A₂—B₁, corespunzînd orizontului mai vechi din Moldova, cu ceramică canelată. Descoperirea oferă noi elemente de reflecție asupra originii Hallstattului timpuriu din Moldova. M. Ignat a cercetat cinci movile din cele 60 existente în necropola tumulară de la Codru, jud. Suceava, în care predomină ritul incinerăției. În inventarul mormintelor au apărut pumnale-akinakes; înmormintările datează din sec. VI—V î.e.n. și au analogii cu cele din grupul podolian. Înainte de a încheia, mai menționăm rapoartele privind: așezarea fortificată de la Dej, cercetată de V. Vasilev; cercetările lui S. Morintz din fortificația hallstattiană de la Babadag; săpăturile efectuate de D. Nanu Basarab în așezarea hallstattiană timpurie din zona Sucevei-Cavadinești (punctul Stoborani), jud. Galați.

Prezentarea acestor rapoarte precum și discuțiile adesea foarte aprinse au contribuit la o mai bună cunoaștere a problematicii istorice dintre sfîrșitul mileniului III și sec. V î.e.n. și totodată a chestiunilor care necesită noi cercetări.

Secția a III-a, „Civilizația geto-dacă”, a cuprins rapoarte privind descoperiri aparținătoare epocii La Tène clasice și târzii, pînă la venirea romanilor. În cazul fortificației de la Cotofenii din Dos, colectivul condus de V. Zirra și format din N. Conovici, G. Trohani, P. Gherghe și V. V. Zirra, s-a ocupat în special de tipul nou de fortificare atestat acolo, asupra căruia dealtfel s-a insistat și în cadrul discuțiilor. La Poiana, din jud. Galați, S. Teodor, M. Nicu și S. Tau au cercetat două obiective parțiale complementare: cetățuia geto-dacică din sec. V î.e.n. — II e.n. și necropola tumulară din sec. II î.e.n. — I e.n., iar la Bunești-Averesti, V. V. Bazarcus a continuat cercetarea cetății geto-dace și descoperirilor mai vechi

și s-a adăugat un lot de brățări de argint. În așezarea getică fortificată de la Satu Nou, M. Irimia și N. Conovici au identificat între altele noi prezențe de importuri elenistice și, fapt remarcabil, existența unor vestigii bastarne, pentru prima dată clar identificate în stînga Dunării. Alte cercetări în fortificații geto-dace (dave) au efectuat I. H. Crișan, F. Medeșet și I. Andrișoiu la Cugir, V. Ursachi la Brad, jud. Bacău (de notat materialul bogat descoperit și sanctuarul identificat acolo), V. Căpitanu la Răcățău, același și V. Ursache la Moinești, V. Sirbu la Grădiștea din jud. Brăila, M. Barbu și G. Pascu Hurezan la Săvlîrșin, jud. Arad, M. Gună și S. A. Luca pe malul Dunării la Divici Grad, jud. Caraș Severin, unde s-a identificat un turn locuință și s-a constatat folosirea pietrei și cărămizii în elevație; în sfîrșit I. Glodariu și A. Rusu care au încheiat cercetările la fortificațiile dacice de la Porțile de Fier ale Transilvaniei (Tapae). Atenția cercetărilor efectuate de I. Glodariu, R. Iaroslavski și arh. A. Sion la Sarmizegetusa Regia a fost îndreptată în 1989 cu deosebire asupra teraselor a IX-a și a X-a, pentru studiu și conservare. De menționat la acest capitol și sanctuarul de la Racoș, cercetat de I. Glodariu. Alte așezări geto-dace au cercetat V. Sirbu la Budești, jud. Călărași (salvare) și S. Ferenczi și V. Soim la Merești, jud. Harghita. Săpături în două necropole getice au efectuat G. Simion la Cilic-Dere (sec. VI—V î.e.n.) și V. Lungu la Tulcea (sec. IV—III î.e.n.), cercetările marcînd două etape succesive cu probleme relativ asemănătoare: importuri grecești, rit-ritual ș.a. În sfîrșit, unele rapoarte au avut ca obiect rezultate ale săpăturilor în așezări autohtone din epoca romană: M. Badan-Wittenberger la Buza, jud. Cluj (salvare; locuință); Gh. Lăzin în complexul din sec. III de la Cehăluț, jud. Satu Mare, E. Petrișor în așezarea carpică de la Homiceni, jud. Neamț și I. Mitrea (în secția a V-a), necropola carpică de la Oncești, jud. Bacău. Prin urmare, se poate vorbi în ansamblu de o imagine generală destul de bine mobilată cu descoperiri noi de tip La Tène de pe întreg teritoriul țării, începînd cu manifestări mai bine conturate ale acestei epoci pînă la formele „clasice” și cele de sfîrșit sesizabile în epoca romană, fie în mediul roman, fie în cel extra-provincial.

În secția a IV-a, într-un număr de 36 de rapoarte prezentate din cele 50 înscrise în program, a fost cuprinsă practic toată problematica cercetării arheologice a epocii greco-romane și romane tîrzii de pe întreg teritoriul țării, fie că a fost vorba de continuarea unor cercetări sistematice sau de rezultatele celor cu caracter de salvare. Prin urmare, pe una sau alta din aceste căi, rezultatele prezentate și discuțiile, destul de restrînse de timp, au adus date noi despre orașele antice vest-pontice cu viața lor neîntreruptă de la începuturile colonizării grecești pînă la sfîrșitul antichității, despre orașele romane din Dobrogea și Dacia romană, de pe *limes* și din interiorul provinciilor romane, despre așezări rurale, *villae* și necropole din aceleași teritorii, precum și despre numeroase castru din Dacia romană etc. Trebuie remarcată ca un fapt încurajator tendința de diversificare a cercetării, prin ieșirea tot mai frecventă și dincolo de mediul urban antic, ca o necesitate afirmată și cu alte prilejuri în diverse discuții ori studii. Departe de noi de a încuraja această extindere ca pe o alternativă, așa cum, din motive ori pretexte diverse s-a încercat să se susțină la un moment dat chiar în ultima întrunire a Comisiei arheologice pe țară. Cu alte cuvinte, nu putem fi de acord cu încetarea cercetărilor arheologice din mediul urban antic *sine die* sau pînă la refacerea unei structuri cu adevărat eficiente și calificate a Comisiei monumentelor istorice desființate abuziv în 1977. Asemenea cercetări trebuiesc continuate spre folosul întregirii istoriei vechi a acestei țări; ea va avea de cîștigat și din diversificarea sus amintită, întrucît altă relațiile greco-indigene cît și procesul ulterior de romanizare vor fi mai bine înțelese numai prin intensificarea în paralel a cercetării mediului rural antic.

Cercetările din orașele antice de la Marea Neagră au avut, cu excepția Histriei, în special un caracter de salvare impus de lucrările edilitare și construcții din orașele contemporane care le suprapun. Colectivul care lucrează la Histria, condus de P. Alexandrescu și Al. Suceveanu, a fost prezent cu raportul celui din urmă, în colaborare cu O. Bounegru și C. Mușețeanu, privitor la ultimele rezultate obținute la una dintre cele mai mari basilici paleocreștine din sec. VI din Dobrogea, situate în centrul orașului antic tirziu. O altă mare bislică din aceeași perioadă și de dimensiuni apropiate a fost identificată la Tomis*, cercetare

* Urmele acestei basilici monumentale, mult distruse și de executanții lucrărilor edilitare moderne, au fost din păcate suprapuse încă din vara anului 1989 de fundațiile unei construcții mari ce urma să devină un hotel al fostului p.c.r. O comisie întocmită ad hoc la apelul Muzeului din Constanța la începutul anului 1989 (din care au făcut parte dr. Al. Suceveanu, arh. A. Sion și subsemnatul) a reușit totuși, avînd girul Comisiei arheologice și al fostului C.C.E.S., să obțină aminarea lucrărilor de fundare în scopul cercetării zonei de către un grup de arheologi constănțeni. S-a obținut atunci, totodată, și modificarea proiectului inițial în sensul cruțării ruinei și a unui acces la aceasta sub noua construcție (AB).

prezentată de T. Cleante și în cadrul căreia este de remarcat și identificarea în aceeași zonă a unui mare amfiteatru roman suprapus de basilică. Existența acestuia era cunoscută doar pe cale epigrafică și este pentru prima dată când el a fost localizat în teren. În imediata apropiere, cercetările de salvare au dus la descoperirea unei alte porți a cetății romane tirzii, poartă presupusă drept „cea mare” a Tomisului de către Gh. Papuc. Noi descoperiri în necropola romană a aceluiași oraș au prezentat C. Ghera și V. Lungu. Alte săpături de salvare din peninsula Tomisului (sec. III—VI e.n.) s-au datorat lui C. Chiriac. Adăugate cercetărilor tomitane mai vechi, cele din 1989 au permis și o reconsiderare a tramei urbane în viziunea arh. T. Bănică. E. Bărlădeanu și O. Bounegru au prezentat, în cazul Callatidei, descoperiri interesante din necropola tumulară de la nord de oraș.

Rămânând pe teritoriul Dobrogei, în interior și pe *limes*, informațiile comunicate sînt foarte numeroase. La Tropaeum Traiani, Al. Barnea și arh. M. Mărgineanu Cîrsloiu au înregistrat printr-o serie de secțiuni și sonde date importante noi privind orașul roman timpuriu. La Capidava, prezentarea descoperirilor, între care menționăm identificarea probabilă a instalației portuare romane, a fost pentru prima dată după mulți ani însoțită de un relevu detaliat întocmit de arh. A. Sion; raportori: R. Florescu, G. Ceacalopol, Z. Covacef, N. Georgescu, C. Matei. Cercetările de detaliu continuate la Dinogetia de Al. Barnea au arătat, între altele, dispunerea în pantă a unor construcții romane tirzii, uneori chiar de la o încăpăre la alta, iar la Dunavățu de Jos („Cetatea Zaporojenilor”), același cercetător (în colaborare cu M. Zahariade) a identificat o posibilă instalație portuară a micii fortificații romane tirzii. În sfîrșit, alte săpături de salvare au efectuat A. Opaț în zona Măcinului și V. H. Baumann la Sarichii (sec. I—VI e.n.), ultimele reprezentînd încă o contribuție însemnată la cunoașterea vieții rurale în Dobrogea romană.

Celelalte rapoarte din secție au reprezentat peste 20 de cercetări din Dacia romana și post-romană. La Ulpia Traiana, Sarmizegetusa, capitala Daciei, colectivul numeros condus de I. Piso (Al. Diaconescu, C. Opreanu, V. Bolindeț, F. Csutak, M. Oprea, M. Vomir), la care s-a asociat și R. Étienne (Franța) pentru cercetările din forul Coloniei, a continuat săpăturile sistematice cu investigarea din domus *procuratoris*. Între rezultatele obținute se poate cita confirmarea unor observații anterioare ale aceluiași colectiv cu privire la inexistența unui „palat al augustalilor” despre care s-a vorbit mult mai înainte și cu privire la inexistența unui castru pe același loc. În plus, unele descoperiri par să se adauge datelor deja cunoscute despre locuirea postromană din fosta capitală în primele decenii după abandonarea provinciei. Două zone diferite au reprezentat obiectivul cercetării și la Apulum, prin V. Moga și R. Ciobanu și, respectiv, pentru incintă, A. Diaconescu, I. Piso, C. Băluță, V. Bărbuță, C. Opreanu, M. Oprea, V. Bolindeț. Dincolo de problematica urmărită pentru istoria coloniei Aurelia Apulensis, vis-à-vis de care cercetările din 1989 reprezintă încă un pas, semnalăm doar imaginea statuară a lui Liber în marmură de Bucova ca pe o descoperire de valoare artistică excepțională. Bineînțeles că, cel puțin pe linie cronologică, obiectivele cercetării din orașul Sucidava (Celeiu) diferă de ale celor de mai sus și se aseamănă mai curînd cu ceea ce se întîmplă în orașele de pe limesul dobrogean, dar rezultatele importante ale săpăturilor de acolo efectuate de O. Toropu, C. Tătulea și F. Biciu se înscriu mai direct pe linia legăturii dintre mediul provincial roman tirziu de la sud de Dunăre și cel al fostei provincii Dacia. Pe de altă parte, săpăturile din zona unui alt oraș roman, Napoca, aduc din nou, prin cercetarea de către I. Nica și C. Pop a necropolei romane și romane tirzii din Cluj, str. Plugarilor, verigi de legătură între viața provincială și cea postaureliană. O tot mai bună nuanțare a etapelor prin săpăturile de la Urluieni (I. Bogdan Cătănciu), Tibiscum (D. Benea și P. Bona), unde se continuă și unele observații făcute pe cale aerofotogrammetrică, Valea Bistrei (A. Ardet), Micia (A. Sio și C. Crăciun), Cincșor (L. Dumitriu și E. Oberländer-Tirnovanu), Hoghiz (cel din urmă cu V. Nițulescu și E. Safta), Potaissa (M. Bărbulescu, A. Cătițaș, A. Hopârtean, C. Luca, M. Grec, A. Husar, P. Huszarik), Cășeu (D. Isac, P. Hugel, D. Isac, E. Nemeth, D. Andreica), unde a fost localizat și *vicus*-ul, Porolissum (N. Gudea, E. Chirilă, Al. Matei, St. Bojusz, D. Tamba), unde s-a stabilit clar faza de lemn a amfiteatrului, Ilișua (D. Protase, G. Marinescu, C. Gaiu), Vărădia (E. Iaroslavschi și O. Bozu). Centre meșteșugărești romane de diverse categorii au fost identificate și cercetate la Romula (Gh. Popilian) și în bazinul Bîrzavoi (O. Bozu), iar alte așezări daco-romane la Bumbești (D. Marcu și D. Ionescu), Vîrtop-Bumbești (V. Marinouiu) și la Noșlac (I. Mitrofan). În sfîrșit, dar nu în ultimul rînd sînt de avut în vedere pentru cercetări viitoare propunerile și sugestiile aduse de C. Crăciun pornind de la studiul fotografiilor aeriene, pe baza cărora s-au putut localiza exact unele așezări și fortificații pînă de curînd de loc sau mai puțin cunoscute.

Secția a V-a, „Perioada prefeudală”, a înglobat și o parte din rapoartele cuprinse inițial într-o secție intermediară (a VI-a), în măsura în care ele s-au referit tot la trecerea de la daco-romani la români și la populațiile alogene.

Pentru secolele III—IV e.n., au fost cercetate vestigii post-romane în general și, cu deosebire, aparținând mediului cultural Sintana de Mureș-Cerneahov. În prima situație se încadrează săpăturile efectuate de D. Benea la Timișoara-Freidorf și în așezarea de la Criciova. În cea de a doua, sau într-o zonă tipologic înrudită, se înscriează încercarea de sinteză făcută de V. Palade pe baza cercetărilor sale de la Birlad-Valea Seacă, Banca, Fintinele-Zorleni și Bogdănești-Fălcu, precum și rezultatele mai noi ale cercetărilor lui Gh. Diaconu, D. Lichiardopol și Al. Niculescu de la Tirgșoru Vechi, T. Popa, Cr. Schuster și V. Barbu pe cursul inferior al Argeșului, M. Munteanu și Fl. Rădulescu în necropolele de la Boanca și Călărași, B. Bartok și Z. Székely în așezarea de la Chileni, jud. Covasna, precum și E. M. Constantinescu la Gherăseni-Cremenea, jud. Buzău (salvare). Alte obiective databile în mileniul I au cercetat V. Lazăr la Singeorgiu de Mureș, C. Beldiman la Uilac, jud. Harghita (salvare) și Șt. Olteanu și N. Neagu la Șirna, jud. Prahova, unde continuarea săpăturilor pare să confirme extensia cronologică a succesiunii așezărilor de acolo între sec. II—XI. Pentru cercetările de la Sinnicolaul român, jud. Bihor, S. Dumitrașcu și I. Crișan au prezentat un raport final. Perioada secolelor V—VIII a fost reprezentată printr-o serie de cercetări în așezări și necropole care, în bună parte, ilustrează și unele aspecte legate de problema continuității, evident, în măsura în care studiul mai atent al manifestărilor arheologice ale alogenilor permite o detașare mai clară între culturile materiale de sorginte daco-romană și respectiv alogenă. Iată raportorii și obiectivele de care s-au ocupat: I. Mitrea, Davideni, jud. Neamț, așezare sec. V—VII; Al. Rădulescu, Udești, jud. Suceava, așezare sec. VI—VII; D. Gh. Teodor, Lozna-Străleni, jud. Botoșani, așezare sec. VII—VIII; G. Iuga, Vălenii Șomcuței, jud. Maramureș, sec. VII—VIII. Necropole au fost cercetate de C. Gaiu la Archind, jud. Bistrița-Năsăud (tip Morești, sec. VI) și de Gh. Mănucu-Adameșteanu la Chilia Veche, jud. Tulcea (sec. VI—VII și VIII—X, tumulare). Cu acestea din urmă ajungem la o perioadă căreia îi corespund săpăturile efectuate de R. Maxim Alaiba în așezarea de la Gura Banca, jud. Vaslui (sec. IX—X) și de M. Comșa în sistemul de fortificații de la Slon, jud. Prahova. Prin problematica arheologică-istorică și prin epocile surprinse, o mențiune aparte se cuvine rezultatelor săpăturilor lui V. Boroneanț și G. P. Hurezan de la Cladova-Dealul Cetățuica, jud. Arad, și prezentat și direct tuturor cercetărilor veniți acolo în ultima zi a sesiunii.

Secția a VI-a, „Civilizația medievală românească” a cuprins peste 20 de rapoarte asupra cercetării unor obiective date între sec. X și XVIII din toate provinciile istorice românești; mai slab reprezentată a fost acum Dobrogea, pe de o parte prin absența unor raporturi, iar pe de altă prin includerea unor descoperiri bizantine la cele romane, pe care le suprapuneau arheologic, în cadrul rapoartelor din secția a IV-a (Capidava, Dinogetia ș.a.). Așadar, pentru Dobrogea medievală avem de menționat doar rezultatele prezentate de S. Iosipescu, R. Verussi, A. Căpușan și S. Dumitrescu referitor la săpăturile de la cetatea Karaharmian, unde s-au descoperit și trei tezaure monetare. G. Iuga împreună cu S. Iosipescu și R. Verussi au constatat, la fortificația medievală de la Dealul Mare-Cheud, Maramureș (datată de aceștia în sec. IX—XIII), existența a două rânduri de valuri și șanțuri de apărare, precum și a unui turn-locuință cu capela din sec. XIII—XIV. Rămânând într-o zonă geografică apropiată, adăugăm aici cercetarea făcută de G. Rădulescu în așezarea de la Vermes, jud. Bistrița-Năsăud. La Războieni-Valea Socsoan, jud. Alba, M. Blăjan a efectuat săpături de salvare într-un obiectiv medieval timpuriu, și, în același județ, la cetatea Jdioara, „Cetatea Sării”, săpăturile au prilejuit o datare mai exactă: sec. X—prima jumătate a sec. XI. La Cluj-Napoca, săpăturile de salvare au adus, prin P. Lămbor, date noi despre fortificația de la Calvaria din cartierul Mănăstur (sec. X—XI) și cele mai vechi urme medievale ale orașului propriu-zis, datînd din sec. XIII. În jud. Sibiu P. Munteanu Beșliu a raportat despre cercetarea citorva puncte de interes religios și meșteșugăresc: biserica Minorilor și casa Hermes din oraș (identificarea unor ateliere din sec. XIII—XVI), așezările medievale de la Dumbrăveni și Săliște. În cercetarea bisericii lui Băbca din Criscior, jud. Hunedoara (sec. XIV—XV), A. Rusu, M. D. Lazăr, E. Pescaru și M. David au identificat, ten elii ale unei biserici anterioare din lemn aparținînd cel mai probabil unei reședințe feudale. Antecedentele unei alte biserici, aceea din Nălați, jud. Hunedoara (sec. XVI), au fost investigate de A. A. Rusu și Z. Pinter. În Banat, La Remetea Mare (Timiș) și la Șopotu Vechi (Caras-Severin), Al. Rădulescu și respectiv D. Teicu au cercetat obiective ceva mai vechi, din sec. X—XI și XII—XIII, în ultimul caz o necropolă. În Oltenia, singura cercetare medievală raportată la sesiune a fost cea a lui Gh. Cantacuzino de la Valea Mîneștirii, jud. Gorj, unde datările sînt certificate mai tîrziu și prin m. crede de la Vladislav Vlaicu. Pentru Muntenia s-au înregistrat cinci cercetări: Anca Păunescu, E. Rența și Gh. Matei la Țândărei (sec. X—XI), V. Sirbu, P. Damien și E. Safta la Căscioarele, jud. Călărași; Șt. Olteanu, N. Neagu și arh. C. Hoinărescu la biserica Sf. Nicolae Vechi din Ploiești (turnul clopotniță, sec. XVI—XVIII),

Anca Păunescu și E. Rența la ansamblul „Malu Basarab” din Slobozia, jud. Ialomița; aceleași împreună cu Gh. Matei au continuat săpăturile și la orașul medieval Piua Petrii, jud. Ialomița. În fine, pentru Moldova, s-au putut înregistra grație rapoartelor prezentate rezultatele următoarelor săpături arheologice: V. Spinei și R. Popovici la necropola de la Hludum-Botoșani (sec. XIII—XIV), M. D. Matei și Em. Emandi în orașul Siret — de remarcat săpăturile de la două biserici de acolo, din sec. XVIII și sec. XIV —, Al. Andronic și R. Maxim Alaiba la reședința identificată ca domnească din Vaslui (sec. XV), Al. Artimon la așezarea urbană medievală de la Tg. Trotuș (sec. XV—XVI), M. D. Matei și Em. Emandi la Suceava, unde s-au identificat, la biserica Sf. Ioan Botezătorul, tereliile unui probabil prim sediu al Mitropoliei Moldovei și, D. Nanu Basarab și I. Costel în sudul Moldovei, la Galați, în zona bisericii „Precista”, unde s-a descoperit un complex meșteșugăresc (cuptoare de var din sec. XVIII).

Așadar, revăzînd în ansamblu numai cîteva dintre noutățile pe care și această ultimă (cronologic) secțiune a Sesiunii le-a adus istoriografiei, constatările nu pot fi decît încurajatoare. Sînt de menționat în cele ce urmează direcții ale cercetării în care s-au obținut cîștiguri importante pe calea cercetărilor arheologice medievale: — formarea orașelor și tirgurilor, în care cadru se pot mai bine opera diferențieri tipologice și cronologice între provinciile istorice; — rolul spiritual dar și instituțional al bisericii în polarizarea nucleelor medievale de tip rural sau urban și (sau) a centrelor feudale mai vechi; — stabilirea mai clară a unor căi de influență, legătură și interdependență în cristalizarea societății medievale de pe teritoriul țării, în care proces viziunea provincială a cercetării are nevoie permanentă de confruntarea cu viziunea de ansamblu. În fond, direcția enunțată în această ultimă instanță se poate extinde la toate cercetările care vin în fața unei asemenea sesiuni anuale de rapoarte și, fie și numai gîndindu-se la măsura împlinirii acestui deziderat, lucrările din acest an au reprezentat un succes remarcabil.

GHEORGHE I. BRĂȚIANU: EVOCARE *

Personalitatea marelui savant care a fost Gheorghe I. Brătianu, unul din cei mai iluștri istorici români, al cărui nume s-a impus și se impune încă nu numai pe plan național dar și în lumea specialiștilor de peste hotare, a reintrat în conștiința publicului cultivat din țară în ultimii ani după un îndelungat răstimp de ostracizare a memoriei sale. Opera de reparație morală a început prin publicarea cîtorva din scrierile sale cele mai valoroase; timpul, nu mă îndoiesc, va desăvîrși această acțiune, asigurînd o reparație integrală a unei activități care a reprezentat, în anumite privințe, o culme în evoluția istoriografiei românești.

Dacă e adevărat, după spusa poetului roman, că o operă asigură pîrînită creatorului ei, omul însuși, cu trăsăturile sale caracteristice, se estonpează tot mai mult în amintirea publică pe măsură ce se restrînge cercul celor care l-au cunoscut direct. E ceea ce m-a îndemnat să încerc această caracterizare sumară a istoricului și omului care a fost Gheorghe Brătianu, astfel cum se reflectă în amintirile unui fost student, din faza finală a profesoratului său la Universitatea din București de unde a fost suspendat în toamna anului 1947 — preludiv al mării decapitări a Universității românești — și cum rezultă din investigarea cuprinzătoare a operei sale.

Produs superior al societății românești din vremea desăvîrșirii unității naționale, Gheorghe Brătianu a fost, în înțelesul deplin al cuvîntului, un exemplar de elită, de *elită intelectuală, suflătească și morală*. Din imbinarea acestor trei trăsături a rezultat personalitatea sa.

Formația sa umanistă largă, neconținut întreținută prin vaste lecturi, s-a răsfrînt asupra întregii sale activități intelectuale, în primul rînd, firește, asupra operei sale de istoric spre care l-a îndrumat o vocație timpuriu manifestată. Informația masivă pe care o stăpînea, permanent reînnoită, îi sugera neconținut analogii și comparații între situații depărtate în timp și spațiu. Dominanta intelectului său a fost nu spiritul de sistem, cu coerențele și incerențele sale simplificări prin exces de abstractizare, ci comparatismul și nuanțarea, sesizarea trăsăturilor comune și desoebitoare ale realităților istorice asemănătoare prin esența sau manifestările lor, chiar dacă îndepărtate în timp și spațiu. Masivitatea erudiției, trecută prin filtrul unui intelect receptiv la toate curentele de gîndire, dar cu precumpănire înclinat să compare, să apropie și să deosebească, cu alte cuvinte înclinat să surprindă nuanțele, aceasta a fost

* Conferință ținută la Televiziunea Română la 2 August 1990.

caracteristica dominantă a intelectului său. Și tocmai această caracteristică l-a adus în opoziție de idei cu marele gânditor care a fost filozoful și sociologul Ștefan Zeletin în jurul concepției despre istorie, sociologizantă și tipizatoare la acesta din urmă, apărătoare a specificului și individualității faptului istoric la Gheorghe Brătianu.

În activitatea sa istoriografică, Gheorghe Brătianu a atacat cele mai variate domenii ale istoriei universale și românești, din antichitatea timpurie și până la evenimentele la a căror desfășurare asistase sau chiar participase. Fără a se lăsa acaparat de o concepție unică, integratoare, el a marcat o puternică înclinație spre studiile de istorie economică, aplicate cu precădere capitalismului mercantilor timpurii în lumea mediteraneană și pontică și istoriei Bizanțului. În 1975, când s-au desfășurat la București lucrările unui colocviu româno-italian consacrat genovezilor în Marea Neagră, unul din fruntașii mediisticii mondiale, Roberto Sabatino Lopez a declarat că și-a făcut ucenicia în acest domeniu studiind lucrările lui Gheorghe Brătianu. Pe temeiul contribuțiilor sale încheiate într-un volum de studii bizantine, un mare bizantinist francez îl considera pe istoricul român ca cel mai îndreptățit să realizeze o sinteză a istoriei social-economice a imperiului bizantin, de felul celeia consacrate imperiului roman de renunțatul istoric de origine rusă Mihail Rostovtzev. La comemorarea sa la Universitatea din Paris cu câțiva ani în urmă, Michel Balard, astăzi fruntașul studiilor genoveze, i-a recunoscut meritul deosebit de a fi individualizat din punctul de vedere al istoriei universale funcția Mării Negre.

Spiritul modern și totodată metodic care i-a caracterizat demersul istoriografic a făcut ca opera sa să reprezinte momentul cel mai avansat al sincronizării istoriografiei noastre cu cea europeană. Și tocmai deosebirea de modalitate de tratare a faptului istoric l-a distanțat în cele din urmă pe el și pe unii dintre cei mai valoroși colegi ai săi de generație de formula tumultuoasă și foarte personală de tratare a istoriei a lui Nicolae Iorga. Școala nouă de istorie, cum a fost botezată gruparea tinerilor istorici încheiați, în frunte cu Gheorghe Brătianu, la începutul deceniului al patrulea al secolului nostru, și direcția istoriografică pe care a urmat-o a fost expresia unei divergențe de metodă mult mai mult decât un conflict de idei și concepții în cîmpul istoriografic, dat fiind că spiritul universal al descălului în raport cu care tinerii istorici se autonomizau explorase practic toate drumurile posibile, chiar dacă deseori prin tatonări nesistematice. Dar odată această autonomie cîștigată, Gheorghe Brătianu nu la încetat niciodată, pînă la capătul existenței sale, să-și recunoască imensa datorie intelectuală față de Nicolae Iorga în care recunoștea cea mai înaltă întruhipare a istoriografiei românești.

Cînd a preluat succesiunea marelui său înaintaș la conducerea Institutului pentru studiul istoriei universale care poartă astăzi numele fondatorului său, Gheorghe Brătianu a imprimat activității acestuia trăsăturile caracteristice ale întregii sale activități istoriografice. Astăzi cel mai bine poate înțelege cineva ce a reprezentat directoratul lui Gheorghe Brătianu la acest institut parcurgînd numerele din revista institutului — *Revue historique du sud-est européen* — pe care, cu un grup restrîns de colaboratori de elită, a transformat-o într-o publicație de cea mai înaltă valoare, prin spiritul pe care i-au imprimat-o ca și prin vastitatea documentației bibliografice. La una din ședințele institutului la care am avut posibilitatea să particip în calitate de student al facultății de istorie, scurt timp după încheierea celui de al doilea război mondial, bizantinistul francez Vitalien Laurent, directorul institutului francez de studii bizantine care funcționa la acea dată la București, înapoiat dintr-o călătorie de studiu în Occident, a declarat că revista institutului era clasată în cercurile istoriografiei europene printre principalele zece periodice din domeniul istoriei care apăreau la acea dată în lume. Mărturisirea bizantinistului francez semnaleză tocmai momentul cel mai avansat al racordării istoriografiei române la marile curente ale istoriografiei universale.

Opera lui Gheorghe Brătianu, ca și cea a tuturor marilor istorici, e puternic marcată de contemplarea și de efortul de înțelegere a realităților contemporane. Reflecția asupra contemporaneității s-a îmbinat armonios cu cercetarea asupra trecutului și a maturizat gîndirea sa istorică. Trăsătură tot mai evidentă în anii și după sfîrșitul celei de a doua conflagrații mondiale pe măsură ce s-a apropiat de sfîrșitul activității sale istoriografice, curmată de întorsătura tragică a cursului istoriei pentru întreaga țară.

Intelectual de elită, Gheorghe Brătianu a fost în același timp un exemplar de superioară umanitate. În ființa lui fermitatea caracterului s-a îmbinat remarcabil cu eleganța și delicatețea pe care o manifesta în relațiile cu semenii săi, fără deosebire de vîrstă sau poziție socială. Ferm în convingerile sale fără a fi exclusivist, uman în relațiile sociale, fără a fi o natură expansivă, el a realizat o fericită sinteză între dreptul la afirmare a eului și respectul față de om. În raporturile cu studenții care îi frecventau cursurile și mai ales seminările, îndrumarea se manifesta prin recomandări de lectură, eventual împrumut de cărți, iar critica lua cel mai adesea forma ironiei delicate, blajine, niciodată tăioase.

Aristocrat prin vocația naturii sale mult mai mult decât prin hazardul nașterii, Gheorghe Brălianu a fost dominat în tot ce a întreprins în existența sa de imperativul moral. A acționat de-a lungul vieții și și-a încheiat tragic existența în acord cu ceea ce au fost convingerile sale pe care le-a apărut chiar cu prețul sacrificiului suprem. Și poate tocmai credința că o acțiune se legitimează prin valoarea ei morală intrinsecă nu prin rezultatele sau prin șansele ei de reușită, îl îndemna să ne citeze, la ultimul său curs din ultimul an al profesoratului său, cuvintele prin care Wilhelm Taciturnul, conducătorul răscoalei Țărilor de Jos împotriva ocupanților spanioli, respingea în clipa cea mai deznădăjduită a rezistenței sale argumentele celor care îl îndemneau să părăsească lupta: „nu e nevoie să reușești pentru a întreprinde nici să învingi pentru a persevera”. Călăuzit de acest nobil principiu și-a întâmpinat sfârșitul marele istoric român.

Șerban Papacostea

COLOCVIU DE ISTORIE ROMÂNNO-FRANCEZ

În zilele de 15 și 16 iunie 1990 s-a desfășurat sub auspiciile Asociației de Drept și Relații Internaționale (A.D.I.R.I.) un colocviu de istorie româno-francez. A fost, de altfel, prima manifestare științifică de amploare care a avut loc în această primăvară și la începutul verii, după reînvierea și reorganizarea A.D.I.R.I.-ului a cărui activitate, în ultimii ani, fusese frînată și redusă la manifestări cu caracter formal. Totodată, colocviul a reprezentat urmarea unui colocviu desfășurat cu o jumătate de deceniu în urmă la Strasbourg când o delegație de mai mulți istorici români — Dan Berindei, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Nicolae Fotino, Viorica Moisuc și Cristian Popișteanu — au raportat un evident succes științific, dar și național. Colocviul de la Strasbourg fusese dedicat urmărilor în Europa centrală și de sud-est a tratatelor de pace următoare primului război mondial. De data aceasta, după o comunicare introductivă — *Franța și procesul de constituire a României moderne* (Dan Berindei) — dezbaterile s-au concentrat asupra relațiilor româno-franceze în perioada interbelică, considerate mai ales sub aspectele lor politice, diplomatice și militare.

La deschiderea lucrărilor, Dan A. Lăzărescu și Adrian Năstase, vicepreședinți ai A.D.I.R.I.-ului, au adresat un cuvânt oaspeților, cărora le-a răspuns profesorul Jacques Bariéty, conducătorul delegației franceze și totodată președintele în exercițiu al Asociației internaționale de istorie contemporană a Europei. Intrîndu-se în dezbaterile propriu-zise, profesorul Bariéty a prezentat o comunicare privind *Franța, România și executarea tratatelor de pace*, iar Viorica Moisuc comunicarea *Implicațiile tratatelor de alianță regională ale Franței cu Cehoslovacia, Polonia, România și Iugoslavia*. O comunicare a abordat o problemă militară, cea a colonelului Nouzille, *Alianța militară franco-română din 1926*. Cristian Popișteanu a abordat comunicarea sa, *Evoluția și mutațiile în structurile politice ale României în perioada interbelică*, în timp ce alți trei participanți la colocviu au prezentat comunicări legate de relațiile româno-franceze văzute prin prisma alianțelor regionale ale României și dedicate mai ales celui de-al patrulea deceniu al acestui veac. Ioan Chiper s-a ocupat de *Franța și sistemul de alianțe regionale ale României la mijlocul anilor 30 din secolul XX. Convergențe și divergențe*, profesorul Bernard Michel — secretarul general al Comisiei internaționale de studii slave — și-a dedicat contribuția *Franței și Micii Înțelegeri*, iar Eliza Campus a consacrat comunicarea d-sale temei *Relațiilor franco-române în anii 1932–1933. Pactul celor Patru*. Colocviul desfășurîndu-se în casa lui Nicolae Titulescu și acesta reprezentînd una dintre figurile marcante ale diplomației interbelice, Nicolae Fotino și-a dedicat comunicarea sa temei *Politica de securitate în Europa și Nicolae Titulescu*. Anne-Marie Cassoly a prezentat, în sfîrșit, o comunicare consacrată unei teme culturale *Universitatea din Strasbourg și România între cele două războaie mondiale*.

Lucrările colocviului au fost deosebit de interesante nu numai prin comunicările susținute și prin o vie discuție care a avut loc cu participarea membrilor celor două „echipe” dar și prin cea a altor participanți la lucrări, cum ar fi Cornelia Danielopol-Papacostea, Dan A. Lăzărescu și Mircea Malița.

În încheierea lucrărilor propriu-zise a avut loc și o dezbatere privind o „instituționalizare” a acestor colocvii de istorie româno-franceze, ca și asupra unor eventuale teme viitoare de discuție. De asemenea, s-a luat în discuție și eventuala organizare a unei filiale române a Asociației internaționale de istorie contemporană a Europei.

Oaspeții au fost conduși într-un tur al orașului, în după amiaza zilei de 15 iunie, iar în după amiaza următoare, a fost efectuată o vizită la mănăstirea Cernica.

Reuniunea franco-română de istorie a reprezentat o reușită promițătoare, dezbateră în detaliu, plecându-se de la sursele române și franceze și de la punctele de vedere ale celor două istoriografii, a unei teme de interes comun și a unei etape atât de importante ca cea interbelică constituindu-se ca un act științific important (de altfel, se intenționează publicarea ansamblului de comunicări) și totodată ca un gest de prietenie al celor două națiuni latine.

Dan Berindei

RECENZII

CORNELIA BODEA și HUGH SETON-WATSON, *R. W. Seton-Watson și românii, 1906 — 1920*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, vol. I—II, 1000 p.

Robert William Seton-Watson — cunoscut și sub pseudonimul, drag românilor, de Scotus Viator — a fost unul dintre marii prieteni ai națiunii române într-o etapă decisivă a existenței ei istorice. Așa cum arăta Vasile Lucaciu, salutînd prezența lui R. W. Seton-Watson în Adunarea deputaților la 29 iunie 1920: „o națiune pre sine însăși se onorează atunci cînd își exprimă recunoștința față de prietenii sinceri și adevărați”. Or, o astfel de recunoștință nu este doar problema unei singure generații, ci a națiunii. Marii prieteni nu trebuie nicicînd uitați și de aceea inițiativa publicării a două generoase volume consacrate operei românești a publicistului și profesorului universitar scoțian, la 37 de ani după moartea sa, a onorat știința românească. Dar se mai adaugă la aceasta un lucru *esențial*: *modelul* pe care îl oferă *și astăzi* Scotus Viator contemporanilor noștri, cetățeni ai Marii Britanii sau ai altor state ale lumii. R. W. Seton-Watson n-a fost „cumpărat”, ci el, prin propria-i convingere, întemeiată pe studiul concret și obiectiv al realității, considerată și într-o succesiune în timp și cu implicite corelări, a adoptat el singur poziția unui dezinteresat și devotat slujitor al cauzei românești. În consecință, lucrarea reprezintă și un indirect „îndreptar”, argumentat științific, căci paginile acestei lucrări nu fac decît să reconstituie un dublu proces: cel al cauzei juste a românilor și cel al *drumului* pe care l-a străbătut un cărturar onest.

Volumul *R. W. Seton-Watson și românii, 1906—1920* cuprinde o prefață, o parte introductivă, corespondența și însemnările de călătorie, articolele scrise de Scotus Viator în problema românească sau cu o problematică tangentă, articolele scrise de români despre Seton-Watson și onorările marelui publicist în România în perioada postbelică.

În *Prefață*, Cornelia Bodea a înfățișat pe scurt personalitatea lui Scotus Viator, a expus conținutul volumelor și de asemenea largul evantai de surse arhivistice la care a apelat. Trebuie precizat, de la început, că această frumoasă lucrare se datorează în principal muncii și străduințelor istorice

române, nu numai în ceea ce a privit acțiunea de investigație, ci și realizarea volumelor la înaltul nivel științific pe care neîndoielnic ele l-au atins. Sursele de informare s-au găsit în România și în Anglia și editorii — în special cea dinlăun — merită a fi călduros felicități pentru marele efort pe care l-au întreprins în această privință. Încetarea prematură din viață, la 19 decembrie 1984 a lui Hugh Seton-Watson, fiul lui Scotus Viator și totodată reputat istoric britanic, a accentuat rolul pe care Cornelia Bodea l-a avut în înfăptuirea operei în cauză. Trebuie însă menționat și sprijinul pe care dînsa l-a găsit la celălalt fiu al marelui filo-român, la Christopher Seton-Watson, reputat specialist în istoria modernă a Italiei.

Introducerea — de fapt, cele două studii introductive, datorate fiecăruia dintre cei doi îngrijitori ai volumelor — este deosebit de interesantă. Cornelia Bodea și-a intitulat partea sa (p. 1—36) *Părerile britanice despre români, 1850—1900*, iar Hugh Seton-Watson a înfățișat în partea sa pe *R. W. Seton-Watson și românii, 1906—1920* (p. 37—47). În prima parte a *Introducerii* sînt, în consecință, trecute în revistă opiniile unor publiciști și bărbați politici britanici despre români și România timp de mai bine de o jumătate de veac, în perioada în care statul modern român s-a constituit și s-a consolidat. J. Paget, A. A. Patton, C. Boner, A. J. Patterson, E. A. Freeman, A. Crosse, A. Chalmers, W. J. Tucker, C. E. Maurice, sir Arthur Nicolson, Edmond Fitzmaurice, W. E. Gladstone, C. FitzGerald sînt înfățișați, succesiv, în impact cu problematica românească. Sintem confrunțați cu o adevărată frescă de atitudini, dar mai ales cu un proces complex de trezire în conștiința unor personalități din Marea Britanie a unor simțăminte de dreptate și de simpatie față de națiunea română și lupta ei de a-și dobîndi un loc legitim „sub soare”. Această parte a *Introducerii* se constituie și într-un remarcabil studiu privind istoria relațiilor româno-britanice. În partea doua a *Introducerii*, profesorul Hugh Seton-Watson înfățișează viața și activitatea părintelui său, insistînd, în mod

firec, asupra poziției sale față de cauza românească și mai ales asupra acțiunilor sale publicistice în timpul primului război mondial și a conferinței de pace. Însumate, cele două părți ale *Introducerii* reprezintă cea mai bună și utilă apreciere sintetică asupra temei în discuție.

Correspondența cărora i se adaugă și prețioasele *Însemnări de călătorie* în România ale lui R. W. Seton-Watson — cuprinde, adunate la un loc, scrisori adresate de marele publicist românilor, scrisori primite de el de la români și unele piese aparent colaterale — corespondența unor terți — dar care, în fapt, referindu-se la Scotus Viator, completează și ele o *imagine*. Această corespondență este deosebit de interesantă și prin aceea că ne arată treptata *convingere* a lui R. W. Seton-Watson, trecerea lui pe poziții care ajung aproape să se confunde cu țelurile naționale ale românilor, căci corespondența ne dezvăluie curînd un Scotus Viator scriind *ca un român* și *ca despre țara lui*. Ansamblul problematicei naționale românești intră în atenția publicistului scoțian, chestiunea Transilvaniei impunîndu-se dominant, fără ca el să fie străin nici față de cea a Basarabiei, după cum este departe de a fi indiferent față de macedoromâni. Corespondența ne dezvăluie și creșterea unor prietenii și neîndoielnic prin aceasta *se înțelege* mai ușor atît de totala conversiune a lui R. W. Seton-Watson la cauza românilor. Legăturile epistolare sînt diverse — de la Take Ionescu la N. Iorga sau la generalul Radu Rosetti ori la Iuliu Maniu și Al. Vaida-Voevod, pentru a nu aminti decît cîteva personalități „partenere” — dar deosebit de importante apar a fi inițial legături a cu Alexandru Orescu, cea mai tîrzie cu Octavian Goga și cea constantă cu George Moroianu, acestuia revenindu-i, în bună măsură, meritul de a fi contribuit cu entuziasm și stăruință la aducerea lui Scotus Viator „la matca românismului”, prin neîntreruptă și stăruitoare corespondență, prin pregătirea temeinică a celei dinții vizite a cărturarului scoțian în România, prin stăruința sa în a-i asigura contactele românești și în a-l „dirija” în problematica românească.

Trebuie însă evidențiat un lucru esențial, relevant atît de corespondență cît și de articolele și studiile lui R. W. Seton-Watson privind cauza românilor, și anume că el n-a fost „manevrat”, ci că și-a întemeiat convingerile dobîndite pe contact direct, verificare personală și studiu minuțios. Totodată, convingerea a devenit la Scotus Viator *atașament*, *dragoste*. La 4 noiembrie 1918 el scria lui Alexandru Vaida-Voevod despre „înfăptuirea visurilor noastre” (vol. I, p. 441). Și astfel, R. W. Seton-Watson a fost mai mult decît un publicist prieten; el s-a comportat

față de România ca față de o a doua țară a lui și totodată a deschis porțile opiniei publice britanice problematicei românești și aceasta deși, mai ales la început, i se părea că poziția sa în favoarea cauzei popoarelor asuprite în monarhia dualistă putea fi considerată ca un act de nebunie, ținînd seama de profunda nepăsare a cercurilor politice britanice față de o astfel de problematică (vezi doc. 54, vol. I, p. 216).

Partea a II-a cuprinde studiile și articolele și în general materialele (inclusiv cele destinate unor foruri înalte britanice) din perioada 1906—1920 legate de România ori de provinciile românești aservite. Cele 49 de piese — precedate, ca și scrisorile din prima parte a lucrării, de largi rezumate și prevăzute cu note întregitoare (în care, în unele, sînt reproduse documente lămuritoare, uneori inedite) — ne dezvăluie seriozitatea abordării de către R. W. Seton-Watson a temelor pe care și le-a propus. Documentare, precizie, obiectivitate, iată cea ce caracterizează aceste materiale, iar la aceasta se mai adaugă identificarea lui Scotus Viator cu cauza românească (el justifică poziția României în 1913, găsește motivată întîrzierea intrării ei în primul război mondial, critică puterile apusene pentru politica lor de abandon față de România etc.). Totodată, R. W. Seton-Watson își însușește pozițiile istoriografiei românești în problemele fundamentale ale continuității și unității, apără cu o adevărată fervoare, în numele dreptului la autodeterminare, unificarea statală a națiunii române și în același timp condamnă, cu severitate și neiertător, fărdegiile guvernului, autorităților și claselor stăpînitoare ungare și — fapt interesant — consideră România ca purtătoare a democratismului în Europa de Sud-Est, ea avînd o viață constituțională neîntreruptă de peste o jumătate de veac, singura dintre țările aparținînd acestei zone a continentului. Mai trebuie remarcat că studiile și articolele lui R. W. Seton-Watson nu sînt numeroase — între unul și patru într-un an! — și aceasta tocmai datorită seriozității demersului său în abordarea temelor pe care și le-a propus.

Partea a III-a și a IV-a înfățișează reflecția în România a activității lui Scotus Viator: ogîndirea în presa vremii a acțiunilor sale (și interesant este faptul că presa românească, atît din statul liber, cît și din provinciile aservite, este profund sensibilă față de această activitate) și cînstirile ce i s-au acordat în România după desăvîrșirea făuririi statului unitar. „Scotus Viator — scria profesorul Silviu Dragomir în raportul său prin care pleda pentru acordarea titlului de *doctor honoris causa* al Universității din Cluj marelui filoromân — pribeagul cu suflet de poet, se făcu ... crainicul suferin-

țelor noastre și din studiile sale de istorie contemporană răsări luminos adevărul, care a încununat sacrificiul popoarelor liberatoare: dreptul nostru la viață națională independentă". „Nobilul nostru amic — mai scria Dragomir — a apărut în ajunul dezrobirii și între munții Ardealului. A cutreerat țara, vizitând satele pitorești cu aerul lor patriarhal și a stat de vorbă cu intelectualii noștri de prin orașele înstrăinate. Ochiul deprins a pătrunde tainele ascunse ale frământărilor politice a avut, dintr-o dată viziunea realității..." (vol. II, p. 956).

În ansamblu, volumul — realizat într-o ediție bilingvă, româno-engleză de înalt nivel — contribuie nu numai la cunoașterea operei

proromânești a unei eminente personalități europene, dar totodată înlesnește să se urmărească, dintr-un punct de vedere specific, problematica procesului istoric al realizării României Mari. Scotus Viator este astfel mai aproape de noi ca niciodată, iar gîndul și fapta sa se constituie ca un model ce ar merita să fie imitat pînă în zilele noastre. Nu pot fi aduse decît elogiile principalei realizatoare a acestei prestigioase lucrări, Corneliu Bodea și mulțumiri casei editoriale pentru asigurarea celor mai optime condiții de apariție.

Dan Berindei

JOHANNES HAMPEL, ORTFRIED KOTZIAN (Hrsg.), *Das Bukowina — Institut in Augsburg*, Augsburg, 1990, 110 p.

Sfîrșitul „războiului rece” și căderea „cortinei de fier” au antrenat în ultimele luni transformări vertiginoase în viața națiunilor europene care viețuiseră o jumătate de veac în tabere separate și opuse. „Libera circulație a oamenilor și a ideilor” — un principiu fundamental al vremurilor noi înmbrălișat cu entuziasm de milioane de oameni după încheierea marii glaciațiuni politice — a devenit un resort puternic care a dezlănțuit și îndrumă imense energii omenești, comprimate îndelung de vicisitudinile istoriei după al doilea război mondial.

Între nenumăratele mobiluri care animă această circulație extrem de dinamică și de multiformă se află și dorința — în fine realizabilă — a imigranților de a-și regăsi ținuturile natale și comunitatea umană de baștină. Abia în zilele noastre pot fi apreciate la adevărata lor dimensiune vigoarea și difuziunea acestui impuls în rîndul dezrădăcinatilor postbelici: reluarea nestînjinită a legăturilor celor mutați în Occident cu cei rămași „acasă”, adică în țările fostului lagăr comunist, este acum un fenomen de amploare impresionantă, care tinde, după cît se pare, să absoarbă tot mai mult inițiativele individuale în forme organizate superioare.

Exemplar pentru acestea din urmă este și Institutul „Bucovina”, fundat în 1988 și consacrat oficial la 13 februarie 1990, cu sediul în Augsburg, capitala districtului Schwaben din Bavaria (R. F. Germania). Volumul *Das Bukowina — Institut in Augsburg*, editat sub îngrijirea prof. J. Hampel și a dr. O. Kotzian, președintele și, respectiv, șeful administrativ și pedagogic al instituției, cuprinde, pe lângă cuvîntări festive rostite cu ocazia inau-

gurării de oameni politici, reprezentanți ai guvernului federal sau ai landului, o serie de contribuții în care sînt fixate obiectivele și jaloarele viitoarei activități a acestel fundații.

Pentru a intensifica relațiile cu conaționali germani bucovineni, dintre care o bună parte sînt la origine șvabi (G. Simnacher, *Schwaben und das Buchenland*, p. 25—30), institutul își propune să cerceteze sistematic istoria și cultura Bucovinei, dar nu în scopuri strict „arhivistice”, ci, în măsura posibilului, pentru a degaja un model viabil în perspectivă, desprins din experiența de toleranță interetnică și interconfesională oferită de această regiune, în care au conviețuit pașnic ucrainieni, români, germani, evrei, poloni și unguri (O. Kotzian, *Die politische Kultur der Bukowina: ein Friedensmodell*, p. 45—46). Dealtfel, spiritul pe care dorește să-l reactualizeze și să-l ducă mai departe Institutul „Bucovina” este acela de largă deschidere, promovat cu înaltă ținută de vechea Universitate din Cernăuți (J. Hampel/O. Kotzian, *Das Bukowina — Institut in Augsburg*, p. 31—35), izvorul celor mai de seamă contribuții ale Bucovinei la cultura europeană (J. Hampel, *Der Beitrag der Bukowina zur europäischen Kultur*, p. 47—52).

Paula Tiefenthaler, *Die Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen*, p. 39—44, subliniază succint și sugestiv cele mai importante momente din istoria Bucovinei, începînd cu „arondarea” provinciei la posesiunile habsburgice în 1775. O. Kotzian, *Die Vertriebenen in Schwaben*, p. 37—38, atrage atenția asupra unei probleme acute, anume masiva emigrare a germanilor din țările Europei estice, con-

chizlud că pentru o apreciere rațională a motivației acestui exod documentația disponibilă este încă insuficientă. Același autor semnalază consecințele profund negative asupra dezvoltării psihice și intelectuale a copiilor siliți în urma emigrării să-și abandoneze limba maternă (*Wenn die Muttersprache nicht mehr die Sprache der Mutter ist...* *Die Aussiedler und ihre Probleme mit der deutschen Sprache*, p. 83—90).

Sesiunile organizate de institutul „Bucovina” sînt prezentate de O. Kotzian, *Buchen- und deutsche Kulturtag voller Erfolg*, p. 53

și Adolf Armbruster, *80 Jahre Bukowiner Ausgleich*, p. 61—64. Interesul pentru germanii din Bucovina și istoria lor depășește hotarele R. F. Germania, după cum stau mărturie informațiile furnizate de Irma Bornemann, *1. Kongress der Bukowinadeutschen in Hays/Kansas*, p. 94—96. Cîteva scurte evocări de figuri culturale bucovinene și de mostre de „poezie bucovinacă” în limba germană rotunjesc volumul care exprimă un crîmpei din noua Europă și este la rîndul său o expresie a noi Europe.

Virgil Ciociltan

GEOFFREY PARKER, *La guerre de Trente ans*, Aubier, 1987, 470 p.

Cititorul care tocmai a întors ultima filă a cărții *La guerre de Trente ans* — mă refer în primul rînd la cititorul de specialitate, istoricul, poate fi îndreptățit să considere că a parcurs o lucrare remarcabilă, completă și complexă în același timp. Lucrarea, operă colectivă a unei echipe de 10 istorici din Marea Britanie, S.U.A., Canada, Danemarca, al cărei coordonator este profesorul Geoffrey Parker de la Universitatea din Illinois este rezultatul cercetărilor întreprinse de aceștia, în cadrul unei burse acordate pe timp de 3 luni de către Academia Britanică și Biblioteca Newberry. O lucrare vastă, cuprinzînd o introducere, o cronologie, 6 capitole note, o orientare bibliografică, un indice de autori și un indice general la care se adaugă 6 tabele, 4 hărți și 9 ilustrații, adică noi puncte de vedere într-un eveniment de talie mondială, cu profunde implicații în viața economică, social-politică, militară și nu în ultimul rînd în mentalul colectiv, care a zguduit Europa din prima jumătate a veacului al XVII-lea. Primul conflict european, accentuînd declinul lumii medievale și vestind zorii epocii moderne, Războiul de 30 de Ani (1618—1648) nu numai că a schimbat decisiv configurația teritorială și orientarea politico-diplomatică a statelor participante dar a instaurat un nou echilibru de forțe, baza t pe un nou principiu, căruia, veacurile următoare îi vor aduce consacrarea: *rațiunea de stat*.

În *Introducere*, se arată că sarcina pe care și-au asumat-o autorii lucrării reprezintă doar un început de drum avîndu-se în vedere eforturile constante care vor trebui depuse în cercetarea arhivelor (numai 27 depozite aflîndu-se în Cehoslovacia). Se precizează în acest sens apariția în continuare a 45 de volume cuprinzînd publicarea completă a corespondenței și proceselor verbale

ale negocierilor de pace după care să urmeze 13 volume conținînd corespondența lui Maximilian I de Bavaria cu aliații săi, în perioadă 1618—1635.

Autorii lucrării țin să facă precizarea că, pînă la ei, cu foarte puține excepții, majoritatea istoricilor Războiului de 30 de ani s-au limitat numai la includerea Germaniei, Suediei, Danemarcei, Angliei și Franței în rîndul statelor participante, omîtînd cu bună știință Spania, Italia, Țările Române, Polonia. Țările de Jos și indirect Imperiul Otoman. Aprecierea cit se poate de justă pe care o fac ei este că nu au existat o limită geografică nici una cronologică, aceștia arătînd că războiul ca realitate, fapt, stare de beligeranță a început odată cu incidentul de la Donauwörth (1607) și s-au încheiat practic la 1650, în urma semnării, de către cele 2 tabere adverse, catolici și protestanți, la Nürnberg, a acordului de demobilizare și evacuare.

În capitolul I, intitulat *Europa între război și pace (1607—1618)*, o panoramă vie a Europei la începutul veacului al XVII-lea, continent frămîntat de neîncetatele rivalități politice: hispano-olandeze, hispano-britanice, austro-otomane, hispano-franceze, polono-suedeze, ruso-polone, suedo-daneze. La toate acestea se adaugă tulburările provocate de disputele teologice dintre catolici și protestanți (luterani și calvini), în Imperiul Romano-German, precum și mioopia politică a ultimilor 2 Habsburgi (pînă la 1618, adică), Rudolf al II-lea și Mathias I. Cu alte cuvinte, perioada premergătoare războiului este marcată de neîncetate revolte cărora Habsburgii prin represalii, urmate imediat de concesi, n-au fost capabili să le pună capăt prin găsirea unei rezolvări durabile.

Oricum, arhiducele Mathias, fratele lui Rudolf al II-lea, care avusese în perioada 1577—1611 o poziție duplicitară, echivocă

chiar, nu a dat dovadă în cei 7 ani cît a condus destinele Imperiului Romano-German (1612–1619) de realism politic necesar, spre a împiedica, prin măsurile luate, izbucnirea marii conflagrații care amenință să înceapă dintr-un moment într-altul.

Dacă Cehia (Boemia) a fost scinta care a aprins flacăra războiului, acest fapt se datorează prezenței aristocrației protestante cehice și dirzei rezistențe opusă de aceasta imperialilor, conform unei vechi tradiții de luptă, cu rădăcinile în mișcarea husită.

În capitolul al II-lea: *1618–1629, războiul nedecis* se afirmă că acest prim deceniu de război prezintă o incredibilă complexitate, în care cele 3 plăci — turnante cu fost căderea eroică a Cehiei în urma înfringerii de la Muntele Alb (1620), intervenția încununată de succes a principelui Transilvaniei Gabriel Bethlen, și o a II-a intervenție, încheiată de această dată lamentabil, a tinărului și ambițiosului rege danez Christian al IV-lea. Acești ani, cuprinzînd etapele boemiană și daneză, reprezintă perioada succesului deplin, diplomatic și militar, al imperialilor. Este în același timp perioada în care războiul local și național al statelor germane, început din motive religioase începe să se transforme într-un conflict european, prin intervenția, mai mult sau mai puțin directă, a altor state.

În capitolul al III-lea, *Habsburgii și victoria lor* este prezentat modul în care, Ferdinand al II-lea, catolic fanatic, aflat sub puternica influență a iezuiților, dar moștenind miopia politică a predecesorilor săi, nu numai că nu a fructificat roadele victoriilor diplomatico-militare, dar prin atitudinea sa care avea drept unic țel stîrpirea protestantismului în Germania și deci, prin actul său fundamental, emiterea în 1628 a *Edictului de Restituire*, prin care, nu numai că era restabilit statu-quo-ul din 1555 (stabilit prin pacea de la Augsburg) și era repus în drepturi principiul anacronic *Cujus regio ejus religio*, dar, fiind inclusă în text prevederea privind prohibirea oricărei secte religioase, cu excepția luteranismului, erau practic anihilate succesele diplomaților și generalilor săi.

În capitolul al IV-lea, *Războiul total* în care este tratată perioada 1629–1636, constatăm că limitatul Ferdinand al II-lea, prin neconsultarea Dietei în luarea hotărîrilor sale privind soarta Imperiului, precum și asasinării bogatului dar talentatului general Wallenstein, comandant suprem al armatei, continuă seria greșelilor sale politice, alături de cele religioase, greșeli care-l vor duce treptat, dar inevitabil, spre dezastru. La acestea se adaugă apariția factorului politico-militar suedez, în persoana temerarului și iscusitului rege — războinic Gustav Adolf,

care obține succese răsunătoare, bazîndu-se pe o nouă tactică, în fața armatelor habsburgice. Chiar și după moartea eroică, pe cîmpul de luptă de la Lützen a curajosului rege (1632) cînd soarta armatei suedeze părea pecetluită, iar etapa suedeză încheiată, Franța își face hotărîrit intrarea pe eșichierul politic și militar, la început indirect, finanțînd refacerea și apoi ofensivele armatei suedeze, iar în final, prin intervenția directă. Pe de altă parte, Spania lui Filip al IV-lea, principalul aliat al Habsburgilor, suferă, puternice lovituri din partea Provinciilor Unite, și din partea francezilor în Italia de Nord.

În capitolul al V-lea, *Lungul mars către pace*, este prezentat ultimul deceniu al acestei singeroase conflagrații europene: 1637–1648. Evenimentele se succed cu rapiditate: moartea lui Ferdinand al II-lea și înscăunarea lui Ferdinand al III-lea; succesele militare ale suedezilor (Breitenfeld) francezilor (Rocroi, 1643 și Lens, 1648) și nu mai puțin ale transilvănenilor comandați de principele Gheorghe Rákóczi al II-lea, care zdrobesc armata imperială a Jankov, în apropiere de Praga (1645) pregătindu-se să asedieze Viena; convocarea Dietei la Ratisbona (1640); adunarea plenipotențiarilor catolici la Munster și a celor protestanți la Osnabrück (1613); alternanța tratatelor cu continuarea campaniilor; semnarea în sfîrșit a tratatului de pace, la 24 octombrie 1648, consființîndu-se principiul *echilibrului de forțe* în Europa postbelică, conform căruia, în timp ce Franța și Suedia, învingătoare, ieșeau cu pretențiile teritoriale satisfăcute, Habsburgii și aliații lor spanioli, ieșeau cu prestigiul politic și militar zdruncinat, cu pierderi teritoriale considerabile.

În ultimul capitol al lucrării, *Mituri, legende și realități ale războiului*, Parker și colaboratorii săi se ocupă de structurile naționale, sociale și mentale ale armatelor aflate în luptă. Aflăm de pildă că, în 1610, în tabăra imperială se găseau regimente bavareze, saxone, westfaliene, spaniole, fapt obișnuit de altfel dar, componența unui regiment bavarez la 1644 este „puțin” șocantă: germani, polonezi, slovaci croați, unguri, greci, dalmaci, lorenii, burgunzi, francezi, cehi, spanioli, scoțieni, irlandezi la care se adaugă... 14 turci. Sînt în continuare dezbătute aspecte legate de bucatăria internă a armatei, de psihologia militarilor. Serviciul militar era atunci nu numai o sancțiune penală, dar, în unele cazuri se efectua și pe bază de voluntariat; cauzele înrolării erau: curiozitatea, dorința de a lupta, nevoia de a apăra o cauză religioasă, apariția „antreprenorilor guvernamentali” care îi finanțau pe ofițerii însărcinați cu recrutările, prezența, în preajma trupelor regulate, a vaeților, femeilor, copiilor, vivandierelor; dificultă-

țile de aprovizionare, cauzate de precaritatea drumurilor și a mijloacelor de transport; răscumpărarea ofițerilor și generalilor și uneori schimbul: de exemplu generalul suedez Lenart Torstensson este schimbat cu consilierul imperial, contele Harrasch; situația prizonierilor, fie eliberați, fie obligați să lupte de partea noilor stăpâni; lipsa spitalelor militare pentru răniți. La toate acestea se adaugă jafurile bandelor de mercenari, distrugerea satelor și cătunelor, violarea femeilor, masacrarea populației, foamea, epidemiile.

Un rol esențial în desfășurarea războiului l-au jucat și cei 2 principii ai Transilvaniei, Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákoczi I. Gabriel Bethlen, în 1619, într-o fulgerătoare campanie, invadează Ungaria, cucerește Kossice, fiind proclamat în septembrie „Protector al Ungariei”. După ce înfringe la 1 octombrie armata habsburgică trimisă împotriva lui, comandată de arhiducele Leopold, fratele împăratului Ferdinand al II-lea, Bethlen intră în Bratislava. Luna următoare, făcând joncțiunea cu armata protestantă a contelui Thurn, se pregătește să asedieze Viena. Nemaiavind sprijin financiar, principele transilvănean este nevoit, să renunțe la asediu și să accepte tratatul imperialilor, valabil pe timp de 9 luni, care-i consfințește stăpânirea asupra teritoriilor cucerite din Ungaria. La cele 2 păci încheiate cu Habsburgii, la Nikolsburg (1622) și Bratislava (1626), poziția internațională a Transilvaniei și prestigiul principelui ei au crescut enorm.

După 25 de ani, urmașul lui Gabriel Bethlen, va intra într-un moment de răscruce în conflict, înclinând balanța puterii spre

aliații săi. Principele Gheorghe Rákoczi I' căci despre el este vorba, atacă în 1645 Ungaria, o invadează, după care pătrun e în Boemia. Receditind succesul înaintașului său, la Jankov, lângă Praga, principele transilvănean provoacă o zdrobitoare înfrângere armatei comandate de însuși Ferdinand al II-lea, întreg statul major căzînd în mîinile învingătorilor. Din nou, ca și primul, urmașul se pregătește să asedieze Viena și tot în aceleași împrejurări, la pacea de la Viena (decembrie 1645), Rákoczi obține restabilirea garanțiilor de toleranță religioasă în Ungaria și noi concesii teritoriale.

„Pentru un stat căruia i-au lipsit aproape total resurse indispensabile la purtarea unui război prelungit — precizează autorii lucrării — Transilvania s-a comportat remarcabil și a ieșit la fel din Războiul de 30 de ani (p. 266—267).

În încheiere nu ne rămîne decît să ne declarăm întru-totul de acord cu afirmația autorilor, și anume că: „Pînă la al 2-lea război mondial, Războiul de 30 de Ani a reprezentat pentru germani epoca cea mai traumatizată din istoria lor națională” (p. 316).

Deși, conform declarației făcută de autori în introducere: „Nu e o sarcină ușoară pentru un istoric să comprime într-un singur volum o perioadă atît de agitată, bogată în bulversări și implicații” (p. 15), considerăm lucrarea în cauză una dintre cele mai reușite încercări de prezentare a acestui trist dar major eveniment european, cu multiple implicații și produnde urmări, care a fost Războiul de 30 de Ani.

Andrei Căpușan

YVES BENOT, *La révolution française et la fin des colonies. Essai*, Editions La Découverte, Paris, 1989, 273 p.

Puțin abordată, problema impactului ideilor generoase și fenomenelor sau evenimentelor istorice din cadrul revoluției din 1799—1794 în lumea coloniilor, cu precădere a celor din Caraibe, reține atenția lui Benot, ziarist și cadru didactic, autor al unor lucrări privind epoca luminilor și Africa contemporană. Problematika dezbătută ca atare a reprezentat o mai veche preocupare a specialiștilor, dar ea s-a plasat totuși în marginea dezbaterii în jurul marilor controverse social-economice și politice. Benot dorește să cerceteze problema raporturilor dintre metropolă și colonii, nașterea și evoluția ideologiei anti-colonialiste, impactul revoluției asupra desfășurării ei în colonii, modificarea menta-

lităților despre rolul și statutul sclaviei. Desigur, politica revoluționară privind coloniile a izvorit din considerente „morale” (p. 12), alimentată de desfășurarea unor evenimente concrete — răscoala din 1791 a sclavilor din Santo-Domingo și pericolul războiului cu Marea Britanie. Decretul din 4 februarie 1794 al Convenției privind abolirea sclaviei deși a părut că emană din idelaurile de libertate și egalitate, furtunos proclamate la Paris, a fost în realitate expresia pragmatismului politic al liderilor revoluționari cu privire la imperiul colonial francez — Antile, coastele Indiei, și Africii, Madagascar. Cea mai mare unitate a coloniilor era grupată în Caraibe — Sainte-Lucie, Tobago, Guade-

loupă, Guyenne, Martinique, Santo-Domingo, unde se producea zahăr în principal, dar și cafea, cacao, indigo, bumbac. Revoluția avea sarcina să opereze în aceste zone mai mult decât marcase antislavagismul epocii luminilor. Pînă în 1789 pentru colonii s-a manifestat preocuparea doar pentru îmbunătățire a condițiilor de viață a sclavilor. De la Lahontan la Brissot, de la Damilaville și Diderot la Raynal, autorii și-au pus problema dacă era just ca o putere europeană să aibă colonii. În marea majoritate a cazurilor, răspunsul a fost negativ, iluministi validind doar o colonizare „prin rațiune și etică” (p. 24) și opusă celei prin cucerire. Critica sclaviei a fost întreprinsă nu atît practic, ci inspirată din morală, rațiune și etică. Nu au lipsit autorii ce au prevăzut necesitatea independenței coloniilor, dar propunerile lor au fost timide și himerice. Ele au fost catalizate de politica colonială britanică și unele neînțelegeri cu Spania. În 1786 și ulterior în 1791 Brissot a justificat în mod temerar chiar lupta aramă a sclavilor și necesitatea egalității lor cu ceilalți locuitori, chiar dacă nu era sprijinit în mod concret și de un program politic. Politica revoluției față de colonii și situația lor social-istorică s-a aflat sub spectrul diplomației Parisului de la politica de pace cu toate popoarele promovată în 1790 la cea a frontierelor naturale”. Deputații albi reprezentînd pe plantatorii din Santo-Domingo au devenit în 1789 mai întîi membrii stării a treia și apoi a Adunării Constituante, deschizînd astfel calea primirii și celorlalți reprezentanți albi din colonii. Ei s-au pronunțat pentru libertatea absolută a comerțului, au criticat politica arbitrară și obstrucționistă a reprezentanților metropolei, precum Vioménil, Béhanque, Blanchelande, Peynier, Chilleau. Un loc central în dezbaterile pe tema situației din colonii l-a ocupat viitorul statut și loc în angrenajul social al populației de culoare și

mulatrilor, a căror număr se afla în creștere și care concureau chiar economic pe albi în Martinique și Guadeloupe, ceea ce a generat conflicte rasiale și răscoale ale populației de culoare. În lupta împotriva sclaviei s-au conturat citeva etape. Între 1789–1791 au apărut planuri de abolire a sclaviei în mod treptat, dar cele mai multe nu au fost realiste. Între 1791–1793 Parisul a reacționat deseori violent contra unor insurecții în coloniile din Antile. În sfîrșit, între 1792–1794 evenimentele au avut drept rezultat abolirea sclaviei și apropierea așadar a unui aliat în lupta contra monarhiilor europene, și în special Marea Britanie. Așadar, finalul a întrevăzut *autonomia* sau *independența* coloniilor, însă de pe anume poziții sociale ale autorilor de inițiative și conexe unei conjuncturi a evenimentelor, în care revolta sau răscoala au impulsionat mersul măsurilor anticoloniale

Lucrarea cuprinde în anexe o cronologie detaliată a principalelor evenimente istorice dintre 1789–1797 în paralel în Franța metropolitană și Antile (p. 219–242), două articole de presă — *Insurrections des noirs dans nos colonies*, în „*Révolutions de Paris*”, nr. 121, 1791 (p. 243–248) și *Colinies*, în „*Créole patriote*” nr. 54 1794 (p. 249–252), ce exprimă diverse puncte de vedere cu privire la implicațiile abolirii sclaviei în colonii, un indice complet și detaliat al numelor de persoane (p. 253–273). Cu o argumentație solidă, izvorită mai ales din presa și publicistica contemporană revoluției, Benot realizează o lucrare de profundă analiză, în care deseori teoreticul pare să evolueze în dauna concretului istoric. Fresca unei lumi deseori socotită în marginea revoluției se înfățișează cititorului în toată complexitatea și resorturile interne, multe prea estompate de unele conflicte rasiale și etnice, dar care ascund declanșatorul către un drum propriu în istorie.

Mihai Manea

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de Informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Colectivului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

— SERIA ARTĂ PLASTICĂ

— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART

— SÉRIE BEAUX-ARTS

— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostaticii în relațiile daco-romane.

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Un voievod al Transilvaniei și înrudirile sale.

Vlad Țepeș, lupta antiotomană și Veneția.

Detalii privind domeniile lui Constantin Brâncoveanu voievod.

Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.

Producția și comerțul de hirtie la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Mărturii franceze privitoare la români în epoca de la 1821.

O. A. Rosetti. Mărturii inedite.

Unele aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Oțeva considerații în legătură cu „Monstruoasa Coaliție” și durata existenței ei.

Tendințe și caracteristici ale producției agrare din România în epoca modernă.

Convenții comerciale ale României cu statele din sud-estul european în ultimul sfert al secolului XIX.

Ion I. C. Brătianu și reformele social-economice inițiate de el.

Puncte noi de vedere privind semnificația anului 1918.

Cooperația românească interbelică dintre deziderat și realități.

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de S.U.A.

Utilizarea metodelor statistice în analiza asocierii între fenomenele istorice.

RM ISSO 567-630